

Tüstav Arşivi
Orhan SİLİER
Bağışı

türkiye defteri

aylık edebiyat-siyaset dergisi

ANTONIO GRAMSCI

“hapisane
defterleri,”

di scribi e

o è una

o è folle

che è

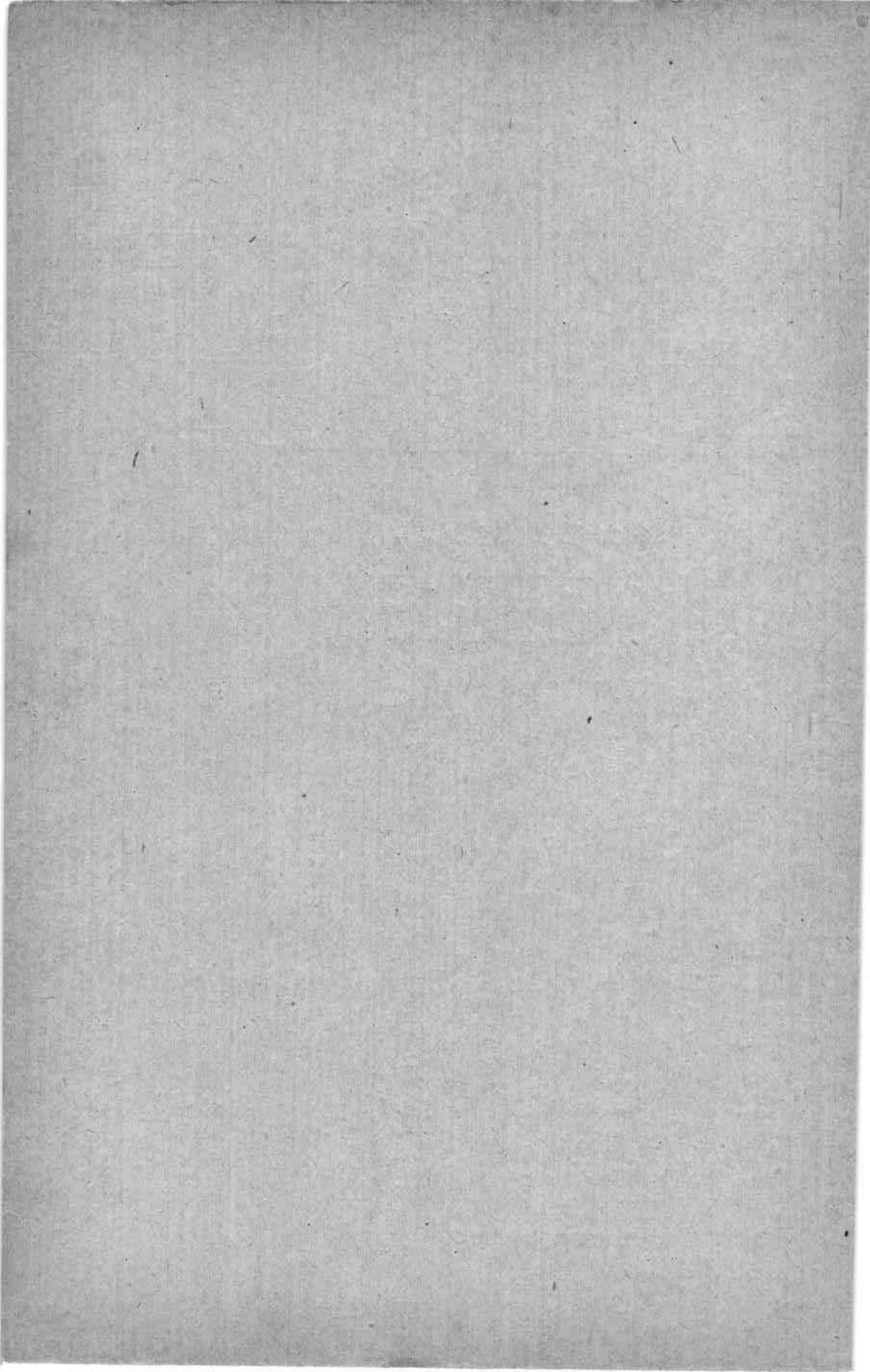
posizione ha

con gruppo

che è a elaborazione

della frasi e dell'atto così

subat 75 **16**

türkiye defteri

Sayı : 15

Şubat '75

Tüstav Arşivi
Orhan SİLİER
Bağışı

290	Kitleler, Kadrolar ve Görevimiz ya da «Rüya Görelim!»
293 ali devran	Yarın Rüya Kitabı
295 hulki aktunç	Kurtarılmış Haziran (I)
301 selahattin yıldırım	Antonio Gramsci ve Hapisane Defterleri
337 sezer tansuğ	Anadolu Sanatında Soyutlama
350 uluğ nutku	Burjuva İdeolojisine Öndeyiş
353 ileana bauer	Yapısalcılık Tartışması Üzerine Düşünceler
359 taylan altuğ	«Diyet»
363 ibrahim tatarlı	Sabahattin Ali ve Batı Edebiyatı
371 naci çelik	Hesap Defteri

KURUCULARI/

Hulki Aktunç, Taylan Altuğ, Naci Çelik

SAHİBİ ve SORUMLUSU/

Naci Çelik

YÖNETİM YERİ/

Ankara cad. 43/4 Cağaloğlu - İstanbul

YAZIŞMA ve HAVALE/

P . K . 39 Teşvikiye - İstanbul

SAYISI / 10 TL.

YILLIK ABONE / 100 TL.

DIŞ ÜLKELERE / 200 TL.

DİZGİ — BASKI / Seda Matbaacılık

Son Baskı Tarihi : 29/1/1975

Kitleler, Kadrolar ve Görevimiz ya da «Rüya Görelim»

Bir tekrarla başlayalım: Türkiye solunun her konuda ve bütünsel plânda gerçekçi bir platformda birleşmesi gereği, son iki yılda şiddeti giderek artan bir zorunluktur. Bu meseleye değinmemizin en önemli vesilelerinden biri, geçen yıl «parti kurma çabaları» çevresinde belirmişti (bk. Parti Meselesi ve Vasıfsız Aydınlar Üzerine, sayı 7). Daha sonra yayın alanına çıkan benzer öneriler gibi, o öneri de yazık ki sonuçsuz kalmıştı.

Şimdilerde, genel siyasetten gündelik siyasete, kültürden edebiyata, felsefeye, sanata (ve tabii ki marksist yönetime hâkim çokyönlü bir pratik tabanından yola çıkılarak) ulanması gereken bu birleşmenin, ancak bilimsel anlamda «eleştiri - birlik - eleştiri - birlik» süreciyle varolabileceği kesinlikle ortadadır. Bunun, son tahlilde bir «yayın meselesi» olmadığı açıktır. Ancak, bu süreç içinde yayınlara da önemli görevler düşmektedir.

Bu görevlerin yerine getirilmesi de, bugün bir enflasyona sürüklenen sol dergi ve yayın alanındaki iç meselelerin, bilinç ve tavır sapmalarının öncelikle hallini gerektirmektedir. Artık, fetişleşmiş bir okur kavramı karşısında değil, belirli kitleler, belirli kadrolar karşısında olunduğu açıklıkla anlaşılmalı, **kime, ne için, ne nitelikte** yayım yapıldığı sorusunun iç - karşılığı verilmelidir.

En genel anlamıyla ülkemiz egemen sınıflarının bu yıl da süren «yönetemez olma», böylece faşist baskıları her kanaldan daha da yoğunlaştırarak o sözde demokrasiyle yönetir görünme açmazı karşısında; işçi sınıfı ve onun müttefiklerinin **genişliğine** bilinçten **derinliğine** bilince yönelerek, mücadelelerini öncü çekirdeklerle her plânda güçlendirme durumunda oluşu, geleceğin sahibi olan sınıfın kültür plânında da hızla oluşup sağlamlaşmasını gerektirmektedir.

En özet anlatımıyla: Marksizmin bilimi, genel siyasette olduğu kadar, kültürel açılardan da tüm incelikleriyle işlenmeli, ülkemiz şartları içinde yaratıcılığın bilimsel tabanı haline getirilmeli, Türkiye'nin somut gerçekliği, Marksizmin bilimi ışığında yeniden üretilmelidir.

Bu, bir zorunluk olarak belirirken, Marksizmin yöntemsel mesajlarıyla soyut - bilimsel yanının ülke şartları içinde geliştirilmeye çalışılmaksızın «kullanılması» yla var olan çevreler, bugünün gerisinde kalmaya mahkûmdurlar. Ve bu mahkûmiyetin olumsuz sonuçlarını, ay be ay okur yığınınına yansıtmalarıyla, gerçekten bir enflasyon yaratmaktadırlar.

Bugün biliyoruz ki, sol dergi ve yayınların tümüne bakıldığında, asgarî ortaklıkta, somut ve homojen bir bilinç doğrultusu görmek mümkün değildir. Bunu, şu anda beklemek iyimserlik olabilir. Ancak, yine bir başka ölçütle baktığımızda, ülkemizdeki yayınların kime, ne için, ne nitelikte bilgi ve bilinç taşıdıklarının farkında olmadığını görüyoruz. Hangisi «kitlelere», hangisi «kadrolara» yöneldiği, içeriklerinden belli olmayan birçok yayın söz konusudur. Böylece, bu dergi ve yayımların birer «mecra» olarak kendilerinin bilincinde olmadığı ortaya çıkmaktadır. Halledilmesi gerekli bir iç - meseledir bu.

Yalnızca kültür ve edebiyat açısından bakıldığında bile, durum aynıdır. Nicel açıdan hiç de korkutucu olamayacak enflasyon, nitel açıyla çok olumsuz görünümler arz etmektedir. Aslında gerek yayın türü, gerek iletim imkânları ve basım sayısı bakımından, ancak ve ancak sosyalist kadrolara seslenmesi gereken dergiler, ya o kadroların çok iyi bildiği bazı sosyalist alfabe gerçeklerine sınıksız sarılıp bir adım ilerlemeden geçiniyorlar, ya da müflis bir sol - biçimciliğin adeta tek kültürel mücadele yoluymuş gibi empoze edilmesine yöneliyorlar, Sanatın marksizmin bilimi açısından en önemli görevinin, «duyguların gelişimiyle bilinç gelişimi arasındaki muhtemel uyumsuzlukları yok etmek» olduğunu fark etmeyenlerin yanı sıra; ülke pratiğiyle, somut gerçeklikle kopuk, işlenmediği için tabî ki ışıya-mayan sloganlarla «görev» yapanlar da var! Ölü doğmuş çocuk, oksijen çadırında; yaşamasının nedeni, çıkarıcılarının sübjektif istekleri, ve bir ölçüde «satılır» olma. Sosyalist okurun, kadroların alışkanlıklarını, iyiniyetli kayırmasını sömürmek de denebilir buna.

Bunun başka nedenlerine de göz atmakta yarar var.

Birincisi, ülkemizde devrimci mücadelenin yayım mecraları konusundaki eski bir yanılsama: Her şeyi basitleştir, kabaca anlaşılır hale sok, okurun en kolay anlayacağı kılıkta ver. (Böylece, kadrolar için aslında «basit», «kaba» ve «kolay» olmaması gereken Marksizmin biliminden ve bunun uygulamalarından, gerek teorik, gerek pratik veçhelerinden geriye kalan, bu mecralarda derinliksiz, gelişimsiz bir sözler yığını oluyor.)

İkincisi, zaten o yayın çevrelerinin kendi bilinçlerindeki basitliğin, kabalığın ve kolaycılığın yayım mecrasına yansması. Bu durumda, onların kendilerinde olmayan devrimci açılımı, dinamizmi yayımlardan beklemek safdillik oluyor.

Şimdi, bir kez daha belirtmekte yarar var: Sosyalist bir yayım siyasetinin genel geçer doğrularını Türkiye solunun yayım çevreleri (bu açıdan, kitle olarak ve kadro olarak «okur» da devreye girmelidir) artık titizlikle uygulamalıdır. Gerek siyaset, gerek kültür ve edebiyat plânında, **okur**, bunları **talep etmelidir**. Devrimci siyaset, kültür ve edebiyat, bütün dinamizmiyle, bütün gelişim potansiyeliyle «kitle» organlarında kitlenin, «kadro» organlarında ise kadroların önüne çıkarılmalıdır. Onun devrimci, doğurgan, eleştiri ve tartışmayla, pratikle bilenecek sağlam özünün donuklaştırılmasına göz yumulmamalıdır. Özellikle, kadrolara seslenen organlar, bu kadroların derinliğine bilinci üstünde etken olabilmelidir. Hattâ, bu bilincin ileriye doğru aşılmasında, gerçekten öncü niteliğe sıçramasında hiç bir görevden kaçınmamalıdır.

Ancak bu seçimi yapabilen gerçek bir örgütün yanı sıra, bunun gereklerine devrimci görev duygusuyla sarılabilen yayınlar da, Lenin'in söz ettiği o büyük «Rüya» yı görme hakkına sahiptir.

Seferber edilmiş, her yönden eğitilmiş devrimcilerin, ülke üzerine çöken faşizme, emperyalizm egemenliğine, burjuva zulmüne karşı halkla birlikte başarılı olmalarının rüyasıdır bu. Derinliğine kadro bilincinin, genişliğine sınıf bilincini harekete geçirişinin rüyası. Ve gerek pratik gerek teorik çabalarımızda «İşte biz bunun rüyasını görmeliyiz!» der Lenin.

O rüyayı hak edelim!

Yarin Rüya Kitabı

Ali Devran

(VI)

Doğrudur, tanırım
rüzgârın ve onun marifetlerini.

Bir zaman
eğnimde bıçaklarla
kırlara koşmuştum.

Titreşmiştir pazılarımda:
Bacaların, akaryakıtın, sanayi kayışlarının
ve dönerbantların marifetlerini de
bilirim.

Ve eylerim hoş kasketin aklını.

Ve en çok haziranları severim
bu yüzden.
O yar ile.

Elim firdöndülerden, nişan yüzüğünden önce
küreğe alıştığından,

dizlerim pantolondan önce
balçığa alıştığından,

göğsüm uzun zaman
kurşun dumanıyla ıslandığından,

ve sevgili kafam
fötr şapkaya hiç alışmadığından.

(sonu)

Morarmış iyice,
bocalıyor gün.
Ondan ilerdeyiz.

Duyguların isyanı karmıştı onu,
bilincin isyanı dikeltiyor bizi.

Yarimizle.

Yaşanmışın rüyasını gördük.
Yaşanacakla birlikte.

Ve elimizde dev tomarlarla koşuyoruz.

Aşkın ve hincin,
yufkayüreklilik ve gaddarlığın,
ufak bir çizik ve kanderyasının,
iç soğukluğu ve hararetin,
sevdanın ve yaltaklığın,
duruluş ve çarpıntının,
sermaye ve ücretli işin,
sessizlik ve ateşlenmiş fitilin,
gönül derdi ve pervasızlığın,
artçılıkla öncülük ve suskunlukla hummanın,
onların köhne zamanıyla
bizim dumanı üstünde zamanımızın
bir bir yazıldığı tomarlarla.

Ve okunağı artan,
hayatı didikleyen tomarlarla.

O morarıp kalmış günün
morarıp kalmış gölgelerinden

dışarı!

Kurtarılmış Haziran (1)

Hulki Aktunç'un hikâyesi

Porsuk dondu.

Sabahleyin nehrin yanı sıra yürüyüp gidenler, köprü üzerinden akıp geçenler başlarını çevirip bakmadılar bile. Hasali, önce şaşı, bir olay bekliyordu. Otel penceresinden dışarıyı izledi uzun süre. Yatak yorgan sıcaklığı hızla uçtu. Cam kenarlarındaki donuk, kırışik nem izleri uzak gün ışığıyla çözülmeye başladı. Sabah kalabalığı azalırken, Hasali de sokağa çıktı.

Anayola dizilmiş dükkânları dolaştı. Bıktı. Nehre yöneldi. Kıyılarına yürüyen buzla birlikte burası da kalınip gidilecek, sonra da anılmayacak bir yerdi artık. Uçaklı çantasını toparlayıp ilk postayla kaçsa mıydı? Neredeyse kime kimseye haber vermeden kaçsa mıydı? Ardından ne derlerse desinler.

Kimi küfrü basar, kimi meslekten değildi ama iyi idare etti der, kimi çingene soyluydu da ondan diye karşılık yetiştirir, kimi de, pezevenk, şarkının orta yerinde falso yapmasa ülseri tutardı deyip sürdürür.

Ne düşünür, ne aldırır, olur biter. Öbür işler gibi değil ki bu. Düşünülen, kalbi tetiğe dokunduruveren işler gibi değil, aldırılan işler gibi değil. İnandırıyordu kendini, öyle değil. Kurdukça, tadı artıyordu.

Hızla otele doğru yürürken, cebindeki bozukluklar içinde hışılayıp duran mermi kovani hatırlattı kendini.

«Nakaratı da böyle olsun canına yandığımın» diye mırıldandı.

Kıyidan dolaşıp köprüye vardı. Dalgın bir çocuk gördü köprüde. Parmaklığa sıkı sıkı tutunmuştu. Öyle geçerken biri kolundan çekmiş, durdurmuştu, çok önemli bir şey göstermişti sanki ona. Hasali de durakladı.

İnce buzun altından arabir geçip giden küçük gölgelere baktığını sezdi çocuğun.

«Balık mı bunlar?» dedi.

«Böyle bişeyler işte...

«balık değil mi?

«Yabancısin sen ha!» dedi çocuk bu kez. Hasali tam karşılık verecekken, «çalgıcısın sen, sinemadaydın, gördüm» diye ekledi.

«İyi tıkırdatıyorsun... kemancı durup durup niye şarkıcı karının koltuğunu dürtüşlüyor?»... Hasali mutlulukla sırttı.

«Neyse, tatlı karı» dedi çocuk,» o geçenleer, böyle bişeyler işte, küçük küçük odun parçaları onlar, balık filan değil, balık olsa, nerede!» Hasali tekrar sırtınca, çocuk ikiledi söylediklerini. Sözünü bitirir bitirmez alışkın bir edayla sigara yaktı.

Hasali, kafasında beliren o lanet tınlamaları, kadın ünlemelerini, keman cızırtılarını, bacakları arasında titreyip duran darbukanın ısınmak bilmez kasnağını kovmak ister gibi gözlerini yumdu. Öylece, ürperti içinde kalacakken, çocuğun gitmeden önce eline sıkıştırdığı Birinciye fark etti. Doluca sigaraydı. Yad soğukla katılıp kalmış ellerini bile ısıtıverdi yakar yakmaz.

□

Bir şeyi sürdürmek için değildi buralarda durması, Ne kazanıyor, ne de yitiriyordu. Bir alıştın mı kötüydü, serkeş ilkgençliğini Hasan'a vire anlatırken üstüne basa basa söylerdi bunu. İşte böyle, derdi, baş parmağıyla bir eğri çizer, Hasan'ın bakışlarıyla havada pek acıklı görünen bu eğri, sözde bir hayatın kayışı olurdu. Dudağı bükülür, yüzüne kaygı çökerdi.

Hasan da gelseydi, hani kavgalı gürültülü olurdu, sinema patronlarıyla, şarkıcı fedaileriyle filan takışır makışardı ama, Hasali'nin yerine de düşünür eder, böyle avare bırakmazdı onu. Bir - babanın oğlu olmak yetmiyordu. Ama, Hasan gelmezdi. Gelmezdi. Orda kalırdı.

Sezdirmeden kavrayıvermişti Hasan durumu.

Çocukluk beri her şeyin doğrusunu eğrisini anlatır, öğretir görünen Hasali, yıl geçtikçe bunlardan asıl kendini sakınmaya başlamıştı.

Şimdi uzakta, eli eremiyordu. Ama adıyla çakılıyordu yine.

Hasali gerilmiş darbukaya tam baş parmağının boğumuyla dokunacakken Hasan uzaktan bir ısıklık çalıyordu.

Hasali, şarkıcı kadın «hep beraber!» diye bağırır bağırılmaz şarkıya katılacakken, uzaktaki kardeş sigarayı uzatıyor, kesiyordu.

O başlıyordu artık. Tatsız bir maden parçasının başında, gözünde büyüyüp küçülen vida delikleriyle hırlaşıyor, contaları yarı düzgün, yarı kaygın yerleştirip duruyor, içinden eşine rastlanmaz küfürler ediyor, dudağından türküler akıyordu.

«Ulan ağabey, ulan gözüm, ulan ağabey, ulan çivim keserim, ulan ağabey, ulan yol beyi, ulan ağabey, ulan vurgunlu...»

Hasali'de can - soluk kesiliyor, bağrının tam orta yerine kakılmış birkaç haziran gününde Hasan'ın kolu koluna yapışıyor. Elindeki şimşir sopayı telâş içinde uzatıyor.

«Bırak lafı, ben senden hızlı koşarım, ne olur ne olmaz» diyor.

Mermi viniltileriyle koşuyorlar. Karakolun alt penceresinde bir herif, sivil bir herif hem sakınmadan ateş ediyor, hem anadan avrat-tan başlayıp kışkırtıyor.

Kalabalık, sağ yandan gelen kolluklarla sol yandan gelen sivilli üniformalı mangalar arasında sıkışıyor.

Hasan, Yusuf, Sadık, gözü dönmüş Hasali'ye anca gücü yetip dizginleyen Hamza, o pencereye doğru koşuyorlar. İskele meydanı dönüp duruyor. Dönüp duruyor.

□

«Bilemem! aahh! bilemem!» diye höykürüp duruyordu Galatalı Haşim. Eli cebinde dolaşırken inadına sahnenin ahşabını gıcırdatıyor, fırsat buldukça buraların donuna buzuna sövüyordu.

Gösteriden önce, sinemaya ilk gelen Galatalı olurdu. Her yanı karıştırır, ses düzeneklerini denemek bahanesiyle gürültü çıkarır, şarkıcı karılar sahneye ilk adımı atarken, «bi dakika anam! bi bağlantı eksik» diyerek mikrofuna «tu! tu! birkiüç birkiüç!» demeden kimseyi ışık önüne komazdı.

Hasali'yi «dümbelekler kralı!» diye bağırarak karşıladı. Karşılığını aldı.

Sinemada in cin top oynuyordu. Bu sessizlik içinde Galatalı'yı çekmek bulantı verdi Hasali'ye.

Sigara yaktı. Söndürdü. Yine yaktı.

Bir gazoz şişesi ilerden, koltuk ayağından kurtulup başıboş yuvarlandı, ta sahneye kadar.

Yuvarlak, kör pencereleri vardı sinemanın. Oradan bir zamanlar gün ışığı giriyor, akşam serinliklerine kadar içerde dolaşıyordu herhalde. İşine yabancı bir el değmiş, tuğlalar birbiri üstüne yığılarak, göbek verip büğrülerek her şeyi kapatmıştı.

Salonun orta kapısı açıldı. Bir ayaz doldu içeriye. Arkadaki koltuk oturakları kendiliğinden, patırtıyla kapandı.

Yer gösterici çocuklardan biriydi gelen, Hasali ister istemez

darbukaya uzandı. Çocuk durakladı. Galatalı, sahne arkasından devam ediyordu şarkısına.

«Abi» dedi çocuk, «diyorlar ki içerden, aman her yer tahta, yerlere de geçen gün gazyağı çalmışlar, sigara migara atmasınlar diyorlar.»

Tak tuk, birkaç defa tıkırdattı darbukayı Hasali. Canı sıkıldı. Oracığa bırakıp sahnenin arkasına geçti. Galatalı susmuştu. Duvara bir şeyler çiziktiriyordu. Çocuğu duymamış gibi ağır dumanlar çekiyor, kül silkeliyor, öteye beriye halkalar çıkarıyordu.

«Heriflere bak be!» dedi, «gel okusana şurayı!»

Üzerine alt alta bir ciklet ve bir gömlek reklamı asılmış perde ayaklarından birinin ardı, kargacık burgacık yazılarla döşenmişti. Sahne girişinin hemen yanındaki ayak.

Sinemanın sahibine, çalgıcıların ağasına, ön sıraları hiç boş koymayan protokol erbabı ilerigelenlere, keşanlı darbukacılara, kılı ağarmış bir şarkıcıya küfürler.

Değişik kalemler birbiriyle yarışmış, birbirine katılmış, oturaklı «ah!» lar, beceriksiz silindirler, iğ biçiminde dişiliklerle doldurmuş tahtayı.

«Bana bak, ben dayanamam ha!» dedi Hasali, «esir kaldık çıktık be, nereden bulaştım. Şimdi darbukayı bir köşeye atıp fıysam kim ne der?»

«Kimse», Galatalı uzun uzun öksürükle boğuşuktan sonra ardını getirdi: «Kimseye bir halt düşmez. Rıza bulur bir çingene olur biter. İki tıkırdattın da cayılmaz nimet mi sanıyorsun kendini? Bana bakma. Geçen ay bir iş düştü, doğru dürüst bir yerde doğru dürüst bir karıya eşlik ettik. Eko biraz çınlayıverince kulağıma yapıştılar. Sen buraya bakma. O zaman anladım ki, dışarıda aç kalırım. Sen. Hem de nimet değilsin. Hem de işin gücün var. Ne halt etmeye burdasın bilmiyorum ya!»

Orta kapı yeniden açıldığında, Galatalı hâlâ anlatıyordu. Hasali ilktir böylesine rahatlamıştı. Ne Rıza'yı gözü gördü, ne diğerlerini. Çalgılar küçükten ses vermeye başladığında, o çoktan köprüyü aşmış, otele yürüyordu.

□

Ardından koşarak yetişen Rıza'yı fark etmemişti. Otelin girişinde yakaladı Rıza. Elini uzatıp «hadi tamam, hadi, gecesine elli beş lira vereceğim» dedi.

□

İlle donmuş Porsuk'un köprüsünden geçmek. O çok koyuyordu Hasali'ye. Koluna girmiş Rıza da, elli beş lira da, gitgide yakınlaşan sinema uğultusu da hiçti.

O çocuk, belli etmeden bir sigara uzatıyordu. Hasali alıyordu. Bulaşık ve lağımın nehre karıştığı yerlerde ara sıra buğulu köpükler belirliyordu. Buğu hemen yitiyordu. Köpük, nehrin kıyıcığında sönüyordu. Küçük odun parçaları, balıklar gibi yüzüp duruyordu.

Göz açıp kapayana dek ısıniyordu elleri. Mermi kovanına varıyordu. Hasan'dakinin aynıydı bu. Aynı gün atılmıştı. İskele alanında, yerden toplanmış, şaşırılmıştı.

O gün, bir tek şeye şaşırmışlardı. Yerden, geceye doğru toplanan o mermi kovanlarına.

MKE 68 yazıyordu kışlarında mermi kovanlarının. «Orada da bizim gibi birileri çalışıyor, bunları yapıyor» dediydi Hasan. Öteden beri olagiden ama böyle hüznle farkına varılan kovanlar, Hasan'ın, Yusuf'un, Sadık'ın, gözükara Hasali'ye ancak güç yetiren Hamza'nın cebinde uzun süre dolaştı durduydu. Bunlara «kovanlılar» dendiği fabrikada.

Eski sarı pırıltıları yoktu artık. Kararmışlardı. Yerde bulunduklarında kızgın dumancıklar fıkırıyordu hâlâ. Avuçlarına birkaç zerre barut da dökülüvermişti.

Kapanan, kepenkleri çekilen bankalar, itile kakıla uzaklaştırılan özel arabalar, gözlerinin yanına birer beygir sakındırağı konmuş gibi çılgınca saldıran kolluk kuvvetleri, açılan köprüler, sirenlere karışan tank gürültüleri, kondu tepeciklerinden aşağılara inen, düşe kalka birilerini arayan kadınlar, bir fırına sırık getiren kamyonun polislerce telaşla kaçırılışı, bayraklar bayraklar, ortalık pek gürültülü değilken kaldırımlardan seyreden, sonra dükkânlarına kaçışan çarşı esnafı, el radyosuna benzer telsizlerde bağırıla çağırıla tekrarlanan sokak isimleri ve birlik numaraları, kapanan caddeler, aşılacak tanklar, hepsi şimdi bunun içindeydi. Hepsi o günden daha da canla başla kendilerini getiriyorlardı.

Bir muskaydı sanki. MKE 68. Ucu eğrilmiş, kışına vuran iğneyle patlamış, kim bilir kimin gövdesine yönelmiş, ayaklarının ucuna düşmüş sonra tüfeğin. Karakolun alt penceresindeki adam sürdürüyor...

Orospu çocukları, ibne döller, serseriler, kopuklar, orostopol-lar!...

Hasali koşuyor, ardından Hasan, Yusuf, Sadık, Hamza...

Orostopollar...

...pencerenin sol yanında koyu yeşil yapraklı sarmaşıklar var...

...orosto...

...memur, eline yapışverişen parmaklardan sakınmak istiyor, ama karşı koyamıyor, Küt! diye kafa üstü vuruyor betona, yığılıyor.

Hasali değil Hasan bu. Hamza'nın bile şaşkınlıkla beleriyor gözleri. Akşam olunca, yakalananların salıverilmesini boşuna bekledikleri iskele banklarında övgüyle anlatıp duruyor.

MKE 68. Benzin istasyonunun kaldırımındaydı Hasali'nin bulunduğu. Çocuk parkının duvarları dibindeydi Yusuf'un bulunduğu. Öbürleri, nerede bulduklarını bilmiyorlardı. İskeleye ilk defa gelmişlerdi.

«En ufak kımıldıda toplanma davulu vurur musun Hasali? Seni şu makinenin başı değil Ankara asfaltı kocatır Hasali. Gör gününü!» demişti Zülküf usta. Hasali kovulurken.

Haziran geçeli çok olmuştu. Yine Sıkıyönetim vardı ama. Havalar soğumaya başlamıştı. Hasali'yi eski arkadaşları bulduğunda, afyonlu şarapla kafa patlattıklarında, darbuka tıkırtısına ne fikre varıp ısındığını anlayamadığında, sonra kötürüm bir otobüsle Ankara asfaltına vurduklarında, kalanların o Zülküf ustaya neler edeceğini kurmuş, bıyıkaltından sıırtmıştı.

□

Porsuk köprüsünden geçerken, tam o çocuğu gördüğü yerde, soğuk ürpertisi yanaklarından boynuna süzüldü Hasali'nin.

İşini halletmişlerin rahatlığıyla sallana sallana yürüyen Rıza'ya baktı. «Herifi yakala nehre at!» diye geçirdi içinden.

«Bak» dedi soluklandı, sonra laf karışmasın diye hızla, ağız dolusu konuştu «elli beş lira iyi para, bugün neyse, ama yarın beni İstanbul'a kadar atar. İstanbul'a diyorum ya bakma, tam Ankara asfaltının kara tüneline gelmezden önce tuğla harmanları, işlikler var ya, işte oraya kadar.»

“hapisane defterleri,” **Antonio Gramsci**

Hazırlayan : Selâhattin Yıldırım

Antonio Gramsci 20. yüzyılın en özgün marksist düşünür ve işçi liderlerinden biridir. Bu yargının en önemli tanıkları bizzat Gramsci'nin kendi **hayatı ve eserleridir**. Son on yılı **f a ş i s t** zindanlarda geçirilen, yirmi yıla yakın emekçi halkların sömürülmesine ve zorbalığa karşı yürüttüğü eğilmez, yiğitce ve insanüstü mücadele ile geçirilen bir hayat. İnsanoğlunun hemen hemen her sorununa eğilen ve bunlar üzerinde ciddi ve sağlıklı bir biçimde düşünmenin eşsiz örneklerinden biri olan, oldukça güç şartlar altında kaleme alınmış 4000 sayfaya yakın **Hapisane Defterleri**. Mahpus kaldığı yıllar boyunca dostlarına ve akrabalarına yazmış olduğu ve hemen modern İtalyan edebiyatının klâsikleri arasına giren, insanca dostluğun, davaya bağlılığın ve yılmazlığın birer örneği olan **Hapisane Mektupları**. Ve hapisane-öncesi on yıl boyunca yazdığı ve bugünün tarihçileri ve siyasal bilimcilerini derhal üzerlerine eğilmeye zorlayan binlerce sayfalık **yazılar**.

Hapisane Defterleri'nin 1948 - 51 yılları arası ülkesi İtalya'da yayınlanmasından sonra düşünceleri ülke işçi hareketini büyük ölçüde etkilemiş ve bir tür Gramsci kültürü yaratmıştır. Gramsci'nin etkisi, çok geçmeden İtalya dışına da taşmış, özellikle Fransız, İngiliz ve Alman aydınlarını etkilemiştir (1).

- (1) — Bunlar arasında, Fransız düşünürü L. Althusser (bkz. özellikle *Idéologie et Appareils Ideologiques d'Etat*, La Pensée, n. 151 - Juin 1970 de diğer eserleri) : İngiliz marksistleri P. Anderson ve T. Nairn (bkz. *Towards Socialism*, Fontana Library, London, 1965) sayılabilir. Bizde bu konuda, bizim malumumuz olan, ilk ve tek denemeyi, kısa bir yazısı ile Hilmi Yavuz yapmıştır (bkz., *Bir Üstyapı Tipolojisi Taslağı*, yeni a dergisi, sayı : 11 Şubat 1973)

Gramsci özellikle «üstyapı» üzerinde durmuş ve tarihsel maddeciliğe büyük katkılarda bulunmuştur. **Tarihsel blok, hegemonya, siyasal - sivil toplum** ürettiği kavramlardan sadece birkaçı. Ayrıca materyalist felsefeye, «**praxis felsefesi**», **ortak - duyu**, v.s. gibi önemli yeni kavram ve boyutlar getirmiştir.

Gramsci'nin en büyük erdemlerinden birisi, genel bir teoriyi (marksizmi) gerçek bir vukuf ve ustalıkla ve herhangi bir «sapma» ya düşmeden kendi toplumunun özgül (spesifik) şartlarına — şovenizm ve tarihe - tapmacılık'a karşı en amansız savaşımlardan birini o vermiştir — uygulayabilmiş olmasıdır. Bunu yaparken kendi toplumunun geçmişine yeniden - bakıp onu değerlendirmiş ve bu yeni değerlendirmeye göre gününe ve geleceğe bakmıştır.

Bu yazıyı hazırlamaktaki amacımız, bugüne kadar ülkemizde gereği gibi tanıtıldığını sanmadığımız (2) bu üzgün düşünürü Türkçe okurlarına bir nebze olsun tanıtmak. Burada sadece, Gramsci'nin «olgun» düşüncesi olarak nitelenen **Hapisane Defterleri** üzerinde durulacak. Ancak **Hapisane Defterleri**'nin yazıldığı güç şartlar, bunların kaçınılmaz olarak bir takım boşluklar taşımasına sebep olmuş ve an-

- (2) Bu güne kadar ülkemizde Gramsci ve düşüncesini aktarmaya yönelik iki teşebbüs yapılmıştır. Birincisi. «*Hapisane Mektupları*» (çev. A. Tokatlı, Gerçek Yayınevi, İst. 1966) adlı Gramsci'nin *Hapisane Mektupları*'ndan bazı seçilmiş mektupları ihtiva eden eserdir. Oldukça iyi çevrilmiş olmalarına rağmen (bunun tek istisnası s. 13'de ki *Für ewig* - sonsuza dek, sürekli anlamına gelen Almanca kelimenin 'Edebiyat için' şeklinde çevrilmesidir), bu derleme gerçek Gramsci düşüncesini tanıtmaktan, boyutları ve konusu nedeniyle maalesef yoksundur. İkinci teşebbüs V. Günyol ve arkadaşları tarafından Türkçeye aktarılan «*Aydınlar ve Toplum*» (Çan Yayınları, İst. 1967) adlı eserdir. Bu eserin ilk eksikliği, Gramsci'nin nasıl bir düşünür olduğu ve dili göz önünde tutulmadan onu Türkçeye aktarmaya çalışmasıdır. Bu kitapdaki çevirilerde Gramsci sanki idealist bir düşünür olarak karşımıza çıkar. Ayrıca bazı bölümlerde yapılan önemli çeviri yanlışları yanında (bunlardan birkaçı şunlar: s.33/8 de 'özellikle maden ocağı merkezleri' diye çevrilen ve anlatılanı anlaşılmaz kılan kısım 'küçük kasabalar ya da küçük merkezler' olacaktır; s. 65/3 de 'mekanisizm', 'mekanizma' olarak çevrilmiş, aynı hata s. 68'de tekrarlanmıştır, v. s.) ciddi anlama hataları (s. 51'de 'ortak - duyu' için düşülen notta Gramsci metafizikçiye benzetilmiş) ve nedenini anlayamadığımız bir iki belirtilmeyen eksik çeviri atlama (s. 62'deki G'deki notu eksik çevrilmiş, s. 63'de de çok anlamlı bir açık atlama yapılmıştır) bu eseri büyük ölçüde zedelemiştir.

laşılmalarını güçleştirmiştir. Bu boşlukları doldurabilmek, dolayısıyla Gramsci'nin gerçek düşüncesini kavrayabilmek için bu düşüncenin içinde olduğu tarihsel - toplumsal ve düşünsel ortamın bir tür sergilenmesi gerekmektedir. Bu nedenle biz, bu konuda yapılmış önemli bir iki çalışmayı burada özetleyerek (Q. Hoare ve G. N. Smith'in «**Selections From The Prison Notebooks Of Antonio Gramsci**», Lawrence and Wishart, London, 1971 adlı esere yazdıkları «Giriş» ve notlar; Cammett'in «**Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism**», Stanford University Press, California, 1967 adlı eseri ve «**Dialectiques**» dergisinin Gramsci özel sayısı, n. 4 - 5 Mars 1974) (3) Gramsci'nin hayatına ve siyasal - düşünsel oluşumuna açıklık getirmeye çalıştık. Hazırlama'nın birinci bölümünü teşkil eden bu «Gramsci'nin hayatı ve siyasal - düşünsel biyografisin»den sonra, ikinci bölüm olarak **Hapisane Defterleri**'nin okunması için gerekli bir kaç ön bilgiyi ve bu Defterlerin içinde tartışılan temel problematikleri özetledik. Yazının sonuna da, ileride devam etmeyi amaçladığımız **Hapisane Defterleri**'nden bir kaç Sayfa çevirip ekledik.

(3) Yazının sonuna yararlanılan kaynakların bir listesi konmuştur.

I Gramsci'nin Hayatı ve Siyasal - Düşünsel Biyografisi

Senin yaşındayken benim sevdiğim gibi, senin de T a r i h i sevdiğini sanıyorum. Çünkü tarih yaşayan insanlarla ilgilenir. Bu dünya'da toplumlar halinde biraraya gelip yaşayan, çalışan, savaşan ve durmadan ilerleyen insanlarla, mümkün olduğu kadar çok insanla ilgili şeylerin [Tarih'in] senin her şeyden çok hoşuna gitmemesi mümkün mü?

— Gramsci, ocak 1937
(Oğlu Delio'ya Mektup'tan)

1. Sardinyadaki Çocukluk Yılları

Antonio Gramsci, 23 Ocak 1891 yılında Sardinya'nın küçük bir kasabası olan Ales'de dünyaya gelir. Köken olarak Napolili olan babası, Sardinya'nın diğer bir kasabası Gihilarza'da sicil memuru olarak çalışırken Gramsci'nin annesiyle karşılaşır. Mahalli vergi kontrolörünün kızı olan anne, nüfusun % 90'ının okuma yazma bilmediği bir bölgenin tek tük okur yazar kadınlarından biridir. 1897 yılında babanın, ihtilas zanlısı olarak (Gerçekte, üzerine atılan suçun temel nedeni, iktidar partisine olan muhalefetidir) işinden atılması ve mahkûm edilmesi üzerine, aile çok güç duruma düşer. Artık bütün yük ananın omuzlarına yüklenir: Güçlü bir kişiliğe ve acıya karşı inanılmaz bir dayanıklılığa sahip olan Gramsci'nin annesi, altı yıl boyunca yalnız başına, sürekli sefaletle didişerek yedi çocuğunu kısmen selâmete çıkarır. Antoino, çocukluğunda çelimsiz ve oldukça sağlıksız bir yapıya sahiptir. Belkemiği daha küçüklükten sakattı. Bu yüzden uzun süre tedavi altında kalmasına rağmen, büyüklüğünde kambur kalacaktır.

Antonio 1898'de Gihilarza'da okula başlar. Fakat, kardeşlerinden hiç birinin hayatlarını sürdürebilecek bir kazancı olmaması nedeniyle bir kaç yıl okuluna ara vererek çalışmak zorunda kalır. Küçük yaşta çalışmaya başlayan Gramsci o günlerini, bir mektubunda şöyle anlatır:

«... Çok küçük bir [kazanç] karşılığı günde on saat çalışırdım. Kendimden ağır sicil kütükleri taşırdım. Çoğu geceler, her bir yanım ağrılar içinde kıvrılır, sessiz sessiz ağlardım. Hayat daima böyle acı ve sert yanılla çıktı karşıma. Ama hiç bir zaman yılmadım, ve acının üstesinden geldim hep...»

Bir müddet sonra tekrar okula döner. 1908 yılında Cagliari lisesi giriş imtihanlarını kazanarak oraya gider.

Gagliari'de, ailesinden uzak ve beyaz yakalı bir işçi olan ağabeyisi Gennaro ile oturmaya başlar. Gennaro askerlik hizmeti sırasında Torino'da kalmıştı. Buradaki yaşantısı Gennaro'yu sosyalist bir militan yapmıştı. Ve 1906'dan itibaren Gramsci'ye Sosyalist yayınlar gönderiyordu. Böylece Antonio, ağabeyisi Gennaro vasıtası ile **siyaseti** tanır. Onun siyasetle tanışmasında ve siyasal bilinç kazanmasında aynı derecede önemli diğer bir olay, o sıralarda Sardinyayı saran ve merkezi askeri birlikler tarafından kanlı bir şekilde bastırılan **sosyal protesto hareketleri** olmuştu.

Bu askeri ve hukuki baskılar, Sardinya **milliyetçilik** davasına büyük bir hız verir. Gramsci'nin ilk kulak verdiği akım budur. İleride, Torino işçi sınıfı hareketi deneyi Gramsci'yi milliyetçilikten uzaklaştıracaktır. Fakat, Gramsci bu başlangıç yıllarının etkisiyle, gerek **köylülük sorunu** ve gerekse sınıf ve bölgesel faktörlerin karmaşık diyaliktiği ile ilgisini hiç bir zaman kaybetmeyecektir.

1906'da Merkezi hükümet kuvvetleri Sardinya köylü hareketini bastırmağa çağrılır. Daha ileriki yıllarda, Gramsci madalyonun diğer yüzünü de görür: Sardinyalı birlikler Torino işçi hareketini bastırma da kullanılır. Bu dönemde, genellikle, sanayileşmiş «Kuzey» ile, kırsal ekonominin hâkim olduğu «Güney» arasındaki çatışma, temeldeki sınıfsal sorunların daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmasına mani olmaktaydı. Himaye siyasetiyle (protectionism) 1887'den beri Kuzey'de

giderek gelişen sanayi, yabancı sermayeyi ülkeye sokmamış ve böylece iç pazardaki hâkimiyetini güvenlik altına almıştı. Bu himayecilik, büyük sanayi sermayesi ile reformist işçi sınıfı örgütleri arasında etken bir çıkar birliği kurulmasına temel olmuştur. Bu çıkar birliğinin oluşturulmasını sağlayan kişi, 1. Dünya Savaşı öncesi hâkim burjuva politikacı Giovanni Giolitti'dir. Bu birlik, kuzey ve orta İtalya'daki tahıl üreticileri dışında, genellikle İtalyan tarımına felâket getirmiştir: Köylüler, hem ürettiklerini ihraç edemez duruma sokulmuş, hem de daha gelişmiş sanayi ülkelerinden çok daha ucuza sanayi mamulleri elde edebilecekken, İtalyan sanayiinin pahalı ürünlerini satın almaya zorlanmışlardır. Sonraları «Güney Sorunu» olarak ortaya çıkan ve Gramsci'nin hassasiyetle üzerinde durduğu meselenin esası budur. Bu durumun ortaya çıkardığı önemli sonuçlardan biri, Güney'de ve adalarda yaygın olan sosyalist akımların, İtalyan Sosyalist Partisinin (PSI), ya da sendikaların teorilerinden değil de, bir tür sosyalist ve liberal teorilerin karışımından (melange oluşması olayıdır. Bu karışımı C. Pisacane'nin **Risorgimento** (İtalyan halklarının Avusturya hâkimiyetine karşı başkaldırmaları ile başlayan ve 1870 de İtalyan Birliği'ni doğuran hareket) sırasındaki faaliyet ve düşüncelerinde gördüğümüz gibi, 1. Dünya Savaşı öncesindeki dönemde, Gaetano Salvemini'nin sözcülüğünü yaptığı düşüncelerde de görebiliriz. Bu «Güneycilik», 1911 yılında Torino'ya geldiği tarihe kadar Gramsci'nin hemen hemen tek siyasal görüşüdür. Bu görüşün oluşması, sonra dönüştüğü biçim ve Gramsci - Salvemini ilişkisine biraz sonra tekrar döneceğiz.

Gramsci, 1911 yılında yoksul öğrenciler için açılan burs imtihanını kazanarak Torino Üniversitesine girer. (Bu imtihanı, gelecekteki öğrencilik ve dava arkadaşı Palmiro Togliatti de girip kazanır) Burs miktarı, asgari geçim masraflarını karşılamaktan bile çok uzaktır. Soğuk ve kötü beslenme, Gramsci'nin zaten zayıf olan bünyesini büyük ölçüde sarsar. 1913 - 15 yılları arasındaki zamanın büyük bir kısmını hasta geçirmiştir. Ve sonunda, filoloji ve diller konusundaki yeteneğine ve bir çok hocasının açık teşvikine rağmen, üniversitedeki öğrenimini bırakmak zorunda kalır. Sağlığının yanı sıra, onu üniversiteyi terke zorlayan çok daha önemli bir neden vardır: Kendini siyasal mücadeleye adanmak.

2. Düşünsel Oluşumu

Gramsci, ilk defa, Torino Üniversitesindeyken zamanının düşünsel dünyası ile ciddi bir temas kurar. Liberal İtalya'nın düşünsel gerikalmışlığı, burjuva çevrelerinde bile, sosyalist fikirler için belirli bir heves yaratmıştı. Bir çok üniversite profesörü sosyalist hareketle ilişki kurmuştu. Bunların arasında, edebiyat tarihçisi ve Dante uzmanı Umberto Cosmo ve Üniversitede marksizm dersleri veren Anibale Pastore'yi sayabiliriz. Gramsci, U. Cosmo ile önceleri arkadaş olmuş, sonradan işçi hareketine burjuva tarzı bağlılığı yüzünden onu eleştirmiştir. A. Pastore'nin marksizm derslerine devam eden Gramsci, burada «praxis felsefesi» nin özel Hegelci bir yorumu ile karşılaşmış ve çalışma hayatının sonuna kadar bu yorum ile eleştirel bir ilişki sürdürmüştür.

*
*
*

(a)) **Gramsci ve Antonio Labriola** : Gramsci'nin düşüncesini büyük ölçüde etkileyen düşünürlerden birisi Antonio Labriola'dır.

Tarihçi ve filozof olan Antonio Labriola, İtalyanın ilk teorik markslıdır. Marksizm ile ilişkisi ve sosyalist harekete katılması hayatının sonlarına rastlar. Düşünsel oluşumunda açık Hegelci izler görülür. Labriola marksizmin özünü, bu düşüncenin teorik ve pratik faaliyet arasında kurmuş olduğu özgün bağda görür. (4) Labriola, somut ilişkilerin bilince önceliğini savunarak Hegelci okuldan ayrılır.

Gramsci'nin Hapisane Defterleri ile birlikte büyük bir önem kazanan «praxis felsefesi» kavramını İtalyan düşüncesine ilk defa Labriola tanıtmıştır. Gramsci bu kavramı kısmen taşıdığı anlama bağlı olarak, kısmen de sansürden sıyrılabilmek için kullanır. (Bu konuya ileride, **Hapisane Defterleri** bölümünde tekrar döneceğiz).

Gramsci, Labriola için **Hapisane Defterlerinde** yazdığı bir notta, onun düşüncesinin belirli ve dar bir çevre dışında bilinmediğini ve özgün bir biçimde felsefi problemi koyuşunun, yaşadığı dönemin özelliği nedeniyle, pek yankı yaratmadığını söyledikten sonra, şöyle devam eder:

«... Gerçekte, praxis felsefesinin diğer bütün felsefi akımlardan bağımsız ve kendi kendine yeterli olduğunu

(4) Labriola'nın en önemli eseri «*Saggi intorno alla concezione materialistica della storia* (1895 - 98)» dir (Tarihin Materyalist Kavranışı üzerine denemeler.)

doğrulayan Labriola, praxis felsefesi-
ni bilimsel olarak kurmaya teşebbüs
eden tek kişidir...»

(b) **Gramsci ve Benedetto Croce:** Gramsci'nin ilk yıllarında, felsefi ve kültürel bakımdan üzerinde çok daha önemli etkisi bulunan düşünür Benedetto Croce'dir. (5) Croce, 1895 - 1900 yılları arasında kısa bir süre Labriola'nın öğrencisi olmuş ve kendisini çabucak marksist ilân etmiştir. Bir müddet sonra, marksizmin sadece «basit bir tarihi araştırma ve inceleme yöntemi» şeklinde yararlı olabileceğini ileri sürerek, bu düşünceden dönmüştür. Aynı zamanda, kendini beğenmiş bir tavırla, kendi dönekliği ile birlikte, İtalyada «teorik marksizmin ölümünü» ilân edivermiştir. Croce'nin günümüze kadar varan İtalyan kültürü üzerindeki büyük etkisi azımsanamaz. Marksizmi terk etmesine rağmen, faşizm öncesi dönem genç sol aydınları arasında düşüncelerinin önemli yankısı olmuştur: Özellikle laisizm konusundaki ve günün hâkim ideolojisi olan **pozitivizme** karşı olan düşüncelerini bunlar arasında sayabiliriz. Siyasal rolü daima müphem kalmıştır. **Ahlâki yenilenme** konusundaki çağrıları, giderek tehlikeli bir hal almıştı. Bunu, özellikle, onun 1920 lerde Mussolini'yi desteklemesi sırasında görmekteyiz. Fakat, onun Fransız sendikalist teorisyeni George Sorel ile devam eden yakın ilişkileri, kendisinin hâlâ solun filozofu olduğu illuzyonunun devam etmesine yardım etmiştir.

Gramsci, öğrencilik yıllarında kendini «Crocian temayüllü» olarak niteler. Nitekim başlangıçtaki makalelerinin bir çoğunda Croce'nin etkisi açıkca görülür. Bu Croce etkisini, **Hapisane Defterlerinde** görülen Croce'ye karşı alınan tavırdan dikkatle ayırmak zorunluluğu vardır. Çünkü, **Defterlerde** Croce, daha nesnel bir biçimde, bir filozof ve çağdaş kültürün hâkim bir kişiliği olarak ele alınır. Gramsci'nin felsefi defterlerinin büyük bir kısmı, Croce felsefesinin marksizmle olan ilişkisinin sıkı ve amansız bir eleştirisine hasredilmiştir. Hapisane Yazılarında (Defter ve Mektuplarda), hem yaygın bir ideoloji, hem de özgül bir felsefi sistem olan Croceanizm ile savaşmak gereğine işaret edilir. Burada Croce'ye bazan, polemikle altedilebilecek bir Duhring rolü verilir, ama çok kez o Hegel ile karşılaştırılabilecek bir düşünür gibi gö-

- (5) Croce'nin 80'e yakın basılı eseri vardır. Bunlar arasında en önemlileri şunlardır: «1870 - 1915 arası İtalyan Tarihi», (1928); «19. yüzyıl Avrupa tarihi», (1932); «Tarihsel Maddecilik ve Marksist ekonomi», (1900); «Estetik», (1902); «Kültür ve Moral», (1913); «Etik ve Siyaset», (1931); «Düşünce ve eylem olarak Tarih» (1939).

rülerek, onun eserinden marksist düşünceyi yenileme mücadelesinde (özellikle, bu düşünceyi pozitivist eklemelerden kurtarmak için) yararlanılabileceği kabul edilir.

*
**

(c). **Gramsci'nin Croce eleştirisi:** Gramsci'nin Croce felsefesine karşı temel eleştirisi, Croce'nin tarihi olayları açıklamada, «zıtların mücadelesi» yerine, sadece kavramsal bir diyalektik olan «farklıların diyalektiği» ni ileri sürmesine karşı yaptığı eleştiridir. Gramsci, «farklıların diyalektiğine» dayalı böyle bir felsefenin ancak gerçek çatışmaların ortadan kaldırıldığı ve bilgi ve varlık birliğinin sağlanabildiği -sınıflı bir toplumda bu mümkün değildir - toplumlarda geçerlilik kazanabileceğini, fakat temelde sınıf mücadeleleriyle belirlenen tarihin gerçek somut karakterini açıklamakta yetersiz kalacağını söylemektedir. Bu, gerçek tarihin «farklı» kavramların gerçek - dışı dünyasında soyutlanması ve siyasetin radikal bir biçimde inkârı, Croce felsefesinde bir arada bulunur. Croce sistemindeki «farklı kategoriler» başlıca dört bilimin varlığını ortaya koyar. Bunlar, Estetik, Ekonomi, Mantık ve Ahlâk'dır. Bunlar da Güzel'e, Yararlı'ya, Gerçek'e ve iyi'ye tekabül etmektedir. Siyaset, bu bağlamda, hiç bir felsefi değeri olmayan, sadece bileşik (composite) bir varlık ve salt «tutku» olabilir. Halbuki, Gramsci'nin düşüncesinde siyaset, felsefî anlamda, insanın temel faaliyetini vurgular. Diğer bir deyişle, siyaset tek tek bilinçliliği, her durumda, doğal ve toplumsal dünya ile temasa getiren yegâne araçtır.

*
**

Gramsci'nin **Hapisane Defterlerinde** Croce idealizmine karşı açtığı savaş, bu idealizmin düşünsel yetersizliğini ortaya koyucu soyut bir eleştiriden çok, İtalyan, kültürel, hatta siyasal hayatında her yönüyle yer alan Croceanizm ve Croce etkisini yıkmayı amaç edinmiştir. Gerçekte Croce'nin I. Dünya Savaşına kadar uzanan dönemdeki düşünsel faaliyetlerinin (sol - sempatzanlığı, İtalyan kültür hayatında önemli yer tutan «romantik» geleneği yeniden - değerlendirmesi, ve kendi döneminin pozitivismine karşı muhalefeti) olumlu bir değeri vardı. Fakat, faşizmin doğuş ve yükselişine karşı Croce'nin müphem tavır alışı, onu tehlikeli ve reaksiyoner bir tip haline getirmiştir. Croce faşizmin kültürel siyasetinin olgunlaştırılmasında doğrudan rol almamış ve hatta, 1926 yılından sonra kamu hayatından çekilmiş olmasına rağmen, rejimi başlangıcında desteklemiş olduğu vakıası inkâr edilemez. Faşizme daha sonraki muhalefetinin (anti - faşist aydınların **Manifest**'ini o hazırlamıştır) teorik karakteri ise yavan ve faşizmi siyasal

muhtevasından arındırıcı niteliktedir. Bu muhalefetin etkisiyle aydın çevrelerde faşizmin bayağılığına karşı ortaya çıkan tepki, bir tür kendini - haklı çıkarmacılıktan öteye varamamıştır.

(d) Gramsci ve Salvemini, Mondolfo, Gentile ve Diğerleri

Gramsci'nin siyasal formasyonunda ilk önemli düşünsel etki **Salvemini**'den gelmiştir. (6) İlk İtalyan sosyalistlerinden olan Salvemini tarihçi, gazeteci ve yazardı. O «Güney Sorunu» düşüncesinin en önemli temsilcilerinden biridir. Bu düşüncenin 1911 yılına kadar Gramsci'nin tek siyasal görüşü olduğunu yukarıda görmüştük.

* *

Labriola'nın ölümünden sonra, İtalyan sosyalizminin başta gelen düşünürü **Mondolfo**'dur. Onun marksizme temel katkısı, «felsefi» Marx ile daha «ampirik» olan Engels arasında yapmaya çalıştığı ayırmadır. (7) Mondolfo ve okulu, Labriola'yı idealist bir biçimde yorumlamış, onun tarih yorumunu maddi temelinden koparmışlardır. Gramsci her zaman Mondolfo'nun bu yanına karşı eleştirel bir tavır almıştır. Labriola'nın öz marksizmini, onu idealistlikle suçlayan marksistlere ve onu kendilerinden sayan idealistlere karşı savunmuştur.

* *

Gentile'nin, İtalyan marksizminin, dolayısıyla Gramsci'nin düşüncesinin gelişmesine tek katkısı, Marx'ın **Feuerbach üzerine tezlerini** ilk defa İtalyancaya çevirmesidir. Gerçekte, Gentile bu tezleri idealist bir biçimde yorumlamıştır. Diğer bir deyişle, bu tezleri, gerçek dünya ve insanın bu dünya ile olan ilişkilerinden çok, bir bilme süreci olarak nitelemiştir. Gentile'nin marksizm ile olan flörtü kısa ve yüzeysel olmuştur. Onun praxis teorisi, kısa bir süre içinde, iradeci (volontarist) ve faşist - yanlı bir «saf eylem» felsefesi biçiminde yozlaşmıştır. **Gentile**, daha sonra, faşizmin en büyük ideoloğu olmuş ve direnme yılları sırasında partizanlar tarafından öldürülmüştür.

* *

Savaş ve faşizm, bir çok ülkede olduğu gibi, İtalya'da da ilerici ve **avant-garde** aydın ve sanatçılar için amansız bir imtihan dönemi olmuştur. D'Annuzio, Pirandello ve Marinetti (futurist şair) gibi, Gram-

(6) Salvemini'nin önemli iki eseri şunlardır: «*Scritti sulla questione veridionale*» (Turin, Einaudi, 1955) ve «*Scritti sul fascismo*» (Milan; Fattinelli, 1961, Cilt I)

(7) R. Mondolfo : «*Il materialismo storico in Federico Engels*» (Genova, 1912)

sci'nin düşünsel ve kültürel gelişmesinde etkinliği olmuş bir çok aydın, faşizm döneminde ya bu rejimi doğrudan desteklemişler, ya da buna karşı kayıtsız kalmışlardır. Sadece Gramsci değil, Torinodaki bütün işçi hareketi liderleri, I. Dünya Savaşı öncesi İtalyan kültür hayatına egemen olan düşüncelerin büyük ölçüde etkisi altında kalmışlardı. Fakat, İtalyan toplumunun özel koşulları (özgüllüğü) ve sorunlarının aksine, faşizmin sözcülüğünü yapmasıdır) Bunun nedenini İtalyanın ve kültür akımları, diğer bazı ülkelerdekini tersine, faşizmin çığırkanlığını yapacak biçimde yozlaşmıştır. (Bunun en tipik örneği, İtalya'da, savaş öncesi etkin düşünce akımlarından biri olan **futurizmin**, Rusya'da Mayakovski'nin önderliğinde yürüttüğü devrime katkı işlevinin aksine, faşizmin sözlüğünü yapmasıdır) Bunun nedenini İtalyanın özgüllüğünde aramalıdır. İtalya'da, adı geçen aydınların **provinsiyalizmi**, kozmopolitliği, veya devlet kilise arasındaki güç ayırımındaki rolleri bu durumun temel sebeplerinden biri olabilir.

Buraya kadar Gramsci'nin düşünsel oluşumuna doğrudan etkide bulunan belli başlı düşünür ve akımların özetini vermeye çalıştık. Bütün bunlardan Gramsci'nin kendi düşüncesinin, onu etkileyen düşüncelerin bir doğrudan - ürünü olduğu sonucu çıkartılmamalıdır. Gramsci **Hapisane Defterlerinde** belirttiği gibi, **bir düşünürün kişisel felsefi kültürü ile — hayatının değişik dönemlerinde okuduğu, özümsemiği ve karşı çıktığı düşünceler — onun kendi orijinal felsefesi arasında bir ayırım yapmak zorunludur.**

Gramsci'nin eleştirisi hiç bir zaman sekte değildir. O, bir insanın «karşıtının (hasmının), ikinci dereceden bir konuda da olsa, kendi kurduğu yapıya katılabilecek bir gereği dile getirebileceğine» inanır. Onun eleştirisi, İtalyan aydınlarında (intelligentsia) açıkca görülen zayıflığın gerçekçi bir değerlendirmesiyle başlar. Bu açık zayıflık ve gerikalımışlığa rağmen, Gramsci yaşadığı dönem İtalyan düşünsel ve toplumsal güçlerinin, işçi sınıfı hareketinin giderek gelişen gücü ile birleşerek yeni ve ileri bir sentez oluşturacağına inanmış ve hayatını bunu gerçekleştirmeye adanmıştı.

3. Torino ve Sosyalizm

Gramsci Torino'ya geldiğinde, burası İtalya'nın «Kızıl Şehri» olarak biliniyordu. Nitekim Gramsci, Torinoyu İtalya'nın Petrograd'ı olarak nitelemiştir. Torino, o dönemde sanayinin en çok gelişmiş olduğu yöreydi. Özellikle **Fiat** burada faaliyet gösteriyordu. 1911 yılında 400.000 olan nüfusu (bunların % 20'i sanayi işçisiydi) 1918 yılında 500.000'in

üstüne çıkmıştı. Bu nüfusun % 30'nu sanayi işçileri oluşturuyordu. Burada göze çarpan ilginç bir olgu, işçi sınıfının % 40'ın kadın oluşuydu. 1912 - 1920 yılları arasında bu şehri sarsan işçi hareketlerinin önderliğini büyük ölçüde kadınlar yapmıştır.

1915'lerde, savaş yüzünden, Torino'nun bazı sanayi kollarında vasıflı işçi sayısı azalmıştı. Bu nedenle, firma sahipleri, üretkenliği artırmak için yeni yöntemlere başvurmuşlar ve mümkün olduğu ölçüde «sanayi barışını» sürdürmeğe çalışmışlardır. Sanayicilerin bu dönemde üretkenliği artırmak için başvurdukları **Taylorizm** (8) adını taşıyan yöntemler Gramsci'yi özellikle ilgilendirmiştir.

Sermaye sınıfının omuzundaki sanayi barışını sağlama ve sürdürme çabası oldukça güç bir işti. Çünkü Torino proletaryası ülkenin en ileri ve en savaşkan işçileriydi. Bu proletarya, daha 1904 ve 1906 gibi çok erken bir tarihte büyük ölçüde bir eylem birliği ve seferberliği içinde olduğunu göstermişti. 1912'de, henüz sendikalaşmamış olan metal işçileri, 75 gün sürdükleri mücadelelerini, «sonuna kadar» sloganı ile başlatmışlardı. 1913'de, metal işçileri bu defa Fiom adlı sendikanın önderliğinde tekrar greve başladılar. Üç ayı aşan mücadelenin sonunda, oldukça önemli bir başarı sağladılar.

Bu mücadeleler, Gramsci'nin Torino'daki ilk yıllarında sağladığı gelişmenin temelini oluşturmuştu. Bütün bu işçi hareketleri, Gramsci'yi gençlik yılları «Güneyciliğinden» kurtarmıştı: Bu hareketler, önderlerinin işbirlikçi ve reformist tavırlarına rağmen, Kuzey sanayicilerinin gerçek çelişkisinin işçilerle olduğunu ve işçilerin Güney'in yoksul köylü kitlelerinin potansiyel müttefiki ve önderi bulunduğunu Gramsci'ye göstermişti. Haziran 1914 Genel Grevi, Mayıs 1915 Genel Grevi, savaşa karşı diğer gösteriler ve hepsinden önemlisi Ağustos 1917 Ayaklanması bu gelişmenin temel aşamalarını noktalar.

*
*
*

Gramsci Torino'ya ayak bastığında, genç kuşak sosyalistleri üzerinde en büyük etkiye sahip olan kişiler **Salvemini** ve **Mussolini** idi. Mussolini o dönemde İtalyan Sosyalist Partisi'nin sol kanadının önderliğini ve parti gazetesi **Avanti'nin** editörlüğünü yapıyordu. Salvemini, işçi sınıfı reformist liderlerinin Güney köylüsünün içinde bulunduğu ağır şartlar konusundaki katıysız tutumlarına karşı amansız bir mücadele yürütüyordu. Bu, daha sonra onu partiden ayrılmaya kadar götürdü.

(8) bkz. *Hapisane Defterleri* (Makyavelli, Siyaset ve Modern Devlet üzerine Notlar bölümü).

Salvemini **Unita** gazetesini yönetiyordu. 1912'deki Libya'nın emperyalistce işgaline karşı çıkmıştı.

Mussolini'nin, diğer işçi liderleri üzerinde olduğu gibi, Gramsci üzerinde de o dönemde önemli etkisi vardı. Mussolini, Salvemini gibi, Libya çıkartmasına karşı çıkmış ve parti yöneticilerini pasifizmleri yüzünden eleştirmişti. Militarizmin her çeşidine sert bir düşmanlık gösteren Mussolini, gençliği ve coşkunluğu yüzünden, kolaylıkla genç kuşakların bağlılığını kazanmıştı.

..

İtalyan sosyalizminin bu yıllardaki karmaşık iç hayatını anlayabilmek için, Partinin mevcut güçlerden sadece birini oluşturduğu olgusu üzerinde önemle durmak gerekir: Sosyalist Sendikalar Federasyonu, Parlamentodaki Sosyalist Milletvekilleri, Sosyalist Mahalli Danışmanlar, ve güçlü kooferatif kurumlarından hiç biri, gerçek anlamda, parti disiplinine bağlı değildi. Parti liderliğinin savaş süresi boyuncaki temel sorunu, bu değişik güçler arasında arabuluculuk yapmaktı. Bu tür bir arabuluculuk rolü, tabiatı icabı, uzlaşmacılık ve pasifizm doğuracaktı. Aynı zamanda, Parti liderliği, giderek büyüyen savaş aleyhtarlığı ve sanayi işçilerinin artan mücadeleciliğini karşılayabilmek amacı ve Rus - devrimlerinin etkisiyle yavaş yavaş sola kayma zorunda kalmıştı. Bu çifte çelişik baskılar (uzlaşmacılık ve sola kayma) İtalya'da «**maximalizmi**» yaratmıştır. (Maximalizm, savaş sonrası dünya işçi hareketinde milletlerarası bir eğilim olarak ortaya çıkan «merkezciliğin-centrism» İtalyan karşılığıydı) «Maximalizm», faşizm tarafından ezilene kadar İtalyan soluna hâkim olmuştur. Mussolini'nin dönemliğinden sonra, **Avanti**'nin editörlüğünü üstlenen **Serrati** maximalizmin en önemli ve onurlu sözcüsü olmuştu.

..

Gramsci'nin Torino'ya geldikten sonraki ilk siyaset arkadaşı ve akıl hocası, sonraları PCI'nin (İtalyan Komünist Partisi) sağ kanadı lideri olan ve 1929'da da sola-dönüş hareketi sonucu partiden atılan **Angelo Tasca** idi. Gramsci ile aynı yılda doğan ve bir demiryolu işçisinin oğlu olan Tasca, 1909 yılından beri Sosyalist Partide aktif bir biçimde çalışmaktaydı. 1912'de Gramsci Tasca'nın oturduğu sokağa ve bir yıl sonra onunla aynı binaya taşındı. Aşağı yukarı bu sıralarda Sosyalist Partiye katıldı. Tasca 1912 yılındaki Gençlik Kolları Kongresinde Partinin ülke düzeyinde tanınan bir üyesi durumuna yükseldi. Bu kongrede Tasca, PCI'ye kuruluş ve ilk yıllarında hâkim olan, ve sonraları,

1930'da Partiden atılana kadar, onun sol fraksiyonunun önderliğini yapmış bulunan **Amadeo Bordiga** ile çatışmıştı.

Bir tarım iktisatçısının oğlu olan Bordiga, Napoli'deki sosyalist aydın çevrede büyümüş, ve korkunç enerjisi sayesinde (Gramsci onu üç kişinin işini tek başına rahatlıkla yapabilecek bir insan olarak tanımlar), yöresindeki Parti örgütüne hâkim olan reformistlere karşı uzlaşmaz bir lider olarak kendini kabul ettirmişti.

Eski sosyalist liderlerinin sınıf işbirlikçiliğine ve pasifizmine karşı çıkan genç Torinolu sosyalistler, genellikle, Croce idealizminden, Sorel iradeciliğinden, Salvemini'nin güneyciliğinden ve o dönemde İtalyanın en ileri sanayi şehri olan Torino kitlevi işçi hareketleri deneyinden etkilenmişlerken, Bordiga'nın çıkışı bunların dışında bir yol izlemişti. O, ortodoks marksizme dönüş için mücadele etmekteydi. Bu mücadelesinde prensipli ve uzlaşmaz bir tavır almıştır. Siyasal kariyerini niteleyecek olan bu tavır onu, sonunda katı ve dogmatik bir çizgiye getirmiştir. Bu dönemde, Gramsci hâlâ mahalli çerçeve içinde düşünürken, Bordiga milli düzeyde bir devrimci stratejiyi ortaya koymak için çabalıyordu. Bu, ona PCI'nin kuruluşunda hâkim rol oynamayı büyük ölçüde sağlamıştır.

*
*
*

Yukarıda değindiğimiz 1912 Parti Gençlik Kolu Kongresinde Tasca, Partinin gençlik yayın organı olan **Avanguardia**'nin (öncü) yeni kültürün taşıyıcısı ve İtalyan sosyalizminin düşünsel mirasını yenilemek görevini üstlenmesi görüşünü savunmuştu. Bordiga, bu «kültürcülük» ile alay ederek şöyle demişti: «Bilgi edinme gereği öğretmenler kongresinde konuşulacak bir sorundur, sosyalistler kongresinde değil.» Yıllar sonra, Gramsci **Hapisane Defterlerinde** bu çatışmaya ilişkin şu ilginç düşünceleri kaleme alır: «Çok kez «ekonomik» aşırıçılık kültürel opportunizm yüzünden haklı çıkartılmıştır... fakat bunun tersi ileri sürülemez mi, yani kültürel opportunizm ekonomik aşırıçılık yüzünden haklı çıkartılamaz mı? Gerçekte, ne biri, ne de diğeri haklı çıkartılabilir, ve ne de bu tür bir haklı çıkartmaya gerek vardır. Bunları, aynı ilkeliliğin ve aynı olgunlaşmamışlığın çifte görünümü olarak gerçekçi bir biçimde «açıklama» zorunluluğu vardır.» Gramsci'nin PCI içindeki başarısı, Parti liderliğini Bordiga'nın hâkimiyetinden kurtarması, hem de onu Tasca'ya kaptırmamasıydı.

*
*
*

Torino'daki bu ilk yıllarda Gramsci, aynı zamanda, PCI'nin müstakbel liderleri ile de tanışır. Bunlar arasında, daha önceden tanıdığı

Togliatti ve yeni tanıdığı **Terracini** vardır. 1919 yılında Togliatti, Terracini, Tasca ve Gramsci **I'Ordine Nuovo**'nun çekirdek kadrosunu oluştururlar. Daha sonra Gramsci dışındakiler askere alınırlar. Gramsci savaş yıllarını Torino'da geçirmişti.

*
**

Gramsci'nin ilk siyasal çıkışı, sonraları onu bir hayli hırpalatacak olan 1914 Ekiminde Parti yayın organında yazdığı makale ile başlar. 1915 yılında Sosyalist Parti'nin yayın organı olan **Il Grido del Popolo**'nun yazı kuruluna katılır ve **full-time** gazeteci olur: Savaş yılları boyunca, kendini yetiştirerek önemli bir siyasal yorumculuğa yükselir. Torino'nun sosyal ve siyasal hayatının her yönüne ilişkin yazılar kaleme aldığı gibi, **Zimmerwald** konferansı ve Ermeni Katliamı gibi milletlerarası olaylara da değinir.

Parti'nin günlük gazetesi **Avanti**'de tiyatro eleştirmenliği yapar. **Pirandello**'nun önemini ilk defa ortaya koyan odur.

1917 yılı Gramsci'nin siyasal oluşumunun dönüm - noktasıdır. Bu yıl, Sovyet Devriminin ve Torino İşçi Ayaklanması'nın yılıdır.

Rusya'daki Şubat Devriminin haberleri sızar sızmaz, bu haberlerin sansürlü ve kısa olmasına rağmen, Gramsci bu olayın önemini kavramıştı. Gramsci, Ekim İhtilalinden sonra, «**Das Kapital'e Karşı Devrim**» adlı bir makale yazmıştı. Bu makale, içindeki bazı idealistce değerlendirmelere rağmen, genç Gramsci ve İtalyan işçi hareketi için oldukça ileri bir adımdı. (Özetle burada karşı çıkılan marksizm, Menşeviklerin ve İkinci Enternasyonal'in marksizmiydi)

1917 Devriminin etkisi, belki de Avrupa'nın hiç bir yerinde Torino'daki kadar çabuk duyulmadı. 1917'nin ilk ayları, yiyecek kıtlığı ve artan fiyatların etkilerine karşı girişilen mücadelelerle geçti. Bu mücadelelerin öncüleri, özellikle tekstil fabrikalarında çalışan kadın işçilerdir.

1917 Ağustosunda, yeni bir ekmek kıtlığı yüzünden Torino proletaryası kendiliğinden ayaklandı. İşçi mahallelerinde barikatlar kuruldu, ve şehrin merkezi kuşatıldı. Ayaklanma dört gün devam etti. Barikatlar, ancak büyük sayıda makinalı tüfek ve tanklarla girişilen katliam sonunda kaldırılabilirdi.

Ağustos olaylarından bir süre sonra Gramsci Partinin Torino «Geçici Komitesi» ne seçildi. Aynı sıralarda, **Il Grido del Popolo**'ya editör oldu. Bu, oldukça önemli bir mevkiydi. Bu dönemde Gramsci'nin siyasal çizgisi, sadece parti liderliğine hâkim olan «merkezcilik» ten kopmakla kalmayıp, aynı zamanda uzlaşmaz solun katılığına karşı çıkan

bir gelişmeye yönelmişti. O sıralarda Bordiga, sol kanadın rakipsiz lideriydi. Bu sol kanat, önce PSI, sonra da PCI içindeki ilk çekirdek fraksiyonu oluşturmuştur. 1923 yılına gelinceye kadar, Gramsci Bordiga'nın bu üstünlüğünü mesele etmemiştir.

4. Ordine Nuovo Hareketi ve İtalyan İşçi Sınıfının Yeniden Örgütlenişi

Savaş 1918 Kasımında bitmişti. Bunu izleyen iki yıl boyunca, hem işçi kitleleri ve sosyalistler, hem de İtalyan hâkim sınıfının büyük bir kısmı şu ortaklaşa inancı paylaşıyorlardı: İtalya'da devrim kaçınılmazdır ve sadece bir an meselesidir. Bununla beraber, burada ayrıntılarına girmeyeceğimiz nedenler yüzünden, 1921'e doğru devrimci dalga sönmüştü. İşçiler yenilgiye uğratılmış ve devrimin mümkün olduğuna güvenlerini yitirmişlerdi. İşte tam bu sırada PCI kurulmuştu. Partinin bundan sonraki eylemini ve başarısını değerlendirirken bu nokta önemle göz önünde tutulmalıdır.

*
**

Gramsci, Tasca, Togliatti ve Terracini, 1919 Nisanında haftalık bir sosyalist kültür dergisi kurmayı kararlaştırırlar. Ve, sonraları bir işçi sınıfı hareketine dönüşen, **Ordine Nuovo** dergisini çıkarmaya başlarlar. Bir yıl sonra Gramsci, **Ordine Nuovo**'nun esas kuruluş amacını şöyle açıklar : «1919 Nisanında içimizden üç dört kişi bu dergiyi (**Ordine Nuovo**) çıkarmaya karar verdiğimiz zaman, belki de hiç birimiz bu dergi ile dünyanın çehresini değiştirmeyi, ya da yeni bir tarihi dönem başlatmayı düşünmemiştik. Aramızdan hiç biri, bu girişimin başarı ihtimali konusunda pembe hayallere sahip değildi. (Belki bazılarımız bir kaç ay içinde altı bine çıkan abonman sayısından dolayı fantaziler görmeye başlamıştı.) Biz kimdik? Neyi ve kimi temsil ediyorduk? Hangi sloganları kullanmalıydık? Bu günlerdeki toplantılarımızda bizi birleştiren tek duygu, müphem bir proleter kültürü yaratma çabası için duyduğumuz coşkunluktu. Eylem istiyorduk, eylem, eylem... İtalyan toplumunun buhran içine düşmesinin kaçınılmaz olduğu, Mütarekeyi izleyen sıkıntılı aylarda, kendimizi her hangi bir bakış açısından yoksun, tuzak içinde hissetmiştik»

Gramsci, 1919 Haziranından itibaren, Tasca'nın muhalefetine rağmen, **Ordine Nuovo**'yu niteleyecek olan şu «sloganı» ortaya atar : **Fabrika Konseyleri** (9)

(9) bkz. A. Gramsci : *Soviets in Italy*, NLR 51 (Sept-Oct 1968) ve bu çeviriye P. Anderson tarafından yazılan giriş. Ayrıca, A. Gramsci : *Oeuvres choisies* (Editions Sociales, 1959), l'ordine Nuovo bölümü; ve *Dialectiques*, (n 4-5, mars 74) *actualité du Gramsci* yazısı.

Gramsci'nin teorisyenliğini yaptığı Ordine Nuovo ya da Fabrika Konseyleri hareketinin temel ve ayırıcı özellikleri şunlardı : 1) Bu hareket teorilerini doğrudan doğruya Torino işçi sınıfı pratiğine dayandırıyordu. Konsey sisteminin gerçekleşmesi için bir programı vardı, ve bu programın gerçekleştirilmesi için savaşıyordu. 1920 yazında şehrin bütün büyük fabrikalarında konseyler vardı. 2) Fabrika konseyleri geleneksel işçi sınıfı örgütlerinden tamamen bağımsızdı; bütün işçi sınıfının bir kurumuydu; organize olmayan işçileri de içine alıyordu. Çünkü Gramsci, konseyleri hem ileride işçi iktidarını yürütecek kurumlar olarak, hem de devlet ve hükümetle şimdiki ilişkilerinde onları parti ve sendika gibi «iradi» ve «özel» topluluklar şeklinde görüyordu (Bu görüş, ileride **Hapisane Defterlerinde** geliştirilen Devlet teorisinin (siyasal toplum - sivil toplum ayrımı, v.s.) temelini oluşturacaktır. (3) Fabrika konseyleri gelecekteki sosyalist devletin embriyosu niteliğinde görülüyordu. 4) Devrimci sürecin gerçek gelişiminin karanlık yeraltında olabileceğine inanılıyordu. Yani bu süreç, fabrikanın karanlığında ve kapitalizmin kendi acımasız kanunlarına bağlı tuttuğu sayısız insanların bilinçlerinin karanlığında gerçekleşecekti. Gramsci, bir devrim üretici güçleri ve proleter güçleri özgürlüğe kavuşturabildiği sürece gerçek bir devrim olabilir diyordu. Ve ilave ediyordu: «**Biz, sosyalist olarak iktidar probleminin şartlarını üretici organizma içinde kavramak zorundayız.**»

Ordine Nuovo sayfalarında geliştirilen bu düşünceler, büyük ölçüde, **Wobblies** teorisyonu **Daniel de Leon** ve İngiliz **shop stewards** (fabrika sendika görevlileri) hareketi tarafından etkilenmişti.

Ordine Nuovo grubu ve düşüncesine karşı çeşitli eleştiriler yapılmıştır. En sert eleştirilerden biri Bordiga'dan gelir. O. hareketi «Evrimcilik» ile suçlar. Diğer bir eleştiri, bu hareketin «İradeciliği» savunduğu yolundadır. Gerçekte, bu suçlama tamamen haksızdır. Çünkü, bu grup ve oluşturduğu hareket, o dönemdeki devrim problemini iradeci olmayan biçimde koyan tek sosyalist gruptur (10)

Bu hareketin en büyük erdemi, devrimci süreçte kitlelerin rolünü ve onların kendiliğinden (spontane) hareketini kavramasında görülür.

Bütün bunların yanında, Gramsci'nin 1920 ilkbaharında yazdığı «**Sosyalist - Partinin Yenilenmesi İçin**» adlı makale **Lenin** tarafından «Üçüncü Enternasyonal» in (Komintern) temel ilkelerine bütünüyle uygun» olarak nitelendirilir.

(10) bkz. Prison Notebooks (Genel giriş)

Bu sırada 1920 Nisan Grevi patlak verir. Grev, fabrikalardaki **comissioni interne** (iç kurul) ları yok etmek isteyen patronların tahriki ile başlatılır. Ve onların kazancı ile sona erer.

1920 yazı Ordine Nuovo için kritik bir dönemdir. Grup içinde ayrılıklar başlar. Aynı yılın Temmuz ayında, Komintern'in (11) ikinci kongresine değişik gruplardan İtalyan delegeleri katılır. İtalyan delegeleri Lenin'in Ordine Nuovo görüşlerini tasdik etmesini sürprizle öğrenir.

1920 Eylülünde Milan'da başlatılan büyük işçi hareketi iyi yönlendirilemez ve Giolitti'nin zekice kullandığı «uzlaşma» taktiği ile başarısızlığa uğratılır. Sonbaharda **faşist müfrezeler** harekete geçer. İtalyan halkı, sanayicilerin Mussolini'nin örgütlerine açık yardımını ve faşist saldırganlıklara karşı, Devletin açıkça göz yummasına tanıklık eder.

*
*
*

Aynı dönemde PSI içindeki komünist fraksiyon açıkça kamu önüne çıkar ve ülke çapında örgütlenmeye girişir. Gramsci bu fraksiyonun kurucu ekibi arasındadır. O dönemde, Gramsci, bu grubun lideri olan Bordiga'ya katılır.

1921'de **Livorno** Milli Kongresi toplanır. Kongreye her gruptan (komünist, merkezci, reformist) delegeler katılır. Bu kongre sonunda Bordiga'nın liderliğinde PCI doğar. Gramsci henüz 30 yaşına basmamıştır. Ve müteakip üç yıl içinde, faşizmin İtalya'da kendini sağlamlaştırmasını, enternasyonal devrimci hareketin geri çekilişini, Rus partisi içindeki iktidar mücadelesini ve İtalyan partisi (PCI) ile Üçüncü Enternasyonal arasındaki büyüyen çatlağı görecektir. PCI ile Komintern «Birleşik - Cephe» taktiği üzerinde anlaşamazlar. İtalyan partisi «merkezcileri» potansiyel müttefik olarak görmek istemez.

1922'de Gramsci, Moskova'ya Komintern Yürütme Kurulu'na PCI temsilcisi olarak gönderilir. Aynı yılın Ekiminde, İtalyan halkına ve dünyanın diğer bazı halklarına kan kusturacak olan faşizm iktidara gelir. Bu, faşizmi iyi değerlendiremeyen PCI'ye de büyük darbe vurur. (12).

1923 yılının sonuna doğru, daha önceleri taktik işbirliği içinde bulunduğu Bordiga dışında bir grup oluşturmayı açıkça ortaya koy-

(11) Daha geniş bilgi için bkz : *The Revolutionary Intern ationuls* (1864 - 1913) Stanford Un. Press / Oxford press, London, 1966.

(12) *Faşizm* konusunda bkz. *Faşizm ve Kapitalizm*, Suda Yayınları, İst. 74. ve bu kitabın girişinde gösterilen kaynaklar.

maya başlar. Bu dönemde İtalyan işçi hareketi oldukça güç şartlar altında varlığını sürdürmeye çalışmaktadır: Komintern'in suçlamaları, Faşizmin giderek yerleşmesi, Kitlelerin harekete yabancılaşması...

* *

Gramsci bir yılı aşkın bir süre Moskova'da kalmıştır. Hayatının bu dönemi hakkında çok az şey bilinir. Eldeki bilgiler şunlar: Oradaki ilk aylarını hasta geçirir. Dördüncü Dünya Kongresine katılır. **Julia - Schucht** ile karşılaşır. Ona âşık olur ve evlenir. Komintern'de **Radek** ve **Zinoviev** ile ilişki kurar. Troçki'ye İtalyan fütürizmi hakkında **Edebiyat ve Devrim** adlı eserinin orijinal baskısına ek olarak konmak üzere bilgileri verir (Gramsci, o dönemde, Viyana'dan **Togliatti** ve **Terracini**'ye yazdığı mektuplarda, Bolşevik Partisinin «Sol Kanadı»na sempati duyduğunu belirtir.)

Gramsci, 1923 kasımında, Komintern'in yeni kurduğu anti - faşist eylem bürosunun başına geçmek üzere Viyana'ya gider. Aynı sıralarda Parti Yürütme Kuruluna İtalya için yeni bir strateji oluşturmalarını önerir. Bu strateji 1919 - 20 **Ordine Nuovo** tematiğine yakın bir stratejidir.

Bu stratejinin temel amacı şuydu: Partiye sağlam bir kitle tabanı sağlamak. Örgütlenme sorununa soyut yaklaşmamak, memur zihniyetini yok etmek, kitleleri partiye ısındırmak. Kitlelerin kendiliğinden devrimci hareketi ile merkezin örgütleyiciliği ve yöneticiliğini birleştirmek. **Ordine Nuovo**'da başlatılmış olan bu görüşler, **Hapishane Defterlerinde** büyük ölçüde geliştirilmiştir.

* *

Gramsci 1924 Mayısında İtalya'ya döner. Bu yıl yapılan seçimlerde, PCI Parlamento'ya, Gramsci dahil 19 temsilci gönderir. 1924 - 26 yılları arasında PCI'nin başında Gramsci'dir. Bu dönem geçici bir dönemdir. Bir tür **kapanış dönemi**'dir. Ekim ihtilâli ile açılan (ki bu başlangıçta Avrupa'nın bir çok işçi partisi kendi teorik analiz ve stratejilerini «devrimin aktüelliği» öncülü üzerine geliştirmişlerdi) ve 1925'lerden sonra kapanan bir dönem.

Komintern'in 1924'lerdeki «sol» a dönüşü, PCI'nin «solculuğu» ile bir süre uyum kurar. Ancak, 1925 baharı ile birlikte — Britanya'da **Macdonald**'ın, Fransa'da **Herriot**'un düşüşü, Almanya'da **Hindenburg**'un iktidara yükselişi ve **KPD**'yi baskı altına alışı ve İtalya'da faşizmin güçlenişi — Komintern «sol» dönüşünü değiştirmiştir. PCI'de ise bunu karşılayacak, Gramsci'nin tutuklanmasına kadar, herhangi bir «sağ» dönüş olmamıştır. Bu dönemde, bizzat Komintern içindeki kar-

maşık iktidar ilişkileri, millî faktörlere ağırlık vermeyi ve onların tayin - ediciliğini doğuruyordu.

••

Gramsci'nin **Hapisane Defterlerindeki** temel siyasal düşüncelerini gereği gibi anlayabilmek için, bu dönem ve onun tutuklanmasından sonraki dönem (Tutukluluğu nedeniyle sonraki dönemi çok iyi izleyememiştir) İtalyan ve Dünya işçi hareket ve düşüncelerini iyice kavramak gerekir. Aksi takdirde, onun düşüncesi tarihi bağlamı içine oturtulamadan havada bırakılmış olacaktır.

Gramsci'nin Viyana dönüşünü takiben, 12 Haziranda, **Matteotti** krizi (sosyal demokrat lider faşist çeteler tarafından katledilir) baş gösterir. Rejim kısmi bir sallantı geçirir. Fakat sanıldığı gibi kriz fazla büyümmez. Bu olayı izleyen dönemde, Gramsci hem ultra - sol görüşe hem de sağcı görüşe karşı savaşıyor.

Ultrö - sol görüş, faşizm ile proletarya diktatörlüğü arasında herhangi bir geçiş dönemi tanıımıyordu; sağcı görüş ise sadece burjuva demokrasisini sağlamlaştırmayı, sosyal çatışmaları ertelemeyi savunuyor ve faşizm ve proletarya diktatörlüğü arasında bir geçiş döneminin varlığını ileri sürüyordu.

••

1926'da PCI'nin Üçüncü Kongresi Lyons da toplanır. **Kongre tezlerinde** Gramsci, yeni bir mücadele stratejisi formüle eder: Ona göre, faşizm başarılı bir şekilde İtalyan hâkim sınıfını birleştirmiştir, fakat ekonomik çelişkileri çözecek güçte değildir; giderek orta - tabaka — özellikle Güney'de — faşist bloktan ayrılacaktır. «**Güney Sorunu**» yazısında da geliştirdiği bu bakış açısı, kuzey proleteryası ile güney köylülüğünün ittifakının yeni şartlar içinde görülmesi anlamını taşıyordu. Kongre tezleri, ayrıca Ekim İhtilâli ve Leninizmin kalitatif (nitel) yeniliği üzerinde önemle durur. (Bu görüş, Bordiga'nın 1922 **Roma tezlerine** tamamen karşıdır. Çünkü Bordiga Lenin'in marksizme yeni bir şey katmadığını, onun tek yaptığı işin gerçek Marx'ı tekrar diriltmek olduğunu söyler) Gramsci bu kongrede hem Bordiga ve hem de Tasca'ya karşı savaş verir. Ancak, onun görüşü, parti içindeki her türlü temayülün «yönetim» de temsil edilmesi yolunda olduğundan, her ikisi de Merkez Komitesine alınır. (Bordiga 1924'de, **Ekim Dersleri**'nin yayınlanmasından sonra Troçki ile birleşmişti.)

Gramsci, o dönemdeki Rus partisi içindeki ihtilâfta, diğer sebeplerin yanında (13) «**Birleşik Muhalefet**»in özellikle işçilerle - köy-

(13) bkz. *Prison Notebooks* (Genel Giriş) ve Cammett : A. Gramsci

lüler arasındaki ittifakı tehlikeye sokacağını düşünerek, **Çoğunluğun** görüşünü kabul etmişti. Ancak bu ihtilâfın dönüştüğü biçim hakkındaki kuşkularını açıkça ortaya koymaktan çekinmemişti: **Birlik ve disiplin mekanik bir şekilde ve zorla yürütülemez; bunlar bağlılık ve inanç sonucu olmalıdır. Yoksa, hapsedilmiş veya kuşatılmış bir düşmanın gibi (her an nasıl kaçabileceğini ya da beklenmedik bir saldırıyı düşünen) olmamalıdır.»**

1926 yılı, İtalya'da faşizmin gelişimi bakımından önemli bir yıldır. Büyüyen ekonomik çelişkilerin etkisi altında, 1930'larda rejimi karakterize edecek olan «korporatif devletin» ve müdahaleci ekonomik politikaların temeli bu yılda atılır. Bu dönemde Gramsci ve diğer işçi liderleri rejimi daha gerçekçi değerlendirmeye başlamışlardı. Ancak eylem çizgileri, baştan beri faşizmi iyi değerlendirmiş olan Tasca'nın (14) uyarılarına rağmen, her hangi bir değişiklik göstermemişti.

31 Ekim 1926'da, 15 yaşında bir çocuk tarafından Mussolini'ye suikast tertip edildiği bahane edilerek, İtalyan faşistleri tarafından yeni bir baskı ve terör dalgası başlatılır. Bu, görünüşteki burjuva demokrasisinin kesin sonuydu.

Bu büyük balyoz hareketi sırasında, partili arkadaşları Gramsci'yi İsviçre'ye kaçırmak için gerekli hazırlıkları yaparlar. Fakat o, bunu kesinlikle reddeder. Bu reddin temel nedeni Ravera tarafından Togliatti'ye şöyle rapor edilir: Antonio — «**Böyle bir adım, ancak işçilerin kendilerinin bunu mutlak surette haklı ve zorunlu gördükleri bir zamanda atılmalıdır**» diyor. Ayrıca, otobiyografik bir notta Gramsci bunu doğrular: «**Bir geminin kazaya uğraması halinde, gemiyi en son kaptanın terkedeceği kuralı konmuştur... Ancak bu kesin kural garanti sağlayıcı olabilir... Böyle bir kural olmaksızın ortaklaşa hayat imkânsızdır; çünkü bunsuz hiç kimse sorumluluğu kabule ya da kendi hayatlarını diğerlerinin eline bırakmayı da kapsayan faaliyete devam hazır olmayacaktır.**»

5. Hapisane Günleri

8 Kasım 1926 akşamı Gramsci Roma'da tutuklanır. Derhal, Sicilya'nın kuzey sahilindeki, **Ustica** adasına götürülür. Orada nisbi hareket serbestisine sahip (Diğer militan arkadaşları ile temas kurabilir, bunların arasında Bordiga da vardır) bir altı ay geçirir. Bu süre içinde, Bordiga ile birlikte siyasî tutuklular için eğitim kursları dü-

(14) bkz. *Faşizm ve Kapitalizm* (Tasca'nın yazısı)

zenlerler. Gramsci Tarih ve Coğrafya dersleri verir, kendisi de Almanca dersleri alır. Bordiga Bilim bölümünün başındadır. Fakat 20 Ocak 1927'de Milan'a nakledilir. 19 gün süren, hapishaneden hapisaneye, zincire vurulu kahredici bir yolculuktan sonra Milan'a varır. Bir yıldan fazla kaldığı Milan hapishanesinde devamlı yalnızlığa mahkûm edilmiştir. Bu sürekli yalnızlığın tek istisnası ara sıra hücrelerine gönderilen **agents provocateurs**'dür. Ne okuma ne de yazma şansı vardır... Yargılanmak üzere Roma'ya geri getirilir.

28 Mayıs 1928'de başlatılan **dava** siyasal bir gösteri olarak planlanmıştı. Gramsci, Terracini ve arkadaşları yargılanmak üzere, özel bir mahkeme önüne çıkartılır. Haklarındaki iddia: Silâhlı ayaklanma düzenlemek, halkı isyana teşvik ve sınıflar arasında kin ve husumet yaratmak.

Gerçekte bu davanın hiç bir hukuki dayanağı yoktur. Fakat faşist rejim «mahkûmiyet hükmü» istiyordu. Savcı, Gramsci'yi göstererek «Bu beynin çalışmasını 20 yıl durdurmalıyız» diyordu. Gramsci 20 yıla mahkûm edildi. 19 Temmuzda, hasta ve yorgun bir durumda, 5,5 yıl kalacağı **Turi** hapisanesine gönderildi.

Gramsci, 1929 Şubatından itibaren, Turi'de **Hapisane Defterleri**ni yazmaya başlar. Turi'de şartlar biraz daha iyi idi. Ancak, bozuk sağlığı, onu dış dünyadan koparan hapishane, karısı Julia'nın (o sırada sinir buhranları yüzünden Moskova'da bir klinikte yatıyordu) suskunluğu, onu oldukça yormuştu. Bu sırada baldızı **Tatiana** yardıma koşar. İtalya'ya yerleşen Tatiana, dünyada pek az insanın verebileceği desteği ona verir. Klinikteki ölümüne kadar, aralıksız bir şekilde, onun mümkün olan her isteğini yerine getirmeye çalışır. **Hapisane Defterleri**'ni faşist gardiyanların elinden kurtaran ve yurt dışına çıkarmayı başaran da odur.

Gramsci hapishanede, gücü yettiği ölçüde, eline geçen her şeyi okuyup inceliyordu. Hapisane sansürü marksist metinlere doğrudan ulaşmasını yasaklamıştı. Bu yüzden, asıl metinlere ancak yorum eserlerden ve kritiklerden ulaşma şansı vardı. Bunun en açık örneklerinden biri, **Hapisane Defterleri**'nin felsefi ve ekonomik bölümlerinde geçen Marx'a ait pasajların, B. Croce'nin «**Materialismo storico ed economia marxistica**» da Marx'a yaptığı atıflarla uyuşmasıdır.

Gramsci kitap okuyamadığı zamanlar, magazin ve dergiler okuyarak kültürel gelişmeleri yakından takip ediyordu. Bu okuduklarını, aynı zamanda, burjuva bönlüğünü ve faşizm altındaki İtalyan kültürünün geriliği ve şaşkınlığını eleştirmek için materyal olarak kullanıyor-

du. O müsvedde şekilde yazıyor, sistematik bir biçimde defterlerini dolduruyor, alıntıları aynen geçirip, kendi düşüncelerini geliştirirken çeviri denemeleri de yapıyordu.

Gramsci, hapisanede bulunduğu süre boyunca **Mektuplar** (15) da yazıyordu. Yakın arkadaşlarına, akrabalarına — Tatiana, Julia ve çocuklarına (ikinci oğlu tutuklandıktan sonra doğmuştur, onu hiç görmeden ölmüştür Gramsci) ve Sardinya'daki annesi ve kızkardeşlerine yazdığı bu **Mektuplar** insan duyarlılığının ve eğilmezliğinin şaşırtıcı birer belgesidir. Ve haklı olarak modern İtalyan edebiyatının klasikleri arasına girmişlerdir.

Gramsci'nin hapisanedeki günleri gerçekte 11 yıllık bir ölüm-agonisiydi. Çocukluğundan beri bozuk olan sağlığını üç büyük ağır hastalık izlemiş, dişleri dökülmüş, hazım sistemi tamamen bozulmuş, sürekli ve tahammül - edilmez baş ağrıları peşini bırakmıyordu. Buna bir de «siyasî mahkûm»un dramı ekliydi. Gramsci hapisane şartları ile mücadele etmenin hiç de kolay olmadığını açıkça söyler. (16)

Gramsci'nin salıverilmesi için, eski arkadaşı Piero Sraffa'nın yönetiminde anti-faşist çevreler harekete geçer. 1933 sonunda Turri'den, gene mahpus gibi tutulduğu Formiadaki bir kliniğe transfer edilir. Tıbbî müdahale için çok geç kalınmıştır. Ağustos 1935'de Roma'da daha iyi bir kliniğe taşınmasına rağmen, 27 Nisan 1937'de burada ölür. Tatiana, cenaze hazırlıkları sırasında 33 defterini Gramsci'nin odasından almayı başarır.

Gramsci ve **Hapisane Defterleri** üzerine çeşitli yorumlar yapılmış ve hâlâ yapılmaktadır. Gramsci, işçi hareketi içinde etkin olduğu dönem boyunca, hem maximalizm, sektercilik ve ekonomizm ile hem de pesimizm, likiditatörlük ve kültürcülük ile başarılı bir biçimde savaşmıştır. Bu savaşı yürütürken hiç bir zaman öncü parti ile kitlelerin kendiliğinden hareketleri arasındaki diyalektik ilişkiyi gözden kaçırmamıştır. **Hapisane Defterleri** — budefterlerin cidi ve bütünlüğü içinde okunmaları, onlar hakkındaki her hangi bir kısmî ve partizan yorumu ortadan kaldıracaktır — bu temel üzerinde **okunduğu sürece** anlamlı ve yararlı olacaktır.

(15) Bu Mektuplar'ın ilk basımı 1947'de yapılmış, oldukça eksik ve atlamalarla dolu bu basımdan sonra 1965'de yeni ve tam bir basımı (Einaudi) yapılmıştır. bkz. *Lettres de prison*, Editions Gallimard, Paris, 1971. Ayrıca ilk basımdan seçilerek alındıkları sanılan *Hapisane Mektupları*, Gerçek Y. İst., 1966.

(16) bkz. A. Gramsci : «A dialogue» (Prison Notebooks, Genel giriş)

II

Hapisane Defterleri

II. HAPISANE DEFTERLERİ

Tarihsel - eleştirel sorunların ortaya konfasında bilimsel tartışmayı, içinde bir sanık ve meslekî görevi bu sanığın suçlu olduğunu gösterip devre dışı bırakılmasını sağlamak olan bir savcının bulunduğu ceza davası gibi tasavvur etmek yanlıştır. Bilimsel tartışmada, (tartışma amacının gerçeğin araştırılması ve bilimin gelişmesi olduğu varsayıldığına göre) en «ileri» noktaya varan kişi, karşıtının [hasmının], ikinci dereceden bir konuda da olsa, kendi kurduğu yapıya katılabilecek bir gereği dile getirebileceği görüşünde olan kişidir. Bir kimsenin karşıtının durumunu ve dayanaklarını (bazan geçmiş düşüncenin bütünü insanın karşıtı oluverir) anlaması ve gerçekçi bir biçime değerlendirmesi, kelimenin menfi anlamında, ideolojilerin kısıkcancından —şu kör ideolojik fanatizmden —tam anlamıyla kurtulması demektir. Bu da, bilimsel araştırmanın amacı bakımından tek verimli görüş olan «eleştirel» görüşe sahip olmak demektir.

«Gramsci, «Il Materialismo storico»

Hapisane Defterleri (Quaderni del carcere) 1929 - 1935 yılları arasında yazılmıştır. Gramsci Enstitüsünün (Istituto Gramsci) hazırlamakta olduğunun dışında, Hapisane Defterlerinin henüz bir «eleştirel basımı» yapılmamıştır. Gramsci'nin orijinal yazılarının büyük bir kısmı, ilk defa Torinolu yayıncı **Einaudi** tarafından 6 cilt halinde 1948-

1951 yılları arasında basılmıştır. Bu baskı, ayrıca, **Hapisane Mektupları'nı** (*Lettere dal carcere*) ve **Hapisane -öncesi Yazıları** da ihtiva etmektedir.

**

Biz, başlangıçta da belirtmiş olduğumuz gibi, bu hazırlama - yazı'nın konusunu **Hapisane Defterleri** ve Gramsci'nin siyasal -düşünsel biyografisi ile sınırladığımızdan, burada sadece **Hapisane Defterleri** hakkında birkaç ön bilgi ve onları oluşturan yazılarda ortaya konan ana problematikleri sıralamaya çalışacağız.

Bu işe önce Gramsci'nin eserinden ne anlaşılması gerektiği konusunda kendi söylediklerini buraya aktarmakla başlayalım:

Tatiana'ya yazdığı bir mektupda (19 Mart 1927) «für ewig (sonsuz dek) bir şeyler yazma» projesinden, onu «meşgul edici ve iç hayatına yön - verici» bir şeyler yazmadan bahseder.

Bununla beraber, Tatiana'ya yazdığı diğer bir mektupta (15 Aralık 1930) şöyle der: «amaçsız düşünmek ya da çalışmak için çalışmak benim için güçtür... Karanlığa taş atmasını sevmem; somut bir tartışmacım veya hasmım olsun isterim.»

1932 başlarında yazdığı bir notta temel denemelerinin bir programını verir. Bu program, genel hatları ile, elimizdeki **Hapisane Defterleri**'ne oldukça yakındır. Bütün bunlardan Gramsci'nin eserinden doğrudan neyi amaçladığını ortaya çıkarmak gene de güçtür. Çünkü bozuk sağlığı ve hapishanede kaynak temininin mümkün olmaması onu bazı planlarını yarıda bırakmaya, ya da değiştirmeye zorlamıştır.

Hapisane Defterleri'nin muhtevasına geçmeden önce, onun **dili** ve ortaya çıkardığı **terminolojik** sorunlara değinmekte yarar vardır. (17)

Hapisane Defterleri'ndeki dilin temel özelliklerinden birisi, bu dilin **fragmanter** (parça parça) ve **eliptik** (anlamı bozmayan eksik söyleme) bir karaktere sahip olmasıdır. 33 Defterden oluşan bu eser değişik konularda yazılan ve değişik zaman aralıkları içinde kaleme alınan notlarla doldurulmuştur. Notların bir çoğu ayrı ayrı karalamalar biçimindedir. Bu notların konulara göre sınıflandırılması oldukça büyük güçlükler göstermektedir. [Bu karakteri, özellikle hapisane şartlarının tayin ettiği açıktır.]

(17) Bu sorunlara eğilmeyen her hangi bir yaklaşım ya da çeviri (Türkçedeki «Aydınlar ve Toplum» da kısmen olduğu gibi) Gramsci ve düşüncesine sadece bulanıklık getirecektir.

Hapisane Defterleri'ndeki dilin diğer bir temel özelliği, hapisane sansürünü atlatmak amacı ile başvurulmuş **değişik ve yumuşatılmış** terminolojidir. Tanınmış marksistler ve işçi liderlerinin adları daima bir karşılıkla veya dolaylı bir yoldan verilmiştir. (Hapishane Defterlerinden 21 tanesinin Turi hapisanesi damgasını taşıyor olması bu yola başvurma zorunluluğunu kendiliğinden açıklar.) Aynı biçimde, Marx ve Lenin'in herkesce bilinen bazı kavramları (sınıf mücadelesi, proletarya diktatörlüğü gibi) genellikle zararsız duran başlıklar altında maskelenmiştir. Burada karşımıza çıkan önemli diğer bir güçlük de, Gramsci'nin kullandığı bu değişik kavramların bazen kendiliklerinden kavramsal değere sahip olmasıdır. Meselâ, «praxis felsefesi» kavramı, hem marksizm için kullanılan bir yumuşatma, hem de Gramsci tarafından kullanılan otonom bir kavramdır. Bu kavramı Gramsci, marksist felsefenin temel karakteristiği olarak gördüğü teori ile pratik (düşünce ile eylem) arasındaki ayrılmaz bağı tanımlamak için kullanılır. Bütün bunlara bir de Gramsci'nin kendinin ürettiği yeni kavramları (hegemonya, ortak - duyu, v.s.) eklersek önümüzdeki terminolojik sorunun ne kadar önemli ve güç olduğu kendiliğinden anlaşılır.

* *

Hapisane Defterleri aşağıdaki toplamlardan oluşmuştur:

1 — II Materialismo Storico e la filosofia di Benedetto Croce-
Tarihsel Maddecilik ve Benedetto Croce'nin Felsefesi,

Bu ciltte felsefe, «praxis felsefesi», Croce felsefesi, tarih sorunları ve Croce ve marksizm gibi konular tartışılır. Mekanist ve metafizik maddecilik derinlemesine eleştirilir.

Gramsci **felsefi faaliyeti** şöyle görür: Felsefi faaliyet, yaşayan düşünce biçimleri ve bu düşünce biçimlerinin kendilerini üreten gerçek dünya ile olan ilişkileri üzerine «düzenli eleştirel düşünme»dir. Bu yaklaşımın arkasındaki öncül (premiss), felsefenin sadece birkaç meslekten aydınının soyut tefekkürü olmadığı, fakat bütün insanların kapalı bir biçimde katıldığı somut bir toplumsal faaliyet olduğudur. Tabii böyle bir yaklaşım, düşüncelerin yukarıdan-fildişi kuleden dağıtılmasına hiç bir zaman cevap vermez. Aksine, onların daima hareketin siyasal pratiği ile yakın bağlar kurmasını, halkın giderek genişleyen bölümlerine ulaşmasını öngörür. Bu yolla düşünceler yalnızca **düzeltilmiş** ve duruma uygun bir biçime getirilmiş olmaz, aynı zamanda bir «**maddî güç**»e dönüşürler. Tekkelime ile Gramsci için felsefe bir «eleştirel - pratik» faliyettir.

Bu bağlam içinde Gramsci, 'teori ile pratik (düşünce ile eylem) arasındaki ayrılmaz bağ olarak' gördüğü **praxis felsefesi**; 'her hangi bir verili dönemde «ortak» hale gelen dünyanın eleştirel olmayan ve geniş ölçüde bilinçsiz bir şekilde algılanması ve anlaşılması' şeklinde tanımladığı **ortak - duyu** gibi önemli kavramları üretir.

2 — Gli Intelletuali e l'organizzazione della cultura - Aydınlar ve Kültürün Örgütlenmesi.

Bu ciltte özellikle aydınlar, aydın tipleri, aydın toplum ilişkileri, kültür, eğitim ve eğitim metodları ve gazetecilik üzerinde durulur.

Gramsci, öncelikle «her hangi bir işte gösterilen zihinsel faaliyete» dayandırılan eski aydın tanımına karşı çıkarak işe koyulur. Bu tanıma göre, herkes bir ölçüye kadar «aydın» sayılabilir. Çünkü herkes yaptığı bir işte biraz da olsa zihninden yararlanır.

Ona göre aydınlar hiç bir zaman otonom ve bağımsız bir toplumsal grup oluşturmazlar. Gramsci aydınları, yatay olarak, **Geleneksel aydınlar ve Organik aydınlar; dikey olarak Uzman aydınlar ve yönetici aydınlar** şeklinde ayırır. Ayrıca Şehir ve Köy tipi aydın ayırımı yapar.

Eğitim ile ilgili bölümlerde Gramsci, eğitim ve sınıflar; eğitim ideolojisi gibi ilginç konulara eğilir. Ayrıca kültür ve kültürel kurumları eleştirir.

3 — Il Risorgimento — Risorgimento (İtalyan Birliği'nin Kuruluşu)

Bu cilt İtalyan Birliği'nin kuruluşu döneminin yeni bir yorumunu getirir. Bu konuda daha önce ortaya konmuş idealist görüşleri eleştirir. Ayrıca, geçmiş tarihin «acabalarını» araştırmanın bugünkü politikaları tayindeki yararı ve önemini ortaya koyar. (18)

4 — Note sul Machiavelli, sulla politica, e sullo stato moderno — Makyavelli, Siyaset ve Modern Devlet üzerine Notlar.

Bu ciltte siyaset, siyasal parti, din, işçiler ve Fordizm, aile ve kadın, milletlerarası siyaset ve İtalya'nın ekonomik yapısı gibi konular üzerinde notlar vardır.

Gramsci burada ilk defa siyasal düşünce tarihinin en can alıcı bazı kavramları üzerinde durur ve yenilerini üreterek onlara katar. Devlet teorisine yeni bir boyut getirerek, devleti sadece bir baskı aracı olarak gören klasik marksist düşünceye önemli bir katkıda bu-

(18) bkz. A. Pozzolini: *A. Gramsci* (Pluto Press, London, 1970), son bölüm.

lunur. (19) Bu boyut «hegemonya» kavramıdır. Ona göre, devlet = diktatörlük (baskı) + hegemonyadır. Hegemonya «zor» a değil, onamaya (rıza) bağlı 'bir sınıfın diğer sınıf üzerindeki' hakimiyetidir. Burada karşımıza Gramscian anlamda **siyasal toplum** ve **sivil toplum** kavramları çıkar. Gramsci bu konudaki düşüncesini şöyle açıklar: «...Devlet, genellikle, siyasal toplum ile sivil toplumun (burada bir toplumsal grubun - sınıfın - bütün toplum üzerindeki hegemonyası, kilise, sendika, okul v.s. gibi özel kurumlar aracılığıyla yürütülmektedir) bir dengesi olarak değil, fakat siyasal toplum olarak düşünülmemektedir.» Ona göre, siyasal toplum kamu kurumları ve zor kullanan organlardan (ordu, mahkemeler, devlet - bürokrasisi gibi) meydana gelir. Sivil toplum ise, dini müesseseler, okullar, siyasal partiler ve sendikalar gibi özel kurumların bütünüdür.

Gramsci bu yazılarda ayrıca **jakobenizm** (klasik ve modern anlamlarında), **sezarizm**, ve **pasif devrim** gibi önemli kavramlar üzerinde durur. Ve ekonomizm, korporativizm ve anarko - sendikalizmi amansızca eleştirir.

5 — **Letisaratura e vita nazionale** — Edebiyat ve Millî Hayat.

Bu cilt edebiyat üzerine birçok notu ve kültürel hayatın eleştirisini ihtiva eder. Burada Gramsci'nin üzerinde durduğu temel sorun kültür ile halk hayatı arasındaki ilişkilerdir. Ayrıca sanat, eğitici sanat, edebiyatta eleştirinin ölçüleri üzerinde durulur. Bu cilde ek olarak Gramsci'nin **Avanti**'de 1916 - 20 arasında yayınlanmış ilginç tiyatro eleştirileri de konmuştur.

6 — **Passato e presente** — Geçmiş ve Bugün

Bu ciltte parti, devlet, hegemonya kavramı, üzerindeki notlar ve diğer değişik tartışma ve eleştiriler bir araya getirilmiştir.

(19) bkz. *Dialectiques* dergisi, (Gramsci Özel sayısı), «Gramsci ve Devlet» ve «Gramsci'de Hegemonya Kavramı» adlı makaleler.

III

Hapisane Defterleri'nden Sayfalar

BİLMEDEN ANLAMAYA ve HİSSETMEYE GEÇİŞ, ve vice versa - HİSSETMEDEN ANLAMAYA ve BİLMEMEYE GEÇİŞ.

Halk unsuru «hisseder» fakat her zaman bilmez ya da anlamaz; aydın unsur «bilir» fakat her zaman anlamaz ve özellikle hissetmez. Bu yüzden, bir yanda bilgiçlik ve cehalet, diğer yanda kör heyecan ve sektercilik şeklinde iki aşırı uç ortaya çıkar. Bilgiğin heyecanlı olmayacağı kesinlikle söylenmiyor. Heyecanlı bilgiçlik her yanıyle en vahşi sektercilik ve demagoji kadar saçma ve tehlikelidir. Aydınların hatası, bir kişinin anlamadan ve hatta hissedip heyecanlanmadan (sadece bilginin kendisi için değil fakat aynı zamanda bilgi nesnesi için de) bilebileceğine inanmasında yatar. Diğer bir deyişle, aydınların hatası, onun halk - milletten farklı ve ayrı oldukça aydın olabileceğini (saf bir bilgiç değil de) sanmasıdır. Yani, halkın temel güçlü duygularını hissetmeden, bu duyguları anlayabileceğini, ve böylece özgül bir tarihsel durumda onları açıklayıp haklılıklarını ortaya koyabileceğini, onları diyalektik olarak tarihin kanunlarına ve bilimsel ve tutarlı bir biçimde geliştirilmiş olan (yani bilgi) üstün bir dünya görünüşüne bağlayabileceğini sanmasıdır. Bu güçlü duygu olmaksızın, aydınlar ile halk - millet arasında bu hissi bağ kurulmadan siyaset - tarih yapılamaz. Böyle bir bağın bulunmaması halindeki aydın ve halk - millet arasındaki ilişkiler sadece bürokratik ve şekli ilişkilerdir, ya da buna indirgenmişlerdir. [Böyle durumlarda] aydınlar bir kast'a, veya bir keşişliğe (organik merkezilik denen şey) dönüşürler.

Aydınlarla halk - millet, liderlerle liderliği yapılanlar, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişki, aşağıdaki gibi organik bir birlik ta-

rafından sağlandığı, zaman ve ancak o zaman gerçek bir temsil ilişkisi olabilir: hissetme - güçlü duygunun anlamaya ve böylece bilgiye (mekanik bir biçimde değil fakat yaşayan bir biçimde) dönüştüğü organik bir birlik. Ancak bu durumda yönetenlerle yönetilenler, liderlerle [dirigenti] liderliği yapılanlar arasında kişisel unsurların bir alış - veriş söz konusu olabilir, ve kendi başına bir toplumsal güç olan ortaklaşa hayat gerçekleşebilir - «tarihsel blokun» yaratılması ile...

(Çev. Selâhattin Yıldırım)

Kaynak : Gramsci, *Hapisane Defterleri* (Prison Notebooks, Lawrence and Wishart, Londra, 1971, s. 418-19; Oeuvres choisies Editions Sociales, Paris, 1959, s. 120-121)

«İDEOLOJİ» KAVRAMI

«İdeoloji» duyumculuğun [sensualisme] (1) diğer bir deyişle, onsekizinci yüzyıl Fransız maddeciliğinin bir görünümüydü. Onun asıl anlamı «düşünceler bilimi» idi, ve o dönemde bilimce tanınan ve uygulanan tek metod analiz olduğundan, bu da «düşüncelerin analizi», yani «düşüncelerin kökeninin araştırılması» anlamına geliyordu. Düşünceler kendi ilk [orijinal] «unsurlarına» indirgenmek durumundaydı, ve bunlar da «duyumlardan» başka bir şey değildi. Düşünceler duyumlardan çıkartılmıştı. Fakat duyumculuk, kolaylıkla dini inanç, «Ruhun gücü»ne olan inançlar ve onun «ölümsüz kaderleriyle» birleştirilebilir. Bu yüzden Manzoni (2) dönmesinden ve katolikliği kabul etmesinden sonra bile, hatta *Inni sacri*'yi (Kutsal ilâhiler ya da şarkılar) yazdığı dönemde dahi, prensip olarak duyumculuk teorisine

(1) *Duyumculuk* : Duyumları bilginin tek kaynağı olarak gören bir epistemoloji öğretisi. Bu öğretinin, duyumların tanımına göre değişen hem maddeci (Holbach, Helvétius, Feuerbach), hem de idealist (Berkeley, Hume, Mach, vs.) yorumları vardır. Maddeci felsefenin gelişmesinde önemli katkısı olmuştur.

(2) *Alessandro Manzoni* (1785 - 1873) ; İtalyan şair ve romancısı, Fransız ve İtalyan «Aydınlanma» düşünceleriyle yetişmiştir. Paris'te kalmış ve orada sık sık gittiği Madam Condorcet ve Madam Cabanis'nin salonlarında voltercilerle Napolyon rejiminin muhalifleri ile ve Cabanis, Destutt de Tracy gibi duyumcu filozoflarla karşılaşmıştır. Fakat 1810'da katolikliğe dönmüştür. En önemli eseri, tarihi bir roman olan *I promessi sposi* (Nişanlı) dır. Bu eserde bir yandan Aydınlanma düşünceleri, diğer yanda katolik mistisizmi uyumsuz bir biçimde bir araya getirilmiştir. *Inni sacri* 1812-22 yılları arasında yazılmıştır.

bağlılığını sürdürmüştür. Bu bağlılık, Rosmini'nin (*)felsefesi hakkında bilgi edinene kadar devam etmiştir.

İdeoloji kavramının «düşünceler bilimi» ve «düşüncelerin kökeninin analizi» anlamından, özgül bir «düşünceler sistemi» anlamına nasıl geçtiği tarihsel gelişim içinde araştırılmak gerekir. [Yoksa] salt mantıki çözümlemede bu süreç kolaylıkla anlaşılıp kavranabilir.

Freud'un Ideologların sonuncusu olduğu ileri sürülebileceği gibi, De Man'ın da bir «ideolog» olduğu söylenebilir. Bu, Croce ve Croce taraftarlarının De Man (1) «coşku»sunu daha da dikkat çekici kılar - ya da coşkular için «pratik» bir haklılık olmasaydı [dikkat çekici] kılacaktı. Praxis felsefesinin farklı bir ileri noktayı temsil etmesine ve tarihsel gelişim içinde tamamen ideolojiye karşı olmasına rağmen. **Popular Manual** yazarının [Buharin] (2) nasıl İdeolojinin tuza-

(*) *Gramsci'nin notu* : İdeolojinin en etkin edebi sözcüsü, anlatımının kolaylığı ve herkes tarafından beğenilmesi nedeniyle *Destutt de Tracy* (1754 - 1836) idi. Diğer biri «*Rapport du Physique et du Moral*» adlı eseriyle Dr. Cabanis idi. (Condillac, Helvétius gibileri daha çok filozofturlar). Katoliklik ile ideoloji arasındaki bağ : Manzoni, Cabanis, Bourget, Taine (Taine, Maurras ve katolik teayüllü diğerlerin *chef d'école*'üdür); aynı zamanda «psikolojik roman» (Stendhal, De Tracy'nin öğrencisiydi, y.s.). Destutt de Tracy'nin temel eseri *Eléments d'Idéologie* (Paris, 1817-18) dir. İtalyanca çevirisi daha tamdır (Elementi di Ideologia del Conte Destutt de Tracy, çev: G. Compagnoni, Milan, 1819). Fransızca metinde bir bölüm eksiktir. Bu bölüm, Stendhal'ın bildiği ve İtalyanca metinden yararlanarak kullandığı Aşk üzerine olan bölümdür.

(1) *Henri De Man* : Belçikalı sosyal - demokrat. *Au delà du Marxisme* (Marksizmin - Ötesinde) adlı kitabın yazarıdır. Burada özellikle halk duyguları ve düşünceleri üzerinde araştırmalar yapmıştır Gramsci, *Hapisane Defterlerinde* (Tarihsel Maddecilik bölümü) onu eleştirir. Croce'nin De Man için duyduğu coşkunun «pratik» nedeni, ikisinin de gerçek marksizme karşı yürüttükleri ortaklaşa muhalefette yatar.

(2) *Popular Manual* : Nicolai Buharin'in «*Tarihsel Maddeciliğin Teorisi: Marksist Sosyoloji'nin Bir Halk El kitabı*» adlı eserine Gramsci'nin verdiği ad. Sansür yüzünden Gramsci, Buharine «yazar» ve eserine «Popular - Manual» demektedir. Gramsci *Hapisane Defterleri*'nin felsefe ile ilgili bölümlerinde (Tarihsel Maddecilik...) bu kitap üzerine önemli bir eleştiri yazmıştır. «*Bir Halk Sosyolojisi Teşebbüsü üzerine Eleştirel Notlar*» adlı bu eleştiri, marksist ortodoksluğun «kaba maddecî» yanını açıkça sergiler. Bu kitabın kaba maddecî ve «pozitivist» yanlarının eleştirileri, ayrıca Lukacs ve bazı sovyet filozofları tarafından da yapılmıştır. Lenin «Vasiyetnamesinde» Buharin için «diyalektikten yoksun parlak bir teorisyen» der

ğına düştüğü araştırılması gereken bir konudur. Gerçekten «ideoloji» kavramının marksist felsefede kazandığı anlam, olumsuz bir değer yargısını kapalı bir biçimde içinde taşır ve onun [marksizmin] kurucuları için düşüncelerin kökeninin duyumlarda, ve bu yüzden, son tahlilde fizyolojide araştırılması ihtimalini ortadan kaldırır. Praxis felsefesine göre, «ideoloji»nin kendisi de bir üstyapı olarak tarihsel gelişim içinde tahlil edilmelidir.

İdeoloji adının hem belirli bir altyapının gerekli üstyapısına verilmesi hem de belirli kişilerin keyfi zorlama - formüllerine verilmesi olgusunun (şüphesiz tesadüfi), ideolojilerin değerinin takdirinde potansiyel bir hata unsurunu ortaya çıkardığını sanıyorum. Kelimenin kötü anlamı giderek yaygınlaşmıştır. Bu da, ideoloji kavramının teorik analizinin değişmesi ve doğasının bozulması sonucunu doğurmuştur. Bu hataya vardırıan süreç kolaylıkla ortaya konabilir:

1. İdeoloji altyapıdan farklı olarak nitelenir, ve ideolojinin alt yapıları değiştirmedeği fakat **vice versa** (tersi) olduğu ileri sürülür;
2. Verili bir sosyal çözümün «ideolojik» olduğu söylenir - yani, o [ideoloji] altyapıyı değiştirmek için yeterli değildir (her ne kadar o bunu yapabileceğini düşünse de); bu yüzden onun yararsız, değersiz, v.s. olduğu ileri sürülür;

3. Bundan sonra da her ideolojinin «saf» görünüş, yararsız, değersiz, v.s. olduğu iddiasına varılır.

Bu nedenle, tarihsel gelişim içinde ortaya çıkan organik ideolojilerle, yani verili bir altyapı için gerekli olan ideolojilerle, keyfi, akla-dayalı, ya da «maksatlı» ideolojileri birbirinden ayırmalıdır. İdeolojiler tarihçe gerekli oldukları ölçüde «psikolojik» bir geçerliğe sahiptirler; insan kitlelerini «organize» ederler, ve insanların üzerinde hareket edeceği, kendi durumlarının bilincine varacağı, mücadele, v.s. edeceği tabanı yaratırlar. Keyfi oldukları ölçüde, bunlar sadece kişisel «hareketler», polemikler, v.s. yaratmadan öteye gidemezler (bununla beraber, gerçekle karşılaşınca onu gösteren bir hata gibi işlevleri olduğundan, keyfi ideolojiler bile tamamen yararsız değildir).

Marx'ın özgül bir durumun gerekli bir unsuru olarak «halk inançlarının gücü» konusunda sık sık yaptığı doğrulamayı hatırlayalım. O, aşağı yukarı şunu söyler: «şeylerin bu tarzda kavranması halk inançlarının gücüne sahip olduğu zaman», v.s. Marx'ın bu konuda çok önemli olan diğer bir önermesi de şudur: bir halk inancı, çok defa bir maddi gücün (ya da benzeri bir şeyin) sahip olduğu kudrete sahiptir. Ba-

na göre, bu önermelerin analize **tarihsel blok** (blocco storico) kavramını güçlendirmektedir. Bu kavram içinde maddi güçler öz, ideolojiler biçimdir. Fakat, maddi güçlerin biçim olmaksızın tarihsel gelişim içinde tasavvur olunamayacağı ve ideolojilerin maddi güçler olmaksızın kişisel kuruntulardan öteye gidemeyeceği düşünülürse, biçim ile öz arasında yapılan bu ayrımın sadece didaktik bir değere sahip olduğu anlaşılabacaktır.

(Çev: Selâhattin YILDIRIM)

Kaynak : Gramsci, **Hapisane Defterleri** (Prison Notebooks, Lawrence and Wishart, Londra, 1971, s. 375-377; Oeuvres choisies, Editions Sociales, Paris, 1959, s. 72-75).

EKONOMİ ve IDEOLOJİ

Tarihsel maddeciliğin temel bir postula'sı olarak sunulan, siyaset ve ideolojideki her dalgalanmanın altyapının dolaylımsız bir ifadesi biçiminde ortaya konabileceği ve açıklanabileceği yolundaki iddia, teoride ilkel bir çocukluk olarak çürütülmeli, pratikte de, somut siyasal ve tarihsel eserlerin yazarı Marx'ın sahih tanıklığı ile altilenmelidir. Bu açıdan özellikle önemli olan **18. Brumaire** ve **Şark Meselesi** üzerine yazılan yazılar ve diğerleridir (**Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim, Fransa'da İç Savaş** ve daha küçük eserleri) (1) Bu eserlerin bir tahlili, Marx'ın bütün eserleri içinde serpiştirilmiş bulunan teorik doğrulamaları birleştiren, aydınlatan ve yorumlayan Marksist tarihsel metodolojiyi daha iyi bir biçimde kurmamızı sağlar.

Bundan, Marx'ın kendi somut araştırmalarına soktuğu gerçek

- (1) Bu eserler arasından bugüne kadar türkçeye kazandırılanlar şunlardır:

Karl Marx: *Louis Bonaparte'nin Darbesi*, çev. A. Acar, İzlem Yayınları, İst. 1967.

Karl Marx: *Türkiye Üzerine (Şark Meselesi)*, çev. S. Hilâv - A. Tokatlı, Gerçek Yayınevi, İst. 1966. Bu eser 1974'de yeniden basılmıştır.

Karl Marx: *Fransa'da İç Savaş*, çev. Z. Kafkas, Köz Yayınları, İst. 1970.

uyarıları, onun genel eserlerinde yeri olamayacak olan (*) uyarıları çıkartabiliriz. Aşağıda sıralananlar bu uyarılara örnek olarak verilebilir :

1. Altyapının, her hangi verili bir zamanda, statik bir biçimde (bir enstantane fotoğraf pozu gibi) ortaya konmasının güçlüğü. Gerçekte siyaset, her hangi verili bir zamanda altyapıdaki gelişme temayüllerinin bir yansımasıdır. Fakat bu temayüller her zaman zorunlu olarak gerçekleşmezler. Bir altyapısal safha, ancak bütün gelişme sürecini tamamladıktan sonra somut bir biçimde incelenip tahlil edilebilir. Yoksa bu gelişme süreci sırasında değil. Bu sırada, böyle bir inceleme ve analiz sadece hipotetik olarak ve kişinin hipotezlerle uğraştığı açık şartını aklında tutmasıyla yapılabilir.

2. Bundan, belirli bir siyasal eylemin, hâkim sınıfların liderleri (dirigenti) tarafından hatalı hesaplanabileceği çıkarsanabilir. Tarihsel gelişme, daha sonra, bu hatayı yönetici sınıfların parlamenter ve hükümet «krizleri» vasıtasıyla düzeltir ve aşar. Mekanik tarihsel maddecilik hata ihtimalini kabul etmez, fakat her siyasal eylemin, dolaşımsız bir biçimde, altyapı tarafından tayin edildiğini, ve bu nedenle de o altyapının gerçek ve sürekli (başarılmış anlamında) bir modifikasyonu olduğunu varsayar.

«Hata» ilkesi karmaşık bir ilkedir: burada insanın uğraştığı, yanlış hesaplara dayalı bir kişisel saik olabileceği gibi, aynı derecede, yönetici küme içinde hegemonyayı elde etmek isteyen belirli grup ve birliklerin, pekâlâ başarısız olabilecek, teşebbüslerinin bir görünüşü de olabilir.

3. Bir çok siyasal eylemin, bir örgütsel özelliğin içsel ihtiyaçları yüzünden ortaya çıktığı, yani bu eylemlerin bir parti, grup, topluma uyum sağlamak ihtiyacına bağlı olduğu, gereği gibi anlaşılamamıştır. Bu durum, meselâ, Katolik Kiliessi tarihinde açıkca ortaya çıkmıştır. Eğer Kilise içindeki her ideolojik mücadele için altyapıda dolaşımsız bir temel açıklama bulmak istenirse, insan gerçekten uyuklarken bastırılmış olur...

(Çev: Selâhattin YILDIRIM)

(*) *Gramsci'nin Notu*: Bunların ancak, Bernheim'in yaptığı gibi (E. Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode*) sistematik ve metodik bir incelemede bir yeri olabilir. Bernheim'in kitabı, tarihsel maddeciliğin bir bilgince veya «halk elkitabı» modeli olarak alınabilir. Böyle bir incelemede, filolojik ve bilgince metod dışında (Bernheim buna prensip meselesi olarak yapıştır, bununla beraber onun yaklaşımında bir dünya görüşü kapalı bir şekilde vardır) Marksist tarih kavrayışı açıkca ortaya konmalıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Antonio Gramsci : Prison Notebooks (selections)**, edited and translated by O. Hoare and G. N. Smith, Lawrence and Wishart, London, 1971.
- Antonio Gramsci : Oeuvres Choisies**, Traduction et Notes de G. Moget et A. Monjo, Editions Sociales, Paris, 1959.
- Antonio Gramsci : Soviets in Raly**, New Left Review 51 (sept-oct 1968)
- Antonio Gramsci : Lettres de Prison**, traduit par H. Albani - C. Depuyer et G. Saro, Éditions - Gallimard, Paris, 1971.
- Antonio Gramsci : Aydınlar ve Toplum**, Çev: V. Günyol - F. Edgü - B. Onaran, Çan Yayınları, İst. 1967.
- Antonio Gramsci : Hapisane Mektupları**, Çev: A. Tokatlı, Gerçek Yayınları, İst. 1966.
- Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism**, by J. M. Cammett, Stanford Univ. Press, California, 1967.
- Antonio Gramsci**, by A. Pozzolini, Pluto Press, London, 1970
- Dialectiques (Revue Trimestrielle)**, N. 4-5, Mars 1974, özel sayı
- Gramsci's Concept of Egemonia**, by G.A. Williams, Journal of the History of Ideas, XXI, 4 (Oct-Dec. 1960)
- Antonio Gramsci** by J. Harvey, Marxism Today, april 1967.
- Consciousness and Society** by H. S. Hughes, Paladin, 1974.
- The Revolutionary Internationals (1864 - 1943)**, Stanford - Uni. Press, California, London : Oxford Press 1966.
- Faşizm ve Kapitalizm**, Çev: R. Serozan, Suda Yayınları, İst. 1974.
- Materyalist Felsefe Sözlüğü**, Çev: A. Çalışlar, Sosyal Yayınları İst. 1972

Anadolu Sanatında Soyutlama

Sezer Tansuğ

Soyutlama kavramı ele alınınca kendine özgü bir tarzda da olsa gelişme sorununa ilişkin değerlendirme yolları araştırmak bir çelişki olarak görünebilir. Çünkü soyutluk şemacı bir kalıplaşma, donmuşluk ve gelişmeden yoksunlukla eş anlamlı sayılır. Soyut kavramına yüklenen tarihsel anlam genellikle budur. Katı bir değişmezliği içeren soyut kavramının üslûplaştırma (stilizasyon) sorunu ile birlikte ele alınışı da dikkati çeker. Ancak bu soyutun genel bir nesnel ve doğacı biçim kavrayışı karşısına konmuş bir genellemesidir.

İkiliksel (düal) biçim oluşumları sorununun mutlak ve metafizik yönelişlerle ele alınmasından bir sonuca varılmayabilir. Soyut değerler bazan doğacı sanatı güçlendiren, ona aşkın (transendent) derinlikler sağlayan bir yorum çabasıyla da ele alınmıştır. Ama temel yönelişi soyut, şemacı denebilecek bir sanatın nesnel ilgilerinden kazandığı değerlerle, nesnel yönelişlerin soyut bir sanata kazandırdığı güç aynı yorum çabasıyla ele alınmaz. Kısaca soyut sanatın kendine özgü gelişme mekanizması kavranmaya çalışılmaz, bu tür bir sanata yüzyıllarca aynı kalıpları koruyan, duragan bir olgular dizisi ya da toplamı olarak bakılır.

Gotik sanat ve Bizans sanat dünyaları gibi alanlarda, bunların asıl çıkış noktaları doğacı olduğu halde soyut, aşkın bir yanı geliştirmekte, bu özellikten derin bir duyarlık payı çıkarmakta gösterdikleri üstünlüğe değinilmiş, patetik ve süblim ifade yollarına erişmelerindeki ustalık, hüner açıklanmıştır. Ama soyut bir sanatın nesnel dünya ilgilerinden çıkardığı dinamik payı yeterince dikkati çekmemiştir. En azından bu nesnel ilgilerin soyut bir kuruluşa kendisini malededilen, üslûbun genel hareketine katılabilen, gelişmesini belirleyebilen yanı da ilgi görmemiştir. Oysa en azından, soyut bir sanat, nesnel dünyaya bazan onun mahiyetini değiştiren bir duyarlıkla yaklaşmakta, gerçekliğin en azından gerçeklikten bile sıyrılan bir nitelik içinde görülebilmesine vesile olmaktadır.

Kendine özgü de olsa soyut sanatın gelişmesini belirleyen dinamikler onun salt nesnel ilgi ve yönelişlerine mi bağlıdır? Çözüm bekleyen bir sorun budur. Kanımızca gelişme olgusunda ana rolü oynayan karşılıklı zıt ilişkiler serisidir ve temel yöneliş ister soyut ister doğacı olsun gelişmeye kaynak olan, karşılıklı ilişkilerin meydana getirdiği yeni bir olgudur. Gelişmeye kaynak olan olguların araştırılması soyut ve doğacı oluşum sistemlerinin kendi içlerindeki zorunlulardan hareket eder. Fert ve toplum, insan ve dünya karşılaşmalarındaki bazı toplumsal ekonomik temel sorunlar da işte bu olgu araştırısının karşısına çıkarlar.

Gelişme dinamikleriyle, idealleştirilmiş bir ferdin bağıntısı bilinir. Bunda realiteyi zorlayan, onun direnişlerini kıran ve değiştirip yenileyen ferttir. Bu fert bilinci realiteyle sürekli bir hesaplaşma içinde bulunur. Bu davranışta da duyuştan çok akıl geçerlidir. Bu aynı zamanda bilgiyi amaçlayan bir güven duygusu da demektir. Dışa, doğaya dönük olan bu temel eğilimin karşıtı ise içe dönük bilgeliğin sınırları içindeki insanı bulur. Bu karşı eğilimdeki fert sorunu ise gelişme dinamikleriyle bağıntıda görülmez. Hattâ onun için değişmezliğin aslı olduğu ileri sürülür. Çünkü öbüründen farklı olarak bunda insanla dünya arasında bir açıklık, bir uzaklık bulunduğu ve insanın zihni ürünlerini bu uzaklık bilinciyle şemalaştırdığı, bu şemaları kendi dışında olup biteni sükûnetle temaşa etmeye yarayan bir araç olarak kavradığı düşünülür. Burada hiç bir şey değişikliğe zorlanmaz, duyarlı bir seyirle yetinilir, kanısı yaygın ve geçerlidir.

Daha çok Batı dünyasındaki sanatın gelişim özünü açıklamaya yarayan idealleştirme ve genellemelerin avrupa dışı sayılabilecek, hattâ avrupa ile coğrafi yakınlığına rağmen, kaynak kökenleri, gelenekleri, göç yolları, zorunlu bağıntıları itibarıyla onun dışında sayılması gereken bir bölgede uygulanamayacağı bellidir. Bunun yanısıra avrupa dışı bölgelerin Batıya özgü bir gelişme sorununun çözümünde salt bir mukayese aracı olarak gelişmezliğin taşıyıcısı gibi görülmek istenmeleri de anlamsızdır. Bu yüzden bir bölgede biçimlendirme yolundaki eğilimlerin kendi özel şartlarından hareket etmek gerekir. Açıklamalarda genel descriptif tekniğin bu özel şartlarla ölçülüp biçilmeden uygulanmasındaki yanlışlık da böylece ortaya çıkabilir. Bu özel biçimlendirme ve uygun bir descriptif tekniğin yaratılabilmesi için önce duyarlık ve yorum çabalarına ilişkin bir yöntemin işletilmesi de bu bakımdan zorunludur.

Erken ve klâsik Anadolu Türk aşamalarındaki gelişim süreçlerini

descriptif sınırlar içinde ele almak istemeyişimizin bir nedeni budur. Gelişmeyi o yolda izlemeye çalışmak, gelişme sorunu hakkında genel ölçülerden hareket ederek varılan uygulamaları zorunlu kılar. Bu da özel bir biçimlendirme olgusunu, kendi özel şartlarından ötede genel bir gelişme kavramına zorlamak olurdu. Oysa her kendine özgü oluşum, gelişmenin kendi özel iç dinamiklerinin kavranmasını gerektirir.

Söz konusu biçimsel verilerde karşılaştığımız temel nitelik, soyut şemaların nesnel dünyaya açık ilgileri ile bir iç sınırlanmaya uğrayarak kendi mutlak şema özelliklerini reddetmeleridir. Gelişmeye kapalı bir öge olarak tanımlanan soyut şemanın kendisi, gelişmenin taşıyıcısı bir ana etken kimliğine bu suretle dönüşür. Soyut bir şemanın işaret ettiği nesnellikle bağıntısı bir bakıma **şeklen onunla aynı, ama, aynen ondan gayri olması anlamını da taşır**. Nesnel olanla doğacı bir benzetme yolundan, şematik olmayan buluşma ise dıştaki gerçekliğin yani doğadaki nesnelliğin direnişiyle karşı karşıya bulunur. Çünkü biçim dıştaki nesneye benzemek kaygısındadır. Oysa nesnenin sürekli bir oluş ve değişim içinde bulunuşu böyle bir biçim kaygısına aykırıdır. Şematik bir biçimlendirmenin nesnel olanla ilişkisi ise nesnel olanı onun değişim ve oluş süreci içinde ele geçirmektir. Soyut şema böylece bir bakıma direnişi yok edilmiş bir nesnelliği ele geçirerek onun kendi şematik mahiyetine aykırı bir iç direniş olgusu meydana getirir. Ve soyut şema bu yüzden iç gelişme dinamiğinin biçim kazanışı olarak da tanımlanabilir. Gelişmenin iç dinamiği, soyut bir şemanın nesnel dünya ile buluşma zorunlulukları karşısında bile kendi biçimsel özelliklerini doğrulaması ile belirlenir, yani geliştirici gerilimi dış dünya ile kendi arasında değil, kendi iç yapısındaki zıtlıktan elde eder. Şematik oluşumun sonsuz süreye açılışı ile bir an birliğine kapanışı arasındaki ikiliksel nitelik de buna bağlıdır.

Nesnel dünya ilgilerini kapsayan bir şemanın nesnel bir uzay ve mekân çevresi içinde sunulmayıp bir yüzey üzerinde ele alınması nesnel olanın tarihsel bir anı olmaktan sıyrılarak özel bir biçim dünyasının sürekli hayatına kavuşmasını da olanaklı kılar. Bir biçim dünyasının kendi yapısal ideallerini doğrulayabilmesinde doğa ve nesneyle bu özel işaret dili içindeki karşılaşma yalın ve kesindir. Görsel bir olgu olarak bu yüzey çevresinin şema biçimlerini kavramak, onlarla bağıntıya girmek, kendi gündelik doğal mekânı içinde bulunan insa-

nın onları kendi zamanıyla eş bir süre içinde yaşayıp duymasıyla sonuçlanır.

Şematik biçimin nesnel dünyaya çevrilmesinde yukarda da belirttiğimiz gibi nesneyi oluş ve geçiş süreci içinde kavramak amacı vardır. **Bunda nesneyle şematik biçim arasındaki uzlaşma, oluş ve geçiş özünün ancak bir şemaya aktarılabilmesi zorunluğundan doğar.** Buna karşılık doğacı bir biçim bu iç olguyu kendi doğasal dış görünümlelerinde yansıtamaz. Yani kısaca nesneyi bir oluş ve geçiş süreci içinde kavrayıp ifade edebilmenin temel yolu şema biçimlerine başvurmadır.

Şematik biçimin nesneye yöneliş tarzı ve dış gerçekle kurduğu bağıntı soyutlayıcı eğilimi olan sanatlarda tarihsel bir gelişme gösterir. Bu da toplumların ve uygarlıkların gelişmesiyle ilintilidir. Eski Mısır sanatının kendi şemalarıyla nesnel dünya arasında kurduğu bağıntılar, kuşkusuz islâm sanatlarının şema ve nesne bağıntılarından farklıdır. Şemacı eğilimin tarih boyunca nesnel ilgilerinin aynı kaldığı söylenemez. Belki öteden beri nesneyi sonsuz bir oluş süreci içinde kavramak isteğinden sözedilebilir, ama bu amaca şematik biçimin kendi biçimsel özellikleri içinde katılabilmesi, yani şemacı anlayışın bu amaca uygun bir biçimlenme olgusu haline gelmesi gerekmiştir.

İslâm sanatlarındaki şemacı niteliklerin uzun bir tarihsel geçmişin deneylerini de değerlendirerek yeni bir biçimlendirme olgusu haline geliş nesnenin ve dış dünyanın kavranıp ifade edilmesine ilişkin bir iç gelişme zorunluğunu da taşımıştır. Ancak islâm dünyasında decentral sonsuz eğiliminin ikiliksel bir oluşum kesinliğine ulaşması kolay olmamış, bu uygarlık dairesi içine yeni insan duyarlıkları ve yeni bölge deneylerinin girmesi gerekmiştir. Türk ve Anadolu sorunlarının islâm dünyasına getirdiği yenilikler işte bu çerçevede **ele alınmak zorundadır.**

İslâm dünyası içinde şemacı anlayışın büyük ölçüde farklılaşmasına tanık olunan bölge Anadolu Türk çevresidir. Şemacı biçimlendirmenin kendi sakin niteliklerine aykırı bir iç şiddet ve gerilime kavuşması Anadolu Türk çevresinde nesnel dünya ilgilerinin artması, ve şematik biçimlerin kapsadıkları olgu ve süreyi kendi oluşumları içinde tek tek kapalı birimlere parçalayıp bölen bir mafsalsal hareketi kazanmaları sonucuna varmıştır. Şematik bir biçim anlayışı içinde gelişme olgusunun tanımlanabileceği, bulunabileceği, görülebileceği kaynak, şemanın kazandığı bu hareketle bağıntılıdır. Kanımızca şema-

cı anlayışın erişebildiği bu dinamizmle yalnız belli bir tarihsel biçim gelişmesinin taşıyıcısı olarak kalmamış, kendi iç yapısında bir kırılıp dağılma aşamasını da belirlediği gibi çağdaş döneme kadar uzanan biçim yenilenmelerinin üzerinde temellenmesi gereken bir ana yaratış olgusunun da asıl dinamiğini oluşturagelmıştır.

900 yıllık Anadolu Türk ortamında bir sentez niteliği içinde ortaya konan sanat biçimlerinin kendine özgü iç oluşum zorunluluklarını araştırmak bu oluşumlara dıştan bakmakla yetinen yöntemleri aşmayı ve nesnel malzemeye daha özlü bir yaklaşım sağlamayı amaçlar. Nesnel malzemeyle kurulan bağıntılardan temel yaratıcı duyarlık ve istemi kavrama yönünde yararlanmaya çalışmak bu bilimsel alanda bir boşluğu doldurma çabasıdır.

Anadolu Türk sanatının 11-13. yüzyılları kapsayan erken aşaması arap ve iran çevrelerinde geçerli olan islâm ortaçağı ilkelerinin zorlanıp kırılmadığı bir farklılaşma bilinci taşır. Ancak bu nihai çözümü temsil eden bir aşama olmamıştır. Sonuçta beylik üslûplarına bölünen bu aşamanın gerçekleştirdiği münferit olgular ancak aralarındaki ortak duyuş ifadeleriyle belli bir özellik ortaya koymuşlardır. Bu aşamanın asıl başarısı islâm dünyası içinde Türk farklılaşmasının temel niteliğini oluşturan, decentral - sonsuz biçimlendirme ilkesi karşısına central - sonlu, kapalı biçim ilkesinin konmuş olmasıdır. Anadolu Türk dünyasında bu karşıt ilkelerin tek bir yapı ve birim bütünü içinde toplanabilmesi giderek Batıyla da eşzamanlı ve sürekli ilişkiler sağlanmasına yaramış ve evrensel dünyaya yapılan özgün katkıyı da belirlemiştir.

Bu erken aşamada temel farklılaşma sorununun saptandığı, ama çözümlenmediği görülür. Bu yüzden biçimlerde kütle, mekân ve yüzey ilişkileri iç içe bir kaynaşma ortaya koymazlar. Bunun pek doğal bir sonucu olarak, örneğin büyük yapılarda portal unsuru fırlak ve adetâ bağımsız bir kimlikle belirlenmiştir. İç yapıda mekân eğilimini yansıtan oluşumlar ise bunun aksine belirsiz kalırlar. Ancak portalin taşkın plâstik niteliğini eritip düzleştiren gelişme mekân soluğunun genişlemesiyle birlikte sürüp gitmiştir.

Genellikle dış etkenlerle bağlı bulunan biçim ve teknik yönden etkilenmeler, hattâ geniş oranda dış menşeli biçim uygulamaları kullanılan dil sorunuyla da yakın bağıntı içinde görülebilir. Bu aşamanın her türlü etkiye açık, kozmopolit denebilecek niteliği su götürmez bir açıklıktadır. Ancak bundan daha önemlisi bütün bu etkenlerin nasıl bir duyarlık ve mantık örgüsü içinde kullanılmış oldukları, bütün kay-

nak anıları kendi oluşumlarında pek açık bir şekilde taşımalarına rağmen hangi biçimlendirme isteminin farklı bilinci içinde ele alınmış olduklarıdır. Anadolu selçukluları döneminde resmi ve bazan edebi dil olarak kullanılan farsçanın bile bu bakımdan pek farklı bir duyarlık ve mantığa boyun eğmiş olduğundan da belki söz edilebilecektir. Böylece çeşitli etkenlerin dış görünüşlerinden hareket ederek bir sonuca varmayı istemek eksik bir çaba olarak kalır. En azından belirli toplumsal ekonomik şartlar içinde bulunan insan varlığının maddi ve manevi gerçek ihtiyaçlarının anlaşılması ve bunların onda meydana getirdiği yaratıcı tepkilerin de göz önüne alınması gerekir.

Toplumsal ekonomik düzeyde şehir ve kırsal kesim sorunlarındaki karmaşık gelişmeler erken aşamada kendine özgü niteliklerle birleşmiştir. Mogol istilâsının da desteklediği feodal eğilimler karşıt bir mekanizmayı birlikte yaratarak merkezi bir ekonomik sistemle bağlarını güçlendirip özelliklerini onunla birleştirebilen yeni bir varlık kazanmışlardır. Feodal sistemin Anadolu Türk dünyasına özgü niteliği, münferit bölünmeler arasında ortak özelliklerin bulunuşu ve bir münferit unsurun diğerleri aleyhinde gelişerek bu decentral ekonomik strüktürün aynı zamanda merkezileşmesini sağlamasıdır. **Erken Anadolu Türk aşamasından klâsik aşamaya geçiş sürecinin aydınlanması için başvurulması gereken formül «bir unsurun diğerleri aleyhine olan gelişimi» formülüdür.** Osmanlı beyliğinin öbür Anadolu beylikleri aleyhinde gelişerek sağladığı toplumsal ekonomik güç bunun en temel düzeydeki ifadesidir.

Osmanlı imparatorluk nüvesinin oluşum ve erken gelişme sürecine yüklenen karmaşık, problematik anlam bir çok köken sorunlarla bağıntıyı ortaya koyar. Osmanlı beyliğinin böyle bir misyonu yükleniş çesitli dış şartları gözetken açıklamaların aydınlığında ele alınabilir, ama bu sorun çözümünü güç bir yanı da koruyacaktır. Osmanlı beyliği gelişme sürecini bütünüyle yüklenen yapısal bir unsur meydana getirmiş olmaktadır. Böyle bir unsurun gelişmesinde rol oynayan dış hareket olgularını gözlemlemek ve tasvir etmek de biçimsel yaratış dinamiklerinin kendilerini bir iç hareket ve duyarlılığa borçlu bulunan özlerini kavramakta yeterli olmayabilir.

Erken Anadolu aşamasının düşünce ve dilde ortaya koyduğu özellikler genel olarak islâm dünya görüşünün bir yorum yenilenişine ilişkindir. Bu yenilenmede bir yandan islâm ortaçağıyla girişilen hesaplaşma, bir yandan da ortaasya pagan geleneklerinden sızan etkenler rol oynamıştır. Tarikatlerin hızla büyüüp gelişmesi bunun en do-

ğal sonucu olmuştur. Tarikat babalarıyla halk yığınlarının yakın ilişkileri toplumsal bunalımlara dönüşmüş, mogul istilâ hareketinin ortaya çıkardığı sorunlar bu yönde taze güçlerin çoğalmasını mümkün kılabilmıştır. Halkın çeşitli ekonomik toplumsal nedenlerle mistik dayanağını oluşturan tarikat güçlerinin yönetici katlar ve kurumlarla bağlantıları da geçiş aşamasında tam bir destek özelliği göstermiştir. Özellikle kır kesimine bağlı olan tarikatlar bu yolda dinamik bir rol oynamışlardır. Anadolu tasavvuf düşüncesinin taşıyıcısı olan tarikatlar, genellikle islâmi de centralizmin karşısına panteist nesnel bir dünya tablosu koymalarıyla kapalı, sonlu, merkezileşen bir zihinsel olguyu gerçekleştirmişlerdir.

Osmanlı aşamasının yeni bir yapısal mekanizma elde edilmek suretiyle gerçekleşmesi, bir yanıyla erken döneme bağlı zorunlulardan, bir yanıyla da ondan bağımsız varolma şartlarına sahip bulunuşu açısından ele alınmayı gerektirir. Osmanlı aşaması biçim olgularının tümüyle kendine özgü değerler kazandığı bir gelişme gösterir. Bu gelişmede ne tümüyle erken aşamanın zorunlulukları ne de tümüyle bölgesel ya da dış belirleyici etkenler bir rol oynamıştır. Etkenlerin tümü iç dinamiği güçlendirmişler, ancak bu yeni biçim dünyası içinde belirleyici temel isteme tabi olarak erimişlerdir.

Osmanlı aşamasında merkezi bir biçim disiplinini yaygınlaştırmak isteği de pek açıktır. Ancak idari ve ekonomik alanda olduğu gibi biçim alanında da **yerel eğilimlerle uzlaşma** çerçevesi içinde kalınmıştır. Taşra üslûpları giderek merkezi üslûbun onu zenginleştiren çeşitlenmeleri olarak belirmiş ve bu, erken aşamada üslûbun tek tek kozmopolit bölünmelere uğradığı niteliklerden kesin bir mahiyet farklılığını yansıtmıştır.

Osmanlı sorununun erken aşamanın bölünme dinamiklerine bağlı olduğu da söylenebilir. Erken bölünme dinamikleri decentral yönde islâm kavrayışına uygun, ama tek tek oluşumlar itibariyle her biri münferit yoğunluğu artan, her biri kendi yapısında central niteliği amaçlayan bir görünüm ortaya koymuşlardır. Bu yanıyla erken Anadolu decentral karakteri de islâmi kavrayış içinde bulunana zıt ve aykırı bir özdedir. Islâm dünyası içinde böyle bir olgunun gerçekleşebilme olanağı Anadolu gibi yeni bir ülkede bulunmuştur. Böylece Anadoluya gelinmezden önce gereksinmesi duyulan merkezileşme sorununun başlangıç çözümü de elde edilebilmiştir. Böylece bütünü kendi idealleri çevresinde toplayan bir unsurun diğerleri aleyhine olan gelişimini mümkün kılacak ve bir kademelenme sistemi içinde tüm unsur-

ların aynı işleve katılabilecekleri yepyeni bir yapısal kavrayışa varılabilmiştir. Kuşkusuz Osmanlı dünyası merkezi yapısı içinde bu kez yeni zorunluluklara bağlı bulunan yeni bölünme dinamiklerini taşımaktan da uzak kalmamıştır. Bir bakıma Osmanlı dünyası içindeki çelişkinin temel unsuru merkezi sisteme karşı gelişme yolları arayan güçlerde görülebilir. Hattâ merkezileşen üslûp ve biçim olgularını zenginleştiren çeşitlenmelerin bu temel unsurlardan en önemlisi olduğuna da değinilebilir. Erken aşamanın münferit olguları içinde yaşayan merkezileşme dinamiğinin yerini, Osmanlı aşamasında merkezi olguların içinde kendini sürdüren bölünme, parçalanma dinamiği almıştır.

Sorunun ilginç bir yanı Osmanlı biçim programlarının kesin ve kurallarına sıkı sıkıya bağlı *traité*'ler halinde ortaya konmayışındır. Ancak programların sürekli uygulanışında iç içe bağıntıların sağladığı bir bilinç örgüsü geçerli olmuştur. Varılan çeşitli biçimsel gelişmelerin kapalı bütün birimler meydana getirerek süre içinde belirli bir oluşuma yenileriyle birlikte katılmış olmaları aynı zamanda açık bir üslûp ifadesi aradıklarını gösterir. Gelişmede bir iç dinamiğin kendini alttan alta sürdürmüş oluşu da buna bağlıdır. Gelişme biçim olgularına tüm nesnel bir dış görünüşle yansımaz, bir yanıyla soyut şematik zorunluluklarını ısrarla belirleyerek kendine özgü problematik mahiyetini ortaya koyar. Bu gelişme tarzına, birbirine eklenen biçim olgularının, bir hareketin tamamlanmasında mafsalın oynadığı rolle birbirine iletilerek meydana getirdikleri sürece uygun bir ad vermek mümkündür.

Sorunu bu açıdan ele almak eş-zamanlı kapalı biçim oluşumlarıyla gelişme süresinin sonsuz kapsamı arasında bir bağ kurmayı amaçlar. Kapalı biçim olgusunun kendi şematik yapısına bağlı bulunan özel şartlarıyla süre içindeki diğer olgulara katılan genel şartları arasındaki ikiliksel yön de bir kesinlik ortaya koyar. Bu ikiliksel kesinliği kuru ve cansız şemacı oluşumların gerçekçi bir dünya duyusu ve dünyasal, yaşanan ilgilerle buluşmasında da saptamak olanağı vardır. Sert ve yalın salt konstrüktif ve işlevsel oluşumların dünyasal cephesi de bu ikilikten doğar. Sözcüleri bir Osmanlı camii mekânında alt ve üst yapı farklılığının karşımıza koyduğu ikiliksel yön iç ve dış yapı bağıntılarında, mekân boşluğu ve yüzey ilişkilerinde de yansır. Kütle ve yüzey ilişkileri Osmanlı dünyasında gene bu ikiliksel sorun çevresinde çözümlenmiştir.

Erken Anadolu aşaması bir hazırlık dönemini oluşturduğu halde bütünleşmiş biçimsel ölçüler Osmanlı aşamasındadır. Üstelik Osman-

lı sorunu Batı dünyasının çağdaşı olduğu gelişme yönleriyle de yakın ilintilidir. Gerek dil alanındaki gelişme gerek diğer her alandaki üslûp hareketlerinin biçimlerde somutlaşan verileri Osmanlı aşamasını önemli kılar.

Türk dili sorunu erken Anadolu aşamasında verdiği örnekler açısından bir çözüm yoluna girmemiştir. Öbür biçimsel olgulardaki temel özellikleri bu alanda da kontrol etmek olanağı bulunabilir. Selçuk yönetim katlarında farsçanın, nasıl farklı bir mantıkla kullanıldığı, ne suretle anadolu - türk çevresinin gereksinmelerini karşılamış olduğu ilginç bir araştırma konusu olabilir. Bu sorunun çözümü tüm İslâm dünyası karşısında Anadolu düşüncesindeki ayrımların ortaya çıkmasına da yarar. Türk dili hareketi Karaman beyliği çevresinde resmi bir yönetim dili politikası içine girmiş ve ön plâna geçmiştir. Ama o çevrede türkçenin zenginleşme olanaklarını araştırarak kültür dili haline gelmediği, bu zorunluğun da dilin karşılaştığı güçlüklerin yenilmesi ve uzun bir hesaplama süreci içinde Osmanlı çevresinde gerçekleştiği görülür.

Türkçenin yeni bir oluşum aşamasının yapısal amaçları içinde yepyeni bir gelişme sürecine giriş sırasında doğan güçlüklerin içtenlikle ifade edilmiş olmasını ilginç bulmamak olanaksızdır. Türk dili Anadolu'da büyük kültür hareketlerine paralel olarak iki büyük aşamada ortaasya türkçesinden farklılaşmış ve asıl aktif yönünü Osmanlı çağlarında bulmuştur.

Dil sorununun önemli bir yanı türkçenin farsça gibi yabancı kökenli bir dil karşısında değil, doğruca kendi temeli üstünde oluşturduğu osmanlıca karşısında özelliklerini belirlemesi, İslâm dünyasının bir özümsemişi olan osmanlıcanın oluşumunu da ayrıca kendi özel gelişme yararına zorunlu kılmasıdır. Osmanlı aşamasında dil politikasının temeli türkçenin köken egemenliği altında gerçekleşen karşılıklı ilişkilerden doğmuştur. Osmanlıcanın oluşumunu türkçe aleyhine bir sorun olarak ele alıp dilin saf halk özelliklerine bağlı kalmak son derece yanlış bir tutum olacaktır. Bu dil olgusu kültürün diğer alanlarındaki gelişmeye bütünüyle paraleldir ve dilin olanaklarıyla edebi alanda varılmış olan sonuçların hiç biri öbür alanlarda, sözgelişi mimarlık alanında varılmış sonuçlardan temel nitelikleri bakımından bir farklılık göstermez.

Osmanlı biçim dünyasının görsel oluşumlarını şematik-nesnel ikilikselliğinin dinamik olanakları içinde kavrayabilmenin bir yolu da kuşkusuz edebi imgelemelerin oluşum yollarını kavramaktan geçer.

Dil olgularının genel kültür olgularıyla birlikte işleyen çarkı, ancak ilerde ulaşılabilecek çözüm inceliklerinin de sırlarını taşır.

Görsel biçim olguları, el sanatlarını, çini ve nakışlardan hat, minyatür, taş işleme ve mimarlık örneklerine kadar uzanan geniş ilgileri zorunlu kılar. Ancak bu sanatların tümünü descriptif yönetime bağlı bir araştırmacının bazan saymaca bazan belli bir derinlik de kazanmış olsa sıralamacı tekniğinin standart ölçüleri içinde ele almak eğilimimiz dışındadır. Bu yüzden temel sorunları belirgin kılacak şekilde çeşitli dallar arasında ortak özellikleri kavramaya çalışan homojen bir yorum çabası bir çeşit yöntem araştırma amacıyla geçerli kılınmalıdır.

Türk sanat dallarının herbiri hakkında ilginç malzeme ve bazan yorum çalışmalarına da rastlanabilir. Batılı bilginlerin de sık sık ilgilendiği özel alanlar da dikkat çekici yayınlar pek çoktur. Temel gelişme sorununa ilişkin çabalarınca bu alanların tümünü birden kapsamadığı bir gerçektir. Tümüne yönelen çalışmaları kapsayan yayınlarda ise temel dinamiklerin kavranıp çözümüne girildiğine dair işaretler görülmez.

Erken Anadolu türk sanatının biçimsel nitelikleri üstüne yapılan araştırmalar bir yandan Türklerin Anadolu öncesi biçimlendirme yöntemleriyle bağınıtlar kurmayı amaçlar. Bu çabalar genellikle erken aşamada ermeni dünyası ve antik anadolu uygarlıkları ile olan bağınıtların aynı ölçüde önem taşımadığını belirlemek içindir. Bir yandan da antik gelenekleri yeterince sürdüren bir zevkin biçimsel alanda rol oynadığı ima edilegelmiştir. Erken anadolu türk sanatının alabildiğine kozmopilt bir etkiler ortamında biçimlendiği kesin olduğuna göre ileri sürülen biçim kaynaklarından herbirinin önemli bir rolü bulunabileceğini göz önüne almak doğaldır. Ancak belirleyici temel etken rolün bu kaynaklardan hiç birine ait olmadığı, ama yaratıcı insana bağlı bulunduğunun belirtilmesi de bir zorunluktur. Bu yüzden yaşayan ve yaratan insan varlığının değişen şartlara göre oluşan gereksinimleri biçimsel ve dıştan gelen kaynak etkenlerin tümünü kapsar ve tümünün üstünde bir temel etken olarak belirir. Bu yüzden descriptif bir eğilime bağlı kalınarak bölgesel, dinsel ve kavimsel etkenlerden herhangi birinin belirleyici rol oynadığını ileri sürmek, sorunu analogiler çerçevesi içinde çözümlemeye kalkışmak ve hele değişik sanat alanlarında belirleyici etkenlerin başka başka olduğunu ileri sürerek kültürün homojen yapısallığını zarara uğratmak kökten yanlıştır.

İnsan sorunu söz konusu kaynak etkenlerin ister dinsel, ister kavimsel, ister bölgesel bütün yanlarıyla ilintilidir. Yepyeni bir kültür oluşumu içinde biçimleri yaratan insanın eylemsel sistemi geçerlidir. Bu insanın şu ya da bu menşeli oluşu sonucu değiştirmez. Yenilenen yaşama şartları insanın, bağlı olduğu etkenlerin tümünü aşarak yeni bir olguyu gerçekleştirmesini zorunlu kılmıştır. Bu da eski biçim zevklerinin mekanik bir düzeyde farklılaşarak tekrarı değil, yepyeni bir yaratış düzeyinde dinamik bir öz değişikliğine uğrayarak benzerlikleri aşan bir temel yön tutmasıdır. Bu bakımdan descriptif yönde yararlı bir iş yapılmış bile olsa, bir anlamda eski ya da dış biçimsel oluşumların yeni oluşumlar üzerinde oynadığı rol hakkında varılan yargıların tümü geçersiz ve boşuna da sayılabilir. Bu yüzden descriptif çalışmaların gerçek bir değer taşıyabilmesi ancak tüm yenilenme olgusunun etkenleri yeni baştan yorumlamış olan özünün kavranmasına bağlıdır.

Kanımızca anadolu türk sanatında soyutlama sorununun çözümünü sağlayacak olan ana çıkış noktalarının meydana gelişi bu temelden öz değişikliğinin sonucudur.

Kendi etnik kökeninden bile bir iç farklılaşmayı kapsayan, tüm etkenleri bir farklılaşma bilinciyle de kullanabilen bu mahiyet ve öz değiştirme sorunudur. Geleneksel biçim anıları ya da benzer etki uzantıları olarak bir bilinç çabasıdan ötede bir mahiyet değişikliğinin gerçekleşebilmesi de olanaksızdır. Bu bilinç sürecini yaratan kaynaklar tek başlarına biçimsel olgulardan da doğmamışlardır. Yenilenen hayat şartları ile bu biçimsel olguların karşılıklı ilişkileri bilinçlenme süreci için de tek kaynaktır.

Öz değişikliğini kavramakta başvurulması gereken bir sorun eski ve yeni ekonomik üretim ilişkileri arasındaki farklılaşmadır. Bu farklılaşma daha çok temel üretim ilişkilerindeki çelişkilerin ortaya çıkmasında ve bu çelişkiler arasında uzlaşma yollarının araştırılmasında görülebilir.

Yeni içine girilmiş olan islâm inanç dairesiyle eski pagan inançların çelişkisi de bu öz farklılaşmasının kavranmasında gözönünde bulundurulması gereken bir olgu teşkil eder. Eski pagan inanışlar bir yanlarıyla islâm dinsel soyutlamasına intibakı kolaylaştıran soyut niteliklere de sahiptirler. Ama öbür yanları doğa kökenlidir ve kutsal kavramlara yaklaşabilmeleri doğal bir aracı ile olur. İslâm dinsel soyutlamasının türkler arasında nesnel ifade olanakları ile farklı yorumlar bulması, başka bir deyimle soyut kavrayışın nesnelleşmesinde pa-

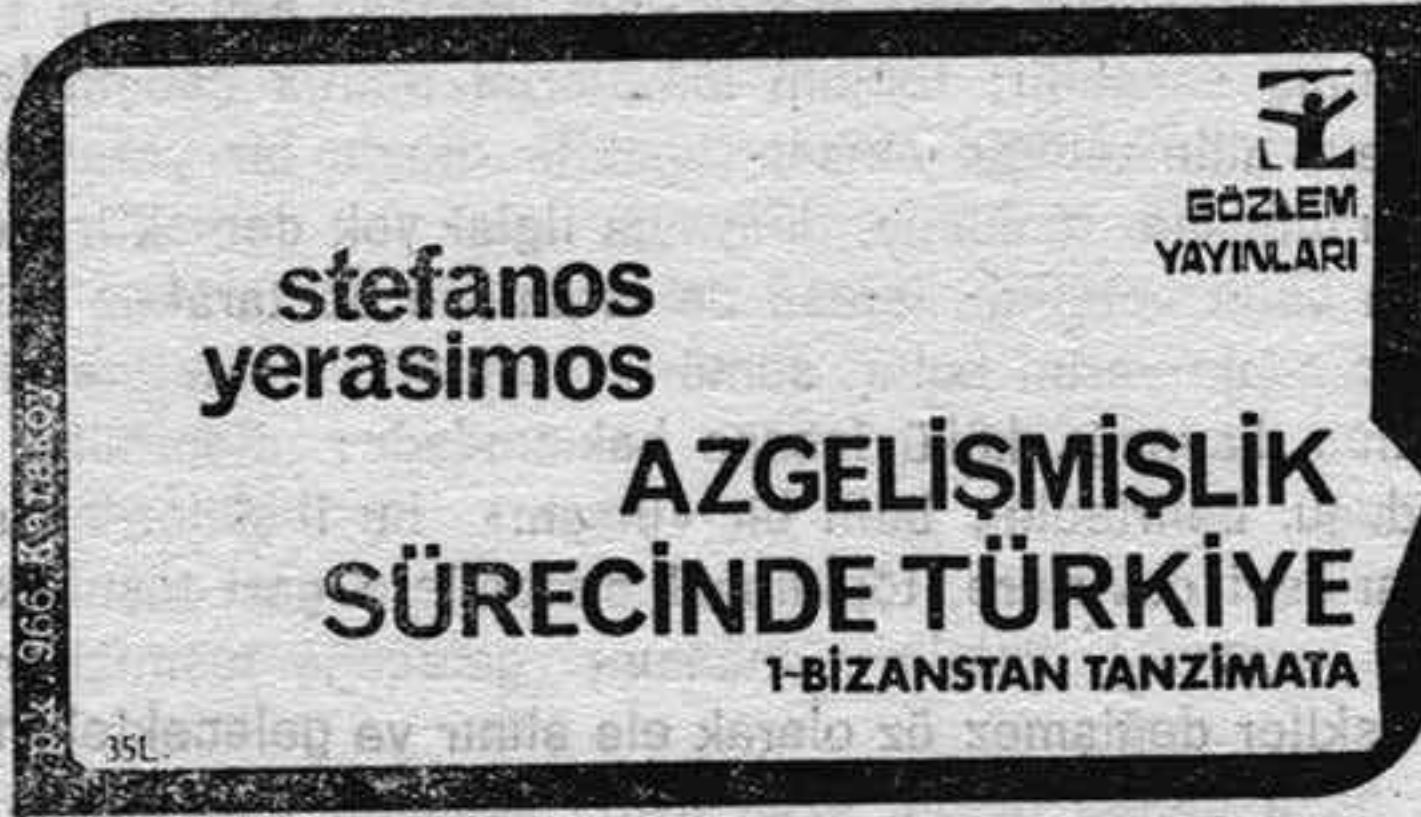
gan anılar da rol oynamışlardır. Öte yandan Anadolu'nun eski hristiyan kutsal programları bölgesel biçim sorunları gibi çeşitli kozmopolit etkilerin bir araya geldiği bir ortamda işlevsiz kalmamış olmalıdır.

Erken anadolu türk aşamasında yukarda da belirttiğimiz gibi ancak bir bölünme olgusunun gerçekleştiği, düzenin bütünlüğüne egemen olacak strüktürel miktarların belirmesine rağmen, o yöndeki rollerini tamamen oynayamadıkları görülür. Bu bakımdan erken ve klâsik aşamalar arasında hazırlık ve başlangıç ilintilerine rağmen önemli yapısal ayrılıklar vardır. Erken dönem klâsik döneme mekanik bir gelişme kavrayışıyla bağlanamaz. Gelişmeyi taşıyan yapısal tohumun patlayabilmesi toplumsal politik ve ekonomik tarihsel şartların oluşmasını gereksinmiştir. Erken dönemin biçimsel alandaki temel işlevi ancak gelişme olgusuna bir zemin hazırlamaktır. Bu yüzden erken dönem bir gelişme zincirinin halkaları sayılabilecek örnekler ortaya koymamış belki sadece eski bir zincirin özde kopuk halkalar halinde geldiği bir aşamayı oluşturmuştur.

Erken ve klâsik çağların bölgesel biçim dünyalarıyla olan bağıntılarındaki farklılığın saptanması da bu sorunu açabilir. Nitekim Selçuk ermeni bağıntısında bir dıştan kullanma yöntemi geçerlidir. Bu etkilenmede ne pek önemli bir teknik farklılaşma ne de önemli bir konstrüktif farklılaşma vardır. Bu bölgesel bir teknik ve biçimlendirmenin kabaca hizmete alınışıdır. Buna karşılık Osmanlı aşamasının başlangıçlarından beri Bizans sanat gelenekleriyle bağıntılarında daha güvenli ve daha büyük incelikler bulunur. Bu etkileri içten kullanabilen yapısal bir mekanizmaya bağlıdır. Burada bağıntılar etkilerin özümsemiş eritildiği teknik ve konstrüktif gelişmelerin önem kazandığı şartlarda ele alınmak zorundadır.

Gelişme hareketinin ilk mafsallanışına Osmanlı beylik çevresi dışında diğer hiç bir beylik çevresinde raslamak mümkün değildir. Gerek orta Anadoluda Karaman gerek Batı ve Kuzey Anadoludaki beylikler çevresinde meydana gelen biçim olgularının değerlendirilmesi ancak Osmanlı sanat hareketinin büyük dinamizmini kavramaya bağlıdır. Bunlar Osmanlı dinamiğinin gelişmesine önemli hiç bir katkıda bulunmamışlar, hattâ Osmanlı dünyasında bir gelişme dinamiği içinde görünen her biçimsel ve konstrüktif öğeyi yozlaştıran bir yön tutmuşlardır. Osmanlı biçim ve teknik gelişmesi bunlara rağmen gerçekleşmiştir. Bir geçiş aşaması oluşturan feodal yozlaşmanın Osmanlı dinamiği karşısındaki yenilgisi, Anadoluyu parçalayan feodal

unsurların bu dinamiği desteklemesinden daha önemle göz önüne alınması gereken bir sorundur. Erken aşamada kozmopolit münferit her unsurun eş değerli bir önem taşıdığı söylenebilir. Bu dağılma ve bölünme olgusu Selçuk aşamasında bir hazırlık sorunuyla ilgilidir. Ancak Osmanlı kuruluş çağı olan 14. Yüzyıl feodalizmi Osmanlı beyliğinin dinamik gelişmesi dışında hiç bir beylik çevresinde dinamik bir anlam taşımaz. Osmanlı çevresinde görülen her gelişmenin başlangıcı olarak bu çevrelerde gösterilmek istenen yeni biçim ve düzen uygulamaları gerçekte Osmanlı dünyasındaki özgün dinamik gelişmeye tümüyle aykırı statik uygulamalardır. Gelişen Osmanlı dinamiği bu bölgesel taşra dünyalarına giderek merkezileşen bir üslûp anlayışını götürmüş, ama bunun uygulamaları da bu bölgelerde bir gelişmenin taşıyıcısı olmayan statik uygulamalar sınırını aşmamıştır. Bu merkezi üslûp uygulamalarının bütün değeri belki de sadece taşra zevkinin üslûbu zenginleştiren bazı özel katkılarından ibarettir. Bu da onlara hiç bir zaman merkez bölgedeki gergin ve gelişici dinamiklerin anlam yükünü sağlamamıştır.

Burjuva İdeolojisine Öndeyiş

Uluğ Nutku

Türkiye'de insan, toplum, kültür vbg. üzerine herhangi bir yazının değerlendirilmesindeki ölçü, şu sorunun ışığında, görülür, ele alınır, uygulanır:

Bu yazı Türkiye'de işçi hakimiyetinde bir sosyalizmin kurulmasından yana mıdır, yoksa ona karşı mıdır?

Bu yazı bilimsellik ,objektivlik maskesi ardında kapitalizmin çıkarlarını, onun insan, toplum ve devlet görüşünü ne kadar kurnazca gizlese de bir cümlecikte kendini ele verir, ve ancak kendini ele verdiği yerde önem kazanır.

Bir yazar kendini sınıf çıkarlarının üstünde sanabilir; kendini bilime adanmış sanabilir; toplum bilimlerini politik çatışmaların dışında tutmayı bilimselliğin amacı sanabilir. Böyle bir yazar, eğer inancında samimi ise, toplumla, dünyayla ilgisi yok demektir ve o aptaldır. Ama onun aptallığı, istese de istemese de tarafsız kalmaz, toplum yapısındaki yerini bulur, sömürü düzeninin hizmetine girer. Onun aptallığının kaynağı, kökü insana bakışındadır: Kapitalist ilişkilerin oluşturduğu, belirlediği, belli bir «insanı» bu ilişkilerden soyutlayıp bütün tarihsel devirlere, toplumsal sistemlere geri taşımak. Bu aynı zamanda kapitalist ilişkilerin insanını geleceğe taşımaktır da, çünkü bu ilişkiler değişmez öz olarak ele alınır ve gelecekteki toplum biçimleri nasıl olursa olsun, özün aynı kalacağı ileri sürülür. Burjuva felsefesinin sözde bilimsel insan ve toplum görüşünün esası budur. Bu çeşit genellemedeki yanlışları göstermek için Marx, «tür olarak insan»ı ve «toplumsal ilişkilerin ürünü» olarak insanı hem ayrı ayrı hem de birlikte tahlil etti ve doğa - insan karşıtlığının diyalektik birliğini kurdu.

Tür olarak insan ürer ve türünü devam ettirir, bu onun doğal bir niteliğidir; ama bu nitelik doğaya yapışık kalmamıştır, toplumsallaşmıştır. İnsanın tür olarak üremesinin olanağı toplumsal üretimdir; üreme ve üretim insanda birleşmiştir. Toplumsal üretim doğaya yapışık değil ama doğadan kopuk da değildir; çünkü insan bir canlı olarak doğanın parçasıdır ve onun üretim malzemesinin kaynağı doğadır.

Toplumsal üretim tek biçimli değildir, devirlerden, basamaklardan geçmiştir; bu, tür olarak insanın tarihselliğini oluşturmuştur. Her üretim biçiminde insanın toplumsallığı - toplumsal varlık olarak insan- değişiktir; buna bağlı olarak toplumsal bilinç de değişiktir. Kapitalist üretime bağlı toplumsal bilinç bir endüstriciyi (Krupp'u yahut Koç'u) yaratıcı diye niteler. Sosyalist üretime bağlı toplumsal bilinçte yaratıcılık, daha anlaşılır bir kelimeyle yapıcılık, bireylere bağlanamaz, birey - toplum ilişkisi içinde ele alınır.

Bu nedenlerle Marx, Fierbach üzerine 6. tezinde «insan toplumsal ilişkilerin birleşimidir» diyor. Böylece o, bugün de süregiden üçlü bir yanılaşa: 1. insanı yalnız doğal bir varlık olarak gören natüralizm ve biyolojizme; 2. insanı doğadan koparan ve yalnız tarihsel gören burjuva historizmine (tam anlatımını Ortega y Gasset'in «insanın doğası yoktur, yalnız tarihi vardır» yargısında bulur) ve 3. insanın belli toplumsal ilişkilerdeki tarihsel değişken yapısını donuklaştıran; burjuvazinin yapısından gelen felsefe, sanat, bilim, genellikle kültür biçimlerini insanın değişmez sanılan özüne, mahiyetine bağlıyor; özellikle yüzyılımızda emperyalizmin gelişmesiyle Avrupa'dan bütün kapitalist ve kapitalistleşen ülkelere doğru salgınlaşan «genel insan» kavramıyla her zaman her yerdeki insanları sindirmeyi ve «sindirmeyi» amaçlayan-antropolojizme daha o zaman ilk cevabı vermiş oluyordu. Marx'ın (1844 Elyazmalarında) en kısa anlatımıyla: «insanın doğası doğanın insanlaştırılmasındadır.» İnsanın «tür olarak varlığı», hayvandan tür olarak ayrılığı onun üretken yaşayışında, emeğindedir. Bu, insanın evrensel özüdür; fakat bu öz çakılı değildir, hareket eder, gelişir. Öz, büründüğü biçimle ilişkisinde sürekli değişir. İnsanın özünün gelişmesi özgür emeğin gelişmesidir. İnsanda çakılı evlensellikler arayan burjuva antropolojisinin anlamak istemediği gerçek budur; çünkü insanın geliümesi demek, toplum düzenlerinin gelişmesi değişmesi demektir. Bu değişim, kapitalist düzenden sosyalist düzene geçişi zorunlu kılar.

Batı burjuvazisinin sömürüyü insanın «yapısına» bağlayan görüşleri, sömürücü sermayeyle birlikte Türkiye'ye akarlar, yerli ideologlar bulurlar. Tıpkı CIA ajanlarının kitlelerin arasına marksist görünümde girmeleri gibi, bu görüşler de zaman zaman bir çeşit marksizme bürünürler. Amaçları Marx'a karşı Marx'lar çıkarmak, Marx'ın başlattığı eseri baltalamak, işçi sınıfını içten vurmaktır.

Burjuva ideolojisinin modaları Türkiye'de henüz dikiş tutturuyorlar. Örneği, bir Marcuse'cilik, bir Yapısalcılık henüz «ilerici düşünce» görünümündeler. Bu dikişleri terzileriyle birlikte sökme zamanı gelmiştir. Ancak sökme işleminin düzgün olması gerekir. Bir orijinallik hevesini başka bir orijinallik hevesiyle karşılamamak gerekir. Orijinallik hevesi bireyciliktir, marksist çalışmayla bağdaşmaz.

Sınıfsal bilinçsizlik nedeniyle, kendileri farkında olmadan, burjuva ideolojisine hizmet edenlerin aydınlanma olanaklarını tükenmiş görmüyoruz. Aptallık mutlak değildir, akıllılığa dönüşebilir. Fakat bu dönüşümün sabır ve ümitle beklendiği sanılmasın. Bu konuda Lenin'in Kiknadze'ye mektubunda (Kasım 1916) yazdıklarını hatırlayalım: «Bu gibi dönüşümlerin sadece 'mümkün' olabileceği nedeniyle ben bir budalayı budala diye kabul etmekten geri kalmayacağım.»

ma
ya

yayınları politika dizisi

Ankara Cad. Konak Han 43/4 Cağaloğlu-İstanbul

ROSA
LUXEMBURG

SOSYAL
REFORM
YA DA
DEVİRİM

12 lira

Yapısalcılık Tartışması Üzerine Düşünceler

İleana Bauer

Kapitalist ülkelerde marksizme duyulan ilgi son yıllarda öyle göze batarcasına arttı ki, bu olguyu artık kimse görmemezlikten gelemez ve üzerinde konuşmadan edemez. Ama bu yüzden burjuva ideologlarının, genişlemesini engelleyemedikleri marksizmi devrimci özelliğinden soyarak zararsızlaştırma çabaları da gittikçe artıyor. Şüphesiz bu, marksizmi ve öncelikle onun sosyalizmin engellenemez zaferi teorisini bilim dışı bir öğreti diye göstermek isteyen marksizm eleştirmenlerinin hiç de yeni olmayan bir yöntemidir. Marksizmi ideolojiden, işçi sınıfının yandaşlığından çözüp bir bilim yapmaya yeltenmek de yeni değildir. Ama bugün marksizme karşı kullanılan araçlar yenidir ve onlara kökten karşı çıkmayan bir görüş açısından bakıldığında bile tehlikesiz değildirler.

Günümüzde Fransa'da açık ve şiddetli tartışmalara yol açan ve Fransa sınırlarını aşarak Batı Almanya'da da dikkatle izlenen yapısalcılığın marksizme karşı girişimlerde önemli yeri vardır. (1)

Bu şaşılacak birşey değil: marksizmi «düzeltme» işini tüm burjuva ideolojisinin üzerine aldığını son yılların tecrübeleri yeterince açıklıkla gösteriyor. Bu nedenle, bu çeşit girişime karşı daha çok konuşmak gerekiyor.

Fransa'da felsefî tartışmanın, özellikle yapısalcılığın marksizmle ilişkisi üzerindeki çatışmanın şiddeti gözönüne alınırsa, marksizm eleştirisinde ve genellikle günümüzün burjuva felsefesinde bazı değişikliklerin olduğunu kabul etmek gerekir.

1950 lerde existensiyalizm marksizmin ciddi eleştiricisi rolünü takınarak Fransa'nın felsefî dünyasını velveleye verdi. İnsan proble-

(*) «Bemerkungen zur Strukturali Smus - Diskussion», Die philosophische Lehre von Karl Marx und ihre aktuelle Bedeutung (Karl Marx'ın felsefî öğretisi ve bunun güncel anlamı) / Philosophischer Kongress der DDR 1968, VEB Deutscher Verlag der Vissenschafter, Berlin 1968, s. 179 - 185.

matığı felsefenin en önemli ve aslında tek arzusu olarak ilân edildi. Marksizm eleştirisi yabancılaşıma, tüm insan ve sübjektivlik kavramları etrafında döndü. Fakat — kapitalizm şartları altındaki kişilik psikolojisinin dallarını hesaba katmadan söylersek — ortaya atılan temalarda, olumlu cevapların verileceğine dair verilen sözden hiçbir şeyin çıkmadığı (ve çıkamayacağı) belli olunca, birçok aydın existensiyalizme sırtını döndü.

Eleştirici literatür yığınının gösterdiği gibi, bazı genç aydın çevrelerinde, felsefenin problematığı nedir sorusu yeniden soruldu ve felsefenin ideoloji ve bilimle ilintisi tahlil edildi. Daha az «existensiyel» ve daha çok «teorik», daha az «ideolojik» ve daha çok «bilimsel» olacak bir felsefe arandı. Burjuva felsefesinin onyıllar süren krizini yansıtan bu durumda yapısalcılık Fransa'da kendisinden söz ettirdi. (2)

Yapısalcılığın ne olduğu sorusuna cevap vermek basit değildir. Bunun başlıca sebebi bu adla çeşitli şeylerin kastedilmesidir. Birincisi: 1920 lerde yapısalcılık kelimesi yüzyılın başında F. de Saussure'un kurduğu yapısalcı linguistikle eşanlamda kullanılıyordu ve bu anlam bugüne de süregelmiştir. Yapısalcı linguistik çeşitli okulları kapsar. (3) 1940 larda ortaya çıkan C. Lévi-Strauss'un yapısalcı antropolojisi (etnoloji olarak da adlandırılır))bu okullardan biridir ve dar (asıl) anlamda yapısalcılık olarak sık sık öne sürülür. Daha sonra, 1950 lerde başka yapısalcılıklar ortaya çıktı: J. Lacan'ın yapısalcı psikanalizi, R. Barthes'in yapısalcı edebiyat eleştirisi gibi. İkincisi: yapısalcılıktır, yukardaki yapısalcılıkların hepsinin temelinde yatan düşünce tarzı, teori ve yöntem olarak sözedilir. Fakat bu «düşünce tarzı», belli olacak şekilde ne yapısalcıların kendilerince ne de ikinci elden literatürde tanımlanıyor. Yapısalcıların yazılarında çok kullandıkları «sistem» ve «yapı» kavramlarıyla tanımlama çabası sonuç vermiyor, çünkü bu kavramların kendileri de açıkça tanımlanmamışlardır — ve felsefe diline ilkin yapısalcılık yoluyla girmemişlerdir — ve çeşitli yapısalcılarda çeşitli anlamlara bürünürler.

Yapı kavramıyla neyin anlaşıldığı en genelde şöyle anlatılabilir: bir sistemin unsurları arasındaki bağlantıların sentaksı; bu unsurların birbiriyle etkileşiminin bütünlüğü. Bundan kalkarak, oluşumcu (generativ) yapısalcılığın önemli temsilcilerinden biri olan J. Piaget'nin yaptığı gibi, yapısalcılık son onyıllarda insan bilimlerine giren bir düşünce tarzı olarak görülebilir; bu düşünce tarzı, bütüne, ayrılmış un-

surlarının sadece bir toplamı niteliğini veren «atomizm»e olduğu kadar, bütünün bir yanını abartan «helizm»e dek arşı çıkar. (4)

Bu tanım, günümüzdeki yapısalcılık tartışmasını anlamaya yardım edemeyecek kadar geneldir.

Yapısalcılık çeşitli bilimlerce incelenen sistemlerin ve yapıların varlığını konu ediniyorsa, ona sırf bu girişimi yüzünden itiraz edilemez ve bu yazıda bunu tartışmıyoruz. (5)

Yapısalcılığın diğer düşünce tarzlarından ayrılığına yaklaşmak için F. de Saussure'un temel ilkelerine geri gidilmelidir; bu ilkeler yapısalcı düşünce tarzından doğmuş ve yapısalcı linguistiğin kurulmasına yolaçmıştır:

1. F. de Saussure «bir işaretler sistemi» olarak anladığı dil'i (Fr. langue) «çok biçimli», «benzeşmez türden» diye nitelediği konuşma'dan ayırıyor. İşaretlerin iç bağları yapısaldır, bir sistem meydana getirir ve dilbilimince incelenir; başarılar arasındaki bağlar ise empiriktir, dilbilimince incelenemez, «çünkü onların birliğinin nasıl türetilceği bilinmez.» (6)

Sistem ile başarı arasındaki bu ayrım C. Lévi Strauss tarafından kültür kurumlarına ve olaylarına (institutiones et faits de civilisation) taşınarak uygulandı. Görünüşlerin arkasında — yani, benzeşmez türden ve çok çeşitli olan (ve etnografinin tasvir edebileceği) mitosların, kurumların, davranışların vb. biçimi ardında — bir «bilinçsiz mantıksal yapı» vardır ve yalnız bu yapı, yapısalcı antropolojinin konusu olabilir. Saussure'un kendi deyişiyle, «antropolojik toplumsal hayatın bilinçsiz temellerine yönelir.» (7)

2. Anlamlandırıcı (işaretleyici) yahut anlatım (Fr. signifiant) ile anlamlandırılan (işaretlenen) yahut içerik ayrımını yapan bu ilkedan ikinci ilke elde edilir. Buna göre, aynı-zamanlılık (senkroni) ve ayrı-zamanlılık (diakroni) birbirinden kökte ayrı tutulmalıdırlar. İşaretler sistemi olarak dil, her başka sistem gibi aynı - zamanlılık içindedir, sistemin unsurlarının ilişkileri zamandadır. Yalnız başarı (örneği insanın konuşması) ayrı-zamanlılık özelliği taşır, ama bu yüzden de sistem olamaz. Bu tutum yapısalcılıkta sistemin statik birşey olarak anlaşıldığını gösteriyor: bu anlayışa göre zaman ve tarih bir sistemin objesi olmazlar, bu yüzden de bilimsel incelenemezler. Bu ilke de, göstereceğimiz gibi Fransız yapısalcılığınca, hem Lévi Strauss hem M. Foucault ve J. Lacan tarafından benimsenmiştir.

Güncel tartışmanın merkezî konusu bilgi teorisine ait çıkarımlardır; yapısalcılar bu çıkarımları yukarıdaki ilkelerin uygulamasından

elde ederler. Çıkarımlar, bilimsel teorilerin biçim olanağı sorununa, ideoloji-bilim ve pratik-bilim ilişkisine değındir. Yalnız meslekî dergilerde değil, günlük basının ayrıntılı haberini verdiği çok sayıdaki oturumlarda da yapısalcılar düşüncelerini tanıtıyorlar. Bu yapısalcılık 25 yıl önce Sartre'ın existensiyalizmi gibi lanse edildi. Önde gelen yapısalcılarının iddiaları-yapısalcılığın «teorik anti-humanizm» ve «anti-historizm» olduğu 19. yüzyılın bir icadı olan «insan» ın «çoktan öldüğü» vbg-yapısalcılığı felsefî tartışmaların ortasına itti.

M. Foucault ve C. Lévi-Strauss'un yapısalcılığın teorik anti-humanizm olduğu iddiası nasıl anlaşılmalıdır? Bu sadece Sartre'ın existensiyalizminin reddi olarak da anlaşılabilir. 1946 da yayınladığı ve felsefesine humanizm adını taktığı bir broşürle insanın, soyut bireyin varoluşunu felsefenin ortasına yerleştiren Sartre, yalnız genç entellektüellerin değil, küçük burjuva tabakalarının gözünde de popüler oldu. (8)) Gerek M. Foucault'un gerek Lévi-Strauss'ın yazılarının rasyonal bilimsel düşüncenin aşağılanması karşı olduklarından şüphe yok; eleştirilerini Sartre'ın felsefesine olduğu kadar, açıkça savunulan irrasyonalizme karşı da yönelttiler. Bu eleştirilerin, önemi hiç de az olmayan savlar getirdiği kabul edilmelidir.

Fakat «anti-humanizm» yalnız existensiyalizme ve emperyalizmin felsefî antropolojisine karşı çıkmakla kalmadı. Kant'dan ve sonra Marx'dan Sartre'a kadar gelen tüm felsefeyi soyut felsefî antropoloji olarak niteledi: «bize 19. yüzyıldan kalan yükü en ağır miras-bu yükü sırtımızdan atmamızın artık zamanıdır-humanizmdir.» (9)

Burjuva felsefesiyle marksist felsefe arasındaki nitelik farkı-M. Foucault marksist felsefe üzerinde özellikle durmaz, çünkü onu 19. yüzyıl felsefesinin sadece bir parçası olarak görür - burada bütünüyle gözden kaçırılmaktadır. Feuerbach'ın felsefesindeki insanın soyut mahiyetini Marx'ın eleştirmesi, marksist felsefenin kuruluşuna doğru atılan ilk adımlardan biri değil miydi? Toplum problematiğinden ayrı bir insan problematiğinin olamayacağı, çünkü insanın sadece tarihin süjesi değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin birleşimi olduğunu Marx göstermemiş miydi? «Bizim işe başladığımız önsavlar» — diye yazdı Marx ve Engels — «dogmalar değildirler onlar ancak tasavvur yetisiyle soyutlanabilecek gerçek önsavlardır. Onlar gerçek bireylerdir, bireylerin eylemi ve gerek hazır buldukları gerek yarattıkları maddi hayat şatlarıdır.» (10)

Yapısalcılar, soyut humanizminkinden bambaşka olan bu marksist sorun konumunu gözden geçiriyorlar, sorunun marksist çözümüy-

le uzlaşmamaları bunun tek sebebidir. «İnsanın dünyayla ilişkisi, gerçeklik sorunu, sanatsal yaratma, mutluluk sorunları» — diye yazıyor M. Foucault — «teorik sorunlar olmaya hiçbir şekilde hak kazanmazlar.» (11). Neden kazanmazlar? Verilen cevap ortalıkta dolaşan yeni-pozitivist cevaptan aslında farksızdır. (*)

Yapısalcılar Lévi-Strauss'un etnolojisini ve Lacan'ın psikanalizi ni insan bilimleri diye ilân ediyorlar. Bu «insan» bilimleri, kurucularının deyişiyle, «temeldeki zihinsel yapıyı bulma amacıyla insanın düşünce hayatını araştırır. Bilinçsiz olan veya yapısal psikanaliz ya da etnoloji tarafından (nesneleşmiş düşüncede, kültürde) izlenebilen bu zihinsel yapı, aslında yapısalcılığın «insan»ıdır.

Burada biz bilinçsiz zihinsel yapıların varlığını yoksaymıyoruz —bunu yapmak marksist düşünceyle çelişir. Etnolojinin, üst yapı olaylarının görece bağımsızlığının anlaşılmasına katkıda bulunabileceğini de reddetmiyoruz. Bu sorunların marksistler tarafından dikkatle incelenmesi, peşinen reddedilmemesi gerekir.

Üzerinde durduğumuz şudur: bu «insan» bilimleri insanı toplumsal ilişkilerin birleşimi olarak açıklamıyorlar; en çok yapabildikleri, insan hayatının bir yanını aydınlatmak oluyor. Gene de küçümsenmeden ele alınmalıdırlar. Yapısalcılık kendi problematiğinden çıkan soruları hiçbir şekilde cevaplandıramıyor; neden belli bir devirde belli bir «zihinsel yapı» hakim olur? İnsanlar bir «zihinsel yapı»dan başka bir zihinsel yapıya neden geçerler? Bu sorular ancak materyalist bir temel üzerinde cevaplarını bulabilirler ve bu cevaplar günümüzdeki yapısalcılıkta yoktur.

(türkçesi : Uluğ Nutku)

(*) Yeni - pozitivistlere göre yukardaki sorunlara getirilecek felsefi çözümler objektif, bilimsel yargı olamazlar; kişilere göre değişken subjektif değer yargıları olarak kalırlar. (gev.)

notlar

- (1) Çukr sayıdaki çeviriler bunun delilidir; 1967 de C. Lévi - Strauss'un «Yapısalcı Antropoloji»si ve L. Sebeg'in «Marksizm ve Yapısalcılık»ı çevrildi. C. Lévi - Strauss, M. Foucault, R. Barthes, J. Lacan, L. Althusser ve diğer yapısalcıların kısa yazıları dergilerde ve gazetelerde yayımlandı - «Kursbuch» (yay. Hans Magnus Enzenberger) ve «Alternative» bu dergiler arasındadır. Diğer çevirilerin de reklâmı yapılmıştır.
- (2) Bu yazıda fonksiyonel yapısalcılıktan (önemli temsilcisi T. Parson) ve genetik yapısalcılıktan (J. Piaget, L. Goldmann) söz etmiyorum, çünkü Fransa'daki güncel tartışmada bu akımların hiçbir önemli rolü yoktur.
- (3) Yapısalcı linguistiğin gelişimi üzerine iyi bir toparlamayı M. Bierwisch «Kursbuch» 5/1966 da yayımlandı: Strukturalismus (Geschichte, Probleme und Methoden). Ve bakınız, Jean Dubois, Structuralisme et Linguistique, in : La Pensée 135/1967 ve Marcelm Cohen, Quelques notations historiques et critiques autor de Structuralisme en Linguistique, in : La Pensée 135/1967.
- (4) J. Piaget, Problema mecanismelor comune in stintale despre om, In: Sociologia contemporana, Bucureşti 1967, s. 35.
- (5) Her türlü yanlış anlamayı önlemek için burada açıkça belirtelim ki, fransız yapısalcılığı (C. Lévi - Strauss, J. Lacan, M. Foucault - R. Barthes vd.) yalnız insanın düşünsel hayatının incelenmesine yö-neldiler «alt yapıların» incelenmesine girişmediler.
- (6) F. de Saussure, Der Gegenstand der Sprachwissenschaft, in: «Kursbuch» 5/1966, s. 60. Bu ilke «oluşumcu dilbilgisinde» kısmen terk edilmektedir.
- (7) C. Lévi - Strauss, Strukturele Anthropologie, Frankfurt a. m., 1967, s. 24.
- (8) J. P. Sartre, L'existentialisme est un humanisme, Paris 1946.
- (9) M. Foucault, Absage an Sartre, in: «Alternative», Juni 1967, s. 93; ve bakınız M. Foucault, Les mots et les choses, Paris 1966, s. 353.
- (10) K. Marx / F. Engels, Werke, cilt 3, Berlin 1958, s. 20.
- (11) M. Foucault, Absage an Sartre, in: «Alternative», Juni 1967, s. 93.

Geniş bir perspektivle yaklaşıldığında, Türkiye toplumunun 20. yüzyıl boyunca yaşadığı sosyo-ekonomik yapı değişiminde köklerini bulan toplumsal gerçekliğin zamansal problemlerini, insanî-moral bir düzeyde ele alıp irdelemeye yönelen Lütü Akad'ın, «Gelin» (1973), «Düğün» (1973) ve «Diyet» (1974) üçlemesinde ortaya koyduğu muh-teva ve bilinçli sanatsal çaba ile toplumsal gelişmeye paralel ve bu gelişmenin içinde yer alan, bu anlamda «ilerici» ve çağdaş sinemacı sorumluluğunu hakkıyla kavramış bir yönetmen olduğu söylenmelidir. Başarı ve başarısızlıklarıyla, sosyo-insanî gerçekliğin sanatsal (sine-masal) olarak yeniden kurulup yansıtılması şeklindeki genel sanat bilincine varmış bu çabanın, böylelikle yeni bir düzeyde izlenimci ve tasvirici tavrı aşarak «yönlendirici» olma iradesi taşıyan bir sanatçı bilincin gündeme getirişiyile de önem taşımaktadır. Sinema eserini, gerçekliğin yeniden yaratılmasıyla, yeniden kurulmuş anlamlı bir bütünsellik, yeni bir gerçeklik olarak algılayan ve bilinçli bir gerçekleştirmeye yönelik bu tavrın, Akad'da rastlantısal, düzmece trükleri ve özle bağlantısız passiv tasvirciliği dışta bıraktığı, ancak gerçeklik ile kurgusallık arasındaki içsel bağlantıyı değerlendirme sorunu olarak yeni bir evreyi de öne çıkardığı görülmektedir. (Nitekim, «Düğün» de ağır basan kurgusallık, bir üslûp sorunu olarak da kendini duyurmuş ve filmi başarısız kılan unsurlardan biri haline gelmiştir). Öte yandan bilinç meselesinin sanatsal plandaki bu tür halledilmişliğiyle birlikte, ortaya konulan verimler çerçevesinde, bu bilincin ve dolayısıyla yaratılan sinema eserinin mahiyeti, yeterliği, doğrusu ve yanlışı, işçi sınıfı ideolojisi ve buna bağlı olarak gerçeklik karşısındaki durumu gibi genel olan'a ilişkin sorular gündeme girer. Bu bakımdan Lütü Akad'ın gerçekleştirdiği «üçleme» ve özellikle aşağıda ele alacağımız «Diyet» filminde gerçeklik ve kurgusallık çelişkisinin yanısıra, bir de bilinç sınavı (ideolojik ve sanatsal) vermek durumunda olduğu belirtilmelidir.

Köyden büyük şehre göç olgusunun sonuçlarını çalışmasına çıkış noktası alan Akad'ın ilk iki film boyunca üzerinde durduğu, geleneksel insanî yapısını koruyan Anadolu insanının büyük şehir mekânında, yeni bir üretim tarzı ve bunun belirlediği insan ilişkilerine, yeni bir yaşama tarzına girişte yaşadığı sosyal «değişim» meselesi (yeni düzen'le bütünleşme, bu düzen içinde uflanma ya da ona karşı çıkma, direnme gibi uzantılar doğrultusunda), **«Diyet»**te yeni bir toplumsal sınıfın sorunları çerçevesinde bir kere daha irdelenmektedir. Akad, hem sözüedilen yapısal değişimi ve onun doğurduğu insanî çelişki ve dramları hem de değişimin oluşturduğu toplumsal sınıflaşmanın çelişkilerini vermeye yöneldiği **«Diyet»**te, köy-şehir üretim ilişkilerinin ve yaşama tarzının farklılığından doğan tarihsel boyutlu iç çelişkilerin yanısıra, köylülükten proleterliğe dönüşüm süreci ve bu süreç çerçevesinde işçinin bilinçlenme ve örgütlenme sorunlarını işlemeyi denemektedir. **«Diyet»**in içeriksel yapısı şu iki temel yönelimi taşımaktadır: a) kapitalist üretim tarzının hakim olduğu büyük şehrin yozlaşmış ve bozuk insan ilişkileri toplamını dilegetiren bir yeni yaşama düzeni (maddiyatçı, ferdiyetçi) içinde geleneksel insanî değerlerini korumaya çabalayan Anadolu insanının verdiği tutunma kavgası; b) bu insanın girdiği değişim süreci içinde yer tuttuğu sosyal sınıf içindeki durumu ve bu durumun bir fabrikada kendi başına sınıf niteliğindeki işçilerin ekonomik-sendikal örgütlenme mücadelesi ve bilinçlenme oluşumu **doğrultusunda irdelenmesi**. Görüldüğü gibi **«Diyet»** bir yönüyle doğrudan işçi meselesine giren bir çalışmadır, ancak bu meseleyi filmin **bütünsel yapısı** içinde temellendirme biçimi; meseleyi ele alış tarzının ideolojik doğruluğu ve giderek meseleyi sanatsal biçimde ifadelendirdiği sinemasal dramatizasyon'u tartışılacak bir nitelik arz etmektedir.

Gecekondu hayatı ile fabrika arasında gidip gelen bir dünyanın iç gerçeğine yaklaşma çabasındaki Akad, filmini bir işkazasıyla açar. Makinede ayakları sakat kalan işçinin yerini, köyünden kopup büyük şehre gelmiş bir benzeri, Hasan alır. Fabrikaya patron - adamı, hemşerisi ustabaşı vasıtasıyla giren Hasan (diyet motivinin başlangıcı), Akad'ın çizgileriyle kimi zaman saf ve bilinçsiz, kimi zaman da şehir gerçeğinin temelini kavramış bir kişi olarak, çelişik biçimde konulmuş; temelde yozlaşmaya, bozulmaya açık, çok çalışmak ve çok kazanmak hırsıyla tutuşan bir kişidir. Filmin iskeletini oluşturan ilişki Hasan'la diğer başkışı, **«Gelin»** ve **«Düğün»**deki Anadolu insanının yozlaşmamış asli özelliklerini kendinde taşıyan kadın tipolojisinin bir devamı

olan, babasının ve iki çocuğunun geçimini sırtlanmış işçi Hacer'dir. Bu ikili arasındaki evlenme olgusuyla pekişen bağlantı, sendikalaşma hareketi doğrultusunda gelişme göstererek, anî bir dramatik yükselimle gerçekçilik açısından ve filmin iç mantığı açısından gereksiz ve zorlama bir tragikle sona erer. Bilinçsizliğinin yanısıra taşıdığı minnet borcu yüzünden sendikal örgütlenmenin karşısında ve patronun yanında yer alan Hasan, karısının sendikayla ilişki kurması nedeniyle, onunla çatışır. Ayrı saflara düşerler ama, duygusal bağ sürer. Filmin bu noktasında Lütfi Akad, birden Ömer Seyfettin'e ve kol-diyet motivine atlar, böylelikle de gerçekçi bir doğrultuda geliştirdiği ikili arasındaki ilişkiyi sinemasal olarak harcar. Ustabaşının, Hasan'ı, sendikayı geçen karısı yüzünden nankörlük ve erkeklik açısından (törel) suçlaması, genç adamın makineye kolunu kaptırması sonucuna ulaşır. Film, Hacer'in elinde kesik kol ünlü «diyet» episodunu gerçekleştirerek, «suç bizde» sözlerinde toparlanan didaktik bir çıkarımla biter. Böylelikle Akad, «tragik olan»a karşı eğilimi (tutkusu da denebilir) yüzünden filmi, kurgusal nitelikte, sinemasal bütünlük içinde aykırılan «kitabî» bir sona itelemiştir.

Filmin içsel gelişimi, mantıksal olarak, gerçekçi bir yapılandırma doğrultusunda, Hasan-Hacer çelişkisi ve buradan giderek varılacak olan Hasan'ın bilinçlenmesi olgusu olmak gerekirken; iç gelişime ve gerçekçi kuruluşa ters düşen iğreti ve zorlama bir tragedyaya ögesine atlamaktadır. Bu durum ise filmde baştan beri varolan gerçeklik-kurgusallık şeklindeki çelişkili dengeyi, ikincinin lehine ve filmin aleyhine döndürmektedir. Kuşkusallığın en açık biçimde kendini gösterdiği ve çalışmayı bir hayli zedeleyen yer ise, fabrika mekânındaki işçi dünyası olmaktadır. Akad'ın bu gerçekliğe yaklaşımı suretçi, şematik bir görünüm taşımakta ve filimsel olarak kurulmuş gerçeklik ise, kişiler, kişiler arası ilişkiler, çatışmalar vb. tatsız bir sunilik izlenimi yaratmakta ve giderek gerçek duygusu vermeyen bir «oyun» niteliğine bürünmektedir. Filmde işçi dünyası, hayatıyetten yoksun bir biçimde görüntülenmiş ve işçiler arası çatışma da bir «takım tutma» havasına büründürülmüştür. Aynı bağlamda bir diğer hata da, Yunus dedenin karikatürize uçlara varan, abartılmış kişiliğinde ortaya çıkmaktadır. Bu kişilik de sahicilik duygusundan uzak, teatral-tragik bir çeşitlemedir. Bu durumyla da filmde yedirilmemiş, sindirilmemiş bir görünüş arz etmektedir.

Temel mesajı işçilerin ekonomik çıkarlarını korumak ve savunmak için örgütlenmelerinin zorunlu olduğu noktasında toplanan «Di-

yet», politik bir film olmadığı gibi, sınıf çatışmasından da soyutlanmış bir çalışmadır. Bunun en açık belirtisi de filmde yapılan temel kaçamağın, mülkiyet probleminin daima dışta bırakılması olduğudur. İnsanın insanla ilişkisinde önde gelen temel etmen olan mülkiyet filmde hiç sözkonusu edilmediği gibi, sonuçta üretim aracı sahiplerini de dışa atıp (pir-ü pak gösterip) bütün suçun örgütsüzlük olduğunu bir kere daha vurgulamak ise hayli gereksiz bir incelik olsa gerektir. Ne için örgütlenme ve neye karşı örgütlenme sorularının fi nalde açık kalması da bu yaklaşım yetersizliğinin birer sonucu olarak, «bilinç» meselesini Lütfi Akad ve Türk sineması adına bir kere daha gündeme getirmektedir.

Sonuçla, «Diyet» ele almaya çalıştığı mesele yönünden önem taşıyan, ancak bu meseleyi ideolojik ve sanatsal yönden tutarlı bir biçimde temellendiremediği için aksamalar gösteren bir çalışmadır. Ayrıca çağdaş Türk sinemasının toplumsal sorumluluk taşıyan bir ustanın Türkiye toplumsal gerçeğinin en çağdaş problematiğine bir giriş denemesi olarak, başarı ve başarısızlıklarıyla, bu sorumluluğun bilincini ışıldatan bir namusluluk örneği olması bakımından da önemlidir.

Sabahattin Ali ve Batı Edebiyatı

İbrahim Tatarlı

İbrahim Tatarlı, Sofya Üniversitesinde Türk edebiyatı dersleri veriyor. Bu yazısı, Sabahattin Ali üstüne yaptığı hacimli çalışmanın bir bölümü; ve 1969'da Berlin'de bir konferansta da okunmuş. Sabahattin Ali ve yabancı edebiyatlar konusundaki ansiklopedik yaklaşımıyla yeni bilgiler getiren yazıyı, kendine özgü Türkçesini aynen bırakarak yayımlıyoruz. (T.D.)

Sabahattin Ali en tanınmış Türk hikâyeci ve romancılarından, Türk nesrinde sosyalist realizmin kurucularından biridir. (1)

Sabahattin Ali'nin yaratıcılığı millî Türk edebiyatının o zamana kadarki gelenekleri temeli üzerinde oluşmuştur. Türk toplumu ile bağlıdır. Bununla beraber o geniş ilgi gösterdiği demokratik dünya edebiyatının ideolojik - estetik buluşlarını yapıcı bir biçimde araştırmış ve benimsemiştir. Aksi takdirde yazarın kısa bir zamanda gelişen güçlü nesir yeteneğinin, psikolojik tahlil ustalığının ve eserlerinin ufukluluğunun açıklanmasında güçlük karşısında kalırız. O gerek millî Türk edebiyatı, gerekse dünya edebiyatı başarılarının bir sentezi yapılmasının ne kadar gerekli olduğunu iyi bilen bir sanatçıdır. O Türk Edebiyatını çağdaş dünya edebiyatının düzeyine çıkarmak ateşiyle yaşamıştır. Türk edebiyatı üzerine yapılan bir anket münasebetiyle o şöyle demiştir:

«Benim kanaatimce san'at insana insanı ve hayatı ve bunların mânasını öğretmekle muvazzaftır. Ancak bu takdirde geniş bir kütle-

(1) Yazarın bedîî metodu üzerinde şu araştırmalarımızda ışık tutulmuştur: Sabahattin Ali (Hayatı, Kişiliği ve Yaratıcılığına Umumi Bir Bakış), S. Ali, Bütün Eserleri, (c. I), NPYP, Sofya, 1966, s. 8 vd.; Sabahattin Ali'nin Romancılığı, S. Ali, Bütün Eserleri, (c. II), NPY, Sofya, 1968, s. 5 vd.

de daha çok insanî olmak, daha iyi bir hayata varmak arzuları belirir. Bizim istikbaldeki edebiyatımız bu gayelere varmak için, yollar gösterecek kadar yükselmiş, yani birer devir açacak olan büyük dehâlar yetiştirmiş olursa o zaman biz de dünyanın edebî orkestrası içinde mevkiimizi almış oluruz...» (2)

Gerçekten de Sabahattin Ali Halit Ziya Uşaklıgil'den (1865-1944) ve R.N.Güntekin'den (1889 - 1956) sonra Türk nesrini yeni bir aşamaya ve çağdaş dünya edebiyatı düzeyine çıkarmıştır.

Bu bakımdan dünya edebiyatının ideolojik - estetik deneyinin önemi çok büyüktür. Sabahattin Ali Doğu edebiyatı ile olduğu gibi, Batı edebiyatı ile de yakından tanışıktır. Şunu da belirtmeliyiz ki, o, klasik ve Sovyet olmak üzere Büyük Rus edebiyatının buluşlarından da oldukça faydalanmıştır.

Sabahattin Ali ve dünya edebiyatı problemi edebiyat bilminde henüz araştırılmamıştır. Tabîî, yazarın yaratıcılığı gözden geçirilirken kısmen bu soruna değinilmiş ve kimi Batılı yazarlara karşı ilgisi belirtilmiştir. (3) Ödevimiz bu problem üzerinde özel olarak durmak, yazarın bir bütün olarak Batı edebiyatına karşı münasebetini açıklamak, bu edebiyatın onun yaratıcılığındaki rolünü göstermek, kimi eserlerinin konusu, problemleri, ideolojik - estetik konsepsiyonları ve yapısını karşılaştırmak olacaktır

Sabahattin Ali bir sanatçı olarak XX. yüzyılın 20'nci yılları ile 30'uncu yılların başında oluşmuştur. O iyi bir genel hazırlık ve geniş bir edebiyat kültürü almıştır. Yazar, Ankara'nın başkent ilân edildiği halde, Türkiye'nin kültür merkezi durumunu koruyan İstanbul'da Muallim Mektebi'ni bitirmiştir. Okulda tanınmış Türk toplumcu ve düşünürlerinden birçoğu okutmanlık yapmıştır: İbrahim Alâettin (Gövsâ), müdür ve psikoloji öğretmeni Ali Canip (Yöntem), edebiyat, Hilmi Ziya (Ülken), sosyoloji, Hıfzırrahman Raşid, usûl-i tedris (pedagoji metodu), İhsan Şerif (Saru), tarih, Şevket (Dağ), resim, eski diplomatlardan Suad Bey, Fransızca vs. (4) Öğrenimini tamamladıktan sonra da kendi kendisi üzerinde ısrarla çalışmıştır.

(2) M. B. Yazar, Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı, İst., 1938, s. 372.

(3) Rus edebiyatı sorunu üzerinde hemen hemen durmıyacağız. Çünkü bunu başka araştırmalarımızda konu yapmışızdır.

1928 - 1930 yıllarında Sabahattin Ali Almanya'da bulunmuştur. Potsdam ile Berlin'de öğrenim yapmış, Alman dili ve edebiyatı okumuştur. Böylelikle edebiyat kültürünü pek çok genişletmiştir. Ayrıca benimsediği Almanca dili aracılığıyla ve çeviri yoluyla dünya edebiyatının şaheserleriyle tanışmak olanağını kazanmıştır. 1945'de Ankara'da İhtiyat Subayı Okulu'na devam ettiğinde ünlü Türk yazarı Samim Kocagöz sık sık yazarı evinde ziyaret etmiştir. O Sabahattin Ali'nin «birçok Almanca kitabı var» olduğunu kaydetmiştir. (5) Yazarın zevcesi Aliye Hanım onun her zaman yanında Almanca eserler taşıdığını bildirmiştir. (6) Nihal Atsız onun 50 kadar Almanca kitap okuduğunu söylemektedir. (7) Bunlar Alman yazarlarının eserleri ve dünya edebiyatından Almanca çevirilerdir. Anlaşıldığına göre, aralarında oldukça Rus edebiyatından da çeviriler bulunmaktadır. Nitekim kimi kaynaklara göre, 1948'de Sabahattin Ali Bulgaristan'a kaçmak üzere Türk hududunda öldürüldüğünde A.S.Puşkin'in Almanca eserlerini okuyup dururmuş. (8)

Okullarda Sabahattin Ali'nin Almanca okutması da, kendisini durmadan Alman edebiyatını ve dünya edebiyatını takip etmesini gerektirmiştir. Ankara'da o, ünlü Alman pedagog, bilgin ve okutmanları arasında bulunmuştur. Türkiye'nin başkentinde kurulan Devlet Konservatuvarının gelişiminde büyük hizmetleri olan Karl Ebert'in yanında okutmanlık yapmıştır. Bu çevreler yazarı Alman edebiyatı ve dünya edebiyatıyla devamlı temasta bulundurmuştur.

Sabahattin Ali hangi edebiyatlara daha fazla ilgi göstermiştir?

Sabahattin Ali gençliğinde her türlü edebiyatı sistemsiz bir halde okumuştur. Bu yönde bize, «Kürk Mantolu Madonna» uzun hikâyesinin baş kahramanı Rauf'un adından yapılan itiraf bir tasavvur vermektedir. Onun saydığı yazarların arasında Pol de Kok, Mişel Zevako, Jul Vern, Aleksandır Düma, Viktor Hügo vs. vardır. (9) Prof. P. N. Bo-

(4) Zamanında Sabahattin Ali'nin okuduğu Öğretmen Okulu'nun okutman kadrosundan ilgilenmiştim. Bunun üzerine bu bilgileri yazarın arkadaşı, meslekdaşı, ünlü Türk bilgini sayın Prof. P.N. Boratav bize temin etmiştir. Kendisine teşekkürlerini sunarım. Bize kadar gelen 4 Nisan 1969 tarihli mektubu, s. 2.

(5) Samim Kocagöz'ün bize 15 Haziran 1969 tarihli mektubu, s. 1.

(6) Kemal Sülker, Sabahattin Ali Dosyası, Ant Yayınları, İst., 1968.

(7) Bk. bizim Sabahattin Ali araştırmamıza, s. 21.

(8) Kemal Sülker, Sabahattin Ali Dosyası, s. 116 - 117.

ratav'da «Mektepte olduğu gibi, Almanya'ya gidinceye kadar geçen zaman içinde de, eline ne geçerse okur, hele yabancı dillerden Türkçeye çevrilmiş eserlerden hiç bir tanesini kaçırmazdı...» diye hatırlamaktadır. (10) Bunlar Türkçeye XIX. yüzyılın 20'nci yıllarına kadar çevrilmiş, aktarılmış eserlerdir. (11) Bu eserlerin çoğu Fransız edebiyatına aittir. Yazarlar da genellikle romantiklerdir yahutta serüven romancılarıdır. (12) Sabahattin Ali İstanbul Muallim Mektebi'nde Fransızca okumuştur. Fakat onun o zamanki Fransızcası ile doğrudan doğruya Fransız edebiyatından faydalanacak durumda olduğu şüphe götürmektedir. Prof. P.N. Boratav da bu düşüncüyü paylaşmaktadır: «Sabahattin Ali Muallim Mektebi'nde iken Fransızca okumuştur. Ama o yıllarda —Galatasaray lisesi müstesna— liselerde ve Muallim Mektepleri'nde yabancı dil öğretimi pek zayıftı, ve Sabahattin mektepte okuduğu Fransızca ile, Batı kültüründen bir şeyler alabilecek imkânlarla sahip değildi. (13) Öyleyse Sabahattin Ali Fransız edebiyatını Türkçe ve daha sonra da genellikle Alman çevirileri yoluyla tanımıştır. Yazarın olgunluk yıllarında Fransız edebiyatından daha az faydalandığı kanısındayız. Bundan dolayı olacaktır ki, eserlerinde Fransız edebiyatı etkisi kendisini hemen hemen duyurtmaktadır.

İngiliz dilindeki edebiyat yani İngiltere ile Amerika edebiyatı Sabahattin Ali'de daha büyük ilgi uyandırmıştır. Bu edebiyatlardan ön plânda şu büyük üç yazar dikkati çekmektedir: Şekspir (1564-1616), Bayron (1788 - 1824) ve Edgar Alan Po (1809 - 1849).

Sabahattin Ali büyük İngiliz dramaturgu Şekspir'e büyük saygı beslemiş ve eserlerini her zaman değerlendirmiştir. Onun söz, sanat ustalığından ibret almıştır. O defalarca onun psikoloji ustalığından duyduğu hayranlığı belirlemiştir. Daha 1930'da yazdığı bir eleştirmede Şehzade Burhan ile tartışmış ve Şekspir'in çağdaşları tarafından anlaşılmadığı iddiasını çürütmüştür. Belge olarak da, Şekspir'in ölümünden sonra, Ben Conson'un 1623 de yayınladığı bir derlemeye onun

(9) Bk. Sabahattin Ali, Kürk Mantolu Madonna, PK, İst., 1943, s. 49, NPY baskısı s. 41.

(10) Prof. P. N. Boratav'ın bize kadar 9 Eylül 1966 tarihli mektubu, s. 2.

(11) Bk. I. Habib, Avrupa Edebiyatı ve Biz, PK, İst., 1941, s.

(12) Aynı eser, s.

(13) Prof. P. N. Boratav'ın aynı mektubu, s. 2.

aldığı şiirlerden biri üzerinde durmuştur. (14) Bundan sonra da Sabahattin Ali Büyük İngiliz dramaturgu ile bağlı birkaç yazı yayınlamıştır: Shakespeare meselesi —Hakikî Shakespeare—. (Edebî Tetkikler (15), Shakespeare meselesi. Sahte Shakespeare'ler: Bacon (16) Shakespeare meselesi. Sahte Shakespeare'ler: Eduard de Vere, (17) Sonra bunlara bir de Ludwig Tieck'ten Shakespeare'in Almanca Tercümesi Hakkında adlı yazıyı çevirmiştir. (18) Onun Şekspir önündeki hayranlığı hayatının sonuna kadar devam etmiştir.

Sabahattin Ali yaratıcılığının başlangıcında Bayron'un güçlü etkisini görmüştür. Onun etkisi, sanatçının şiirini olduğu gibi hikâyelerini de kaplamaktadır. Yazar «Kurtarılamıyan Şaheser» adlı hikâyesinde şöyle demektedir: «Gezdiğim yabancı yerlerin büyüleyici kokusunu ruhlarımıza benzersiz bir ustalıkla üflüyorsun, fakat şüphesiz Bayron da seyahatlerini anlatırken güzellik ve ustalıkça senden daha aşağı değildi. (19) Hiç şüphesiz bununla İngiliz yazarının «Çayld Harold» gibi eserleri kastedilmektedir. Şunu kaydetmeliyiz ki, bu yıllarda Bayron'un birçok eserleri Türkçeye çevrilmiştir: «Şilyon Mahpusu» (1904), «Don Juan» (1915), «Sardanapal» (1934). (19) Daha sonraları da Orhan Burian'ın «Bayron ve Türkler» adlı özel bir araştırması yayınlanmıştır (1938). (20) Hiç şüphesiz ki, Sabahattin Ali bu eserlerle tanışmıştır.

Sabahattin Ali'nin ilk hikâyelerinin kimilerinde Edgar Alan Po'nun etkisi apaşıkârdır. Prof. P. N. Boratav bu yönde şöyle demektedir: «Almanya öncesi — hattâ döndükten sonra bir zaman da — onu en çok çekenler romantik, isyankâr, endişeli ruhların ifadesini veren eserlerdi. Hatırladığıma göre, en çok sevdiği ve özendiği — Edgar

- (14) Sabahattin Ali, Görüş Mecmuası Hakkında Şahsi Bazı Mütalâalar, Resimli Ay, VII. yıl, s. 6. Ağustos 1930, s. 40
- (15) Varlık, s. 32, 1 Kasım 1934, s. 119 - 121. Bk. S. N. Özerdim, Sabahattin Ali Bibliyografyası, S. Ali, Bütün Eserleri, c. 9 - 10, Varlık Yayınevi, İst, 1966, s. 303.
- (16) Varlık, s. 34, 1 Aralık 1934, s. 151 - 152; Bk. S. N. Özerdim, Sabahattin Ali Bibliyografyası, s. 303.
- (17) Varlık, s. 37, 15 Ocak 1935, s. 138 - 139! Bk. S. N. Özerdim Sabahattin Ali Bibliyografyası, s. 303.
- (18) Tercüme, c. I, s. 6, 19 Mart 1941, s. 572 - 573; Bk. S. N. Özerdim, Sabahattin Ali Bibliyografyası, s. 307.
- (19) Sabahattin Ali, Bütün Eserleri, (c. I), NP baskısı, s. 72.
- (20) İ. Habib, Avrupa Edebiyatı ve Biz, c. II, PK, İst., 1941, s. 265.

Alan Poe idi. (21) Mutlaka Sabahattin Ali bu Amerikan romantliğini Türkçe çevirilerinden okumuştur. Onun birçok hikâyeleri artık Türkçeye aktarılmıştır: «Kızıl Ölümün Maskesi, Çeviren K. Halet, 1928: Mustatil Sandık, 1931, Morg Sokağında İki Taraflı Cinayet, İşildilmek Hikâyeler, 1938. (22)

Sabahattin Ali Almanya'da bulunduğundan beri başlıca önemi Alman edebiyatına vermiştir. Bu edebiyatla derinliğine ve genişliğine Postdan ve Berlin'de tanışmıştır. Alman edebiyatına karşı bu ilgi hayatının sonuna kadar devam etmiştir. Bundan dolayı da Alman Edebiyatının Türk yazarının yaratıcılığında rolü çok büyüktür.

Tabii Sabahattin Ali'nin üzerinde en güçlü etki, Alman edebiyatının dâhileri Şiler ile Göte göstermişlerdir. Nâzım Hikmet'in söylediği gibi: «O zamandan yana ve bütün hayat için o Şiler ve Genç Göte önündeki, Alman romantizmi mektebi karşısındaki hayranlığını muhafaza etmiştir. (23) Sabahattin Ali **Lesing**'i iyi tanımaktadır Onun «Minna von Barnhelm» adlı piyesini Türkçeye çevirmiştir. (24) Özel bir yazı yazarak onun «Hamburg Dramaturijisi», «Lakoon» ve dram eserleri üzerinde durmuş, onun sanat ustalığını incelemiştir. (25) Sabahattin Ali'nin hayran olduğu yazarlardan biri de **Kleist**'tir. (1776 - 1811). Bu hususta Prof. P.N. Boratav şunu bildirmiştir: «Gitgide yalın, sade anlatma hevesi galip geldi. Alman yazarı Heinrich von Kleist'e bu bakımdan örnek edilmesi gereken bir yazar, olarak hayranlığını sık sık ifade ettiğini hatırlatırım. (26) Sabahattin Ali, **Albert von Chamizo** (1781 - 1838), E. T. A. **Hoftman** (1776 - 1822). R. M. **Rilke** (1875 - 1926) gibi yazarlar üzerinde durmuştur. Bunlara Alman - İsviçre yazarlarından Gotfrid Keller'i (1819 - 1890) katmamız gerekmektedir. O onların eserlerini Türkçeye çevirmiştir. (27) Sabahattin Ali «Kürk Mantolu Madonna» adlı eserinde Rauf'un ağzından ünlü Alman nesircilerinden **Teodor Storm** (1817 - 1888) ve Ya-

(21) İ. Habib, aynı eser, s. 265.

(22) Prof. P. N. Boratav'ın 9 Eylül 1966 tarihli mektubu, s. 2 - 3.

(23) İ. Habib, aynı eser, s. 265.

(24) R. Fiş, Sabahattin Ali, M., 1959, s. 23.

(25) Lessing. Minna von Barnhelm, İst., MV, 1942.

(26) Bk. İ. Tatarlı, Sabahattin Ali / Hayatı, Kişiliği ve yaratıcılığına Umumi Bir Bakış), s. 21.

(27) Prof. P. N. Boratav'ın bize kadar 9. IX. 1966 tarihli mektubu, s. 3.

ko Vasermana (1873) karşı sevgisini belirtmiştir. (28) Alman edebiyat tarihçilerinden Otto Spies Sabahattin Ali üzerinde **Tomas** (1875) ve **Heinrich Man**'in (1871) etkisini kaydetmiştir. (29) Anlaşıldığı gibi, Türk yazarının ilgi gösterdiği Alman yazarları çevresi oldukça geniştir.

Sabahattin Ali İskandinav edebiyatlarını da tanımaktadır. Bu edebiyatlardan **Ibsen**'i (1860 - 1906) ve özellikle Knut Hamsun'u tercih etmiştir. Prof. P.N. Boratav «Almanya'dan döndükten sonra Knut Hamsuna karşı zaafı uzun zaman devam etti» diye yazmıştır. (30) Cevdet Kudret ise onun Sabahattin Ali'nin kimi eserleri üzerindeki etkiyi belirtmiştir. (31)

Daha zayıf da olsa, Sabahattin Ali **İtalyan** edebiyatının da gelişimini takip etmiştir. Dante'nin (1265 - 1321) şiirine yüksek değer vermiş. (32) Goldoni (1707 - 1793) üzerine özel bir yazı yazmış, (33) ve Ignazio Silone'nin bir eserini Türkçeye çevirmiştir. (34)

Bunlardan sonuncusu, Türk yazarının kimi hikâyelerini etkilemiştir. Bunun üzerinde Samim Kocagöz durmuştur: «Zamanında onun, Ignazio Silone'nin Fontamara kitabını Almanca çevirisinden Türkçeye çevirdiğini biliyorsunuz (Akba Yayınevi, 1943). Silone Sabahattin Ali'nin eserlerine büyük etki göstermiştir. Eğer bu yazarın kitaplarını — bu yazarı ben de çok severim, Ekmek ve Şarap, son kitabı Bir Avuç Böğürtlen de çevrilmiştir — Sabahattin Ali'nin ilk gerçekçi hikâyeleriyle karşılaştırırsak, bunlarda büyük bir yakınlık ve etki göreceğiz. Özellikle Fontamara ile Ses ve Kağrı'ya dikkat ediniz...» (35)

(28) H. von Kleist, A. V. Chammizo. E. T. A. Chaizo, E. T. A. Hoffmann. Üç Romantik Hikâye, MV, Ankara, 1943 / İçindekiler: San Domingo'da Bir Nihanlanma, s. 7 - 60; Peter Schlemihl'in Acayip Sergüzeşti. s. 65-152; Duka ile Karysa, s. 157 - 232). Fr. Hebbel, Gyges er ve Yüzüğü, Mv, Ankara, 1944; Rainer Maria Rilke, Sancaktar Cristoph Rilke'nin Aşkına ve Ölümüne Dair, Tercüme, c. II, s. 9, 19. IX 1941 vs. Bk. N. D. Özerdim, Sabahattin Ali Dosyası, s. 297 vd.

(29) Bu eserler üzerinde «Sabahattin Ali» araştırmamızda durduk, s. 21.

(30) Otto Spies, Die türkische prozaliteratur der Gegenwart, Leipsig, 1923, s. 106.

(31) Prof. P. N. Boratav'ın 9. IX. 1966 tarihli mektubu, s.3.

(32) Cevdet Kudret, Sabahattin Ali Üzerine Notlar, I, Varlık, s. 662, 15 Ocak 1966, s. 7.

(33) Bk. Sabahattin Ali, Bütün Eserleri, / c. I/NP baskısı, s. 68.

(34) Bk. Bizim «Sabahattin Ali» araştırmamıza, s. 46. 1943.

(35) Ignazio Silone, Fontamara, Akba Kitabevi, Ankara,

Sabahattin Ali Yunan edebiyatı ve Roma edebiyatıyla de tanışmıştır. Eski Yunan edebiyatı yazarlarından Sofokles'in «Antigon» eserini çevirmiştir. (36)

Daha sonra Sabahattin Ali'nin edebiyat ilgilerinde Rus edebiyatı üstünlük göstermiştir.

Tabii yazarın dünya edebiyatıyla teması çok daha geniştir. Fakat biz eldeki kaynaklara dayanarak, onun Batı edebiyatıyla ilişkilerini tespit etmek istedik.

(36) Sammi Kocagöz'ün bize kadar 15 Haziran 1969 tarihli mektubu,

DER — DA

Dergi Dağıtım

Cağaloğlu Yokuşu, Kemaliye Han, 4/14

İ S T A N B U L

Dağıtımı yapılan dergiler bayilere % 25 indirimli gönderilir. İade kabul edilir. 50 TL ya kadar yapılacak isteklerde pul gönderilmesi rica olunur. Dergilerin eski sayıları bulunur.

- 1 — Ürün
- 2 — Gerçek Sinema
- 3 — Yedinci Sanat
- 4 — Militan
- 5 — Aşama
- 6 — SED
- 7 — Soyut
- 8 — Yarına Doğru
- 9 — Türkiye Defteri

- 10 — Yeni Dünya (İstanbul Dağıtım)
 - 11 — Yeni Adımlar (» »)
 - 12 — Gerçeğin Sesi (Gazete)
 - 13 — Sosyalist Birlik (Gazete)
 - 14 — İleri (Gazete)
 - 15 — Birikim (Çıkıyor)
 - 16 — Çağ
 - 17 — Koken
 - 18 — Sergi
-

hesap defteri / naci çelik
hesap defteri / naci çelik
hesap defteri / naci çelik
hesap defteri / naci çelik
hesap defteri / naci çelik
hesap defteri / naci çelik
hesap defteri / naci çelik
hesap defteri / naci çelik

BİR KİTAP RAFLIK FIRTINA

Türkiye Yazarlar Sendikası Başkanı Yaşar Kemal bir basın toplantısı yaparak, Kültür Bakanlığı yetkililerince il kitaplıklarına sokulmayan kitapların listesini açıklamış, kitap düşmanlığının giderek arttığını da söyleyerek Kültür Bakanlığının çatısı altında olan 1000 Temel Eser Danışma Kurulu üyeliğinden, bakanlığın tutumunu protesto etmek için istifa ettiğini sözlerine eklemiştir. (Gazetelerden)

YAŞAR KEMAL — (...) Şu anda elimizde bir liste var, bir takım hikâyecilerimizin, romancılarımızın kitapları hükümet yetkililerince bu listeden çıkarılmış. Bu kitapların hiç birisi için ne bir kovuşturma, ne bir yasaklama var. Öyleyse hükümet yetkilileri niçin bu kitapları il kitap-

lıklarına sokmuyor. Yazarlarının kara gözlerini mi beğenmiyor hükümet yetkilileri. (...) Bu listede edebiyat tarihimizin bir onur listesi olacaktır.

Alman Ekmeği/Bekir Yıldız, Anadolu Garajı/Fakir Baykurt, Benim Üniversitelerim/Maksim Gorki, Bereketli Topraklar Üzerinde/Orhan Kemal, Beyaz Türkü/Bekir Yıldız, Beyaz Yakalılar/Şükran Kurdakul, Boyalı Kuş/Jerzy Kosinski, Çağdaş Türk Edebiyatı/Rauf Mutluay, Devlet Kuşu / Orhan Kemal, Efendilik Savaşı/Fakir Baykurt, Eskici Dükkânı/Orhan Kemal, Evlilik Şirketi/Bekir Yıldız, Hacizli Toprak/Cengiz Tuncer, Harran/Bekir Yıldız, Irgatların Öfkesi/Kemal Bilbaşar, İmparator /Erol Toy, Kaçakçı Şahan/Bekir Yıldız, Kara Vagon/Bekir Yıldız, Murtaza/Orhan Kemal, Öksüz

Musa/H. İzzettin Dinamo, Reşo Ağa/Bekir Yıldız, Sahipsizler/Bekir Yıldız, Tütün Sarı Dünya/Dimitri Dimov, Yağmur Yüklü Bulutlar/Orhan Kemal, 72. Koğuş/Orhan Kemal.

Kültür Bakanı Nermin Neftçi Türkiye Yazarlar Sendikası Genel Başkanı Yaşar Kemal'in «Yasak Kitaplar» konusundaki sözlerine karşı, dün yazılı bir demeç vererek «Bakanlığım zamanında hiçbir kitap için kütüphanelere alma yasağı konmamıştır» demiştir. (Gazetelerden)

NERMİN NEFTÇİ — Bana bu konuda herhangi bir şikayet yapılmış değildir. Sayın Yaşar Kemal'in sözkonusu ettiği eserler bir yıl önce yayınlanmıştır. İstifa ettiklerini bildirdikleri komiteye girmeyi kabul ederken, bu kitapların il kütüphanelerinde bulunup bulunmadığını da incelemeleri gerekirdi. Ankara'da konuyu derinlemesine inceleyeceğim.

İl halk kitaplıklarınca alınan kitaplar arasında, bazı sanatçıların kitaplarının Bakanlıkça çıkarılmasının açıklanması üzerine, Fakir Baykurt Kültür Bakanı Nermin Neftçi'ye bir açık mektup yayınlamış, «Devlet hizmeti derebey kafasıyla yönetilemez» demiştir. (Gazetelerden)

FAKİR BAYKURT - (...) Olayı ben Türkiye Yazarlar Sendikası Genel Sekreteri Ad-

nan Özyalçın'dan gelen telgrafla öğrendim. Satılmak üzere düzenlenen 176 kitap listesinde «sakıncalı» görülenlerin 25 tanesinin üstü çizilmiş. (...) Konu bugün tartışılmayacak kadar açıktır. Piyasada eski yeni, yarı yabancı binlerce kitap var. Satılması, seçilmesi serbest. Türkiye'de il halk kitaplıklarının sayısı kaç? Söz gelimi buralara onbeş bin kitap alınacaksa, görevliler uygun bulduklarını seçebilirler. Yetkileri vardır ama, seçilmiş kitaplara sansür konunca iş değişir Halk kitaplıkları devlettir. Para devletindir. Devlet, bir yargıç kararı olmadığı halde bazı kitapları zararlı görenlerin değil, bu kitapları yazarların, basanların ve okumak isteyenlerin de devletidir. Bugün devlet hizmeti asla derebey kafasıyla yürütülemez. (...)

BOZKURT GÜVENÇ «eski Kültür Müsteşarı»-Benim zamanımda böyle bir şey yok. Ben kitapların seçimini kütüphane müdürlerinin isteklerine bıraktım. Ancak, daha önceleri bazı uygulamalar olmuş, kütüphane müdürlerine «siz alacağınız kitapların listesini bize gönderin, kitapları biz göndereceğiz» denmiş, ancak, bazı kütüphanelere kitapların gönderilmesi aksatılmış, yahut geçiktirilmiş. Ben gelir gelmez «Kitapçada satılan kitaba bizim sansür koymaya hakkımız

yok» dedim ve anlattığım uygulamaya geçtim.

İLHAMİ SOYSAL — (...) Doğru elbette Yaşar Kemal'in dedikleri. İnsan olanın bu görüşlere katılmaması olanak dışı. Ama insan olanın... Adam elifi görünce mertek sanıyorsa, böylesine kitabın kutsallığını nasıl anlatırsınız. (...) Ama siz hiç eşeklerin birşey okuduğunu gördünüz duyduunuz mu? (...) Böylelerinin anlayacakları tek dil vardır: Sanattan, sevgiden, saygıdan, insanlıktan uzak kaba ve ilkel bir dil... Sövgü, küfür, hakaret, aşağılama, horlama, hayvanlıklarını yüzlerine haykırma...

★

Şimdi, bu «bir kitap raflık denizde» koparılan fırtınanın aslına bakmakta yarar var. Hele, dergi yazıhanelerine örgütlü baskınlar düzenlenen, yol üstü kitap sergilerine, kitabevlerine saldırılıp âdeta önüne gelen yazılı her nesne yırtılıp parçalanın bunlar da bir yana yine insanların öldürülmeye başlandığı şu günlerde.

Söz konusu listenin bütününe gördük. Ve gördük ki, Yaşar Kemal marifetiyle ortaya çıkarılan «olay», aslında şu anda ülkemizde yaşanan benzeri olaylardan sadece biri, ve hattâ önemsiz biri. Belki ters gelecek bu. Fakat öyle.

Çünkü: 1) Bir ilimiz kütüpha-

nesi tarafından istenen bir kitaplar listesi var. Bu listeye giren ve kitapları «alınan» yazarlar içinde Yaşar Kemal'in kendisi, Kemal Tahir, Sabahattin Ali, Sait Faik, Orhan Kemal gibi ustalar da görülüyor. (Yaşar Kemal'e bakarsak, demin adı geçen yazarlarımız «edebiyatımızın onur listesi» ne giremiyecek.) 2) İşin komik bir yanı da şu: O listeye bazı kitapları giren, bazı kitapları girmeyen yazarlarımız da var: Orhan Kemal, Kemal Bilbaşar gibi, Erol Toy gibi. (Onların da kimi yazdıkları «onurlu», kimi yazdıkları «onursuz» sayılıyor bu durumda.)

Görülüyor ki, söz konusu olay, bugün ülkemizde yaşanan örtülü açık faşizm ve belirtileri yanında son derece sıradan, beceriksizce ve nedeni araştırıldığında sadece komik bir «mahalli memur tasarrufu» olduğu anlaşılacak niteliktedir.

Bunca baskı, bunca «sola karşı tedbir», bunca «iç sızısıyla verilmiş mahkûmiyet» varken, nedir bu Yaşar Kemal'in bu olaycaktan umduğu? diye sorarız şimdi.

Acaba bugünkü ortamın asıl tehlikelerini görmüyor da, böyle trajikomik olaycıklardan yağ mı çıkarıyor? Malûm, bizim yayın piyasasında da Yeşilçam tipi reklâmcılık olayları görülmeye başlandı.

Bir de, tabii Yaşar Kemal'in yazarlık bilinci meselesi var. Geçenlerde, bir yazıda değinilmişti. (Türkiye Defteri, sayı 14, sayfa 118 vd.) Onu bilenler için bu olay pek şaşılacak gibi değil.

FAHİR YOLDAŞ VE TÜRKİYE

18/Ağustos/1928 Enternasyonalin VI. Dünya kongresinde, Türkiye delegesi «Fahri» yoldaşın Türkiye üstüne yaptığı konuşmanın metni, sanırız sadeleşmenin metni, sanırız sadeleştirilerek, Aydınlık'ın 7/Ocak/1975 inci sayısında yayınlandı.

Yerinde ve doğru tespitleri içeren bu metinden bazı parçaları aktarmakta yarar görüyoruz. Bu metinden, 1928'deki sosyalist idrakin bugün bazı sosyalist çevrelerde hâlâ edinilememiş olduğu anlaşılacaktır.

«Fahri» yoldaş, Türkiye'deki burjuva devriminin niçin kapitalist yol izlediğini yedi maddede özetledikten sonra, sözü o günün şartlarına getirir:

(...) Türkiye içindeki şartlar dan söz etmek istiyorum. Kemalizm son zamanlarda eskisinden çok farklı bir yöne yöneldiği için, bu meseleyi ele almak gerekmektedir. Kemalizm, gelişme süresindeki ilk aşamayı, yani ülke içindeki güçlerle ve imkânlarla gelişme aşamasını tamamlamıştır. Emperyalistler üzerinde zafer kazandıktan

sonra hakimiyetlerini kuran Kemalistler, Türk olmayan unsurların çıkarları zararına, emperyalizmin ajanlarının ve komprador burjuvazinin çıkarları zararına, asgari bir iktisadî güç sahibi olmak için siyasî güçlerini kullandılar. Bu aşamada, eski atelyeleri ve fabrikaları yeniden kurmakla yetinmediler, bunlara yenilerini de eklediler ve rakiplerini altettiler.

Bu dönemde vergilerin büyük bir hızla yükseldiğini, bütçenin gitgide daha fazla ekonomik gücün kurulması ve endüstriyel gelişme yolunda kullanıldığını görüyoruz. Tekelci metodların uygulandığını ve ülke içinde sermayenin harekete geçirildiğini tespit ediyoruz. Birkaç yıl süren bu gelişme, Türkiye burjuvazisini dünkü rakibi komprador burjuvaziye gittikçe daha fazla yaklaştırdı. Bu aşama bir buçuk yıl önce sona erdi.

Kemalizm, kendi güçlerine dayanarak daha fazla gelişemeyeceği bir noktaya vardı. Burjuvazi birikimi kuvvetlendirmek ve hızlandırmak zorunda kaldı. Fakat millî burjuvazinin bu vasıtalarla ve bu yollara dayanarak gelişmesini bağımsız bir şekilde sürdürme çabaları iflas etmiştir. Millî burjuvazi daha büyük ölçüde yabancı sermaye ithal etmek zorundadır.

Fahri Yoldaşın bu tespiti gerçekten yerindedir; yabancı ve yerli, sağcı ve sol eğilimli, hatta sosyalist geçinen birçok yazar 1920 - 1930 arasını yanıltıcı bir «anti - emperyalist ekonomi»ye dayayıp, bu süre içinde Türkiye'ye yabancı sermaye girmediğini söylemeleri, şu gerçek karşısında iflas etmiştir: Bu süre içinde, özellikle «kurtuluş» sonrasında kurulan yabancı sermayeli anonim şirketlerin, savaşın ve «kurtuluş» öncesinin şirketleşme faaliyetinden bile yoğun olduğu, Gündüz Ökçün'ün çok önemli incelemesinde ispatlanmıştır (1920 - 1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Ankara 1971).

Kemalizm, işçi kitlelerini birlikte sömürmek üzere emperyalist sermayeyi yanına almak zorundadır. Bu zor durumdan istifade eden emperyalizm, Kemalist burjuvaziyi Musul meselesini kendi yararına çözme yolunda zorladı. Bu iki ana meselede Kemalizm emperyalizme bağımlılık altına girmiştir. İş bununla da bitmemektedir. Kemalizm emperyalizmin iştahını artırmak için, yabancı sermayeye başka haklar da tanımak zorundadır. Böylece Kemalizm ülkenin kendi kendine varolma hakkına ihanet etmek zorunda kalmıştır.

Bunun diğer bir sonucu, işçi sınıfına en sert bir baskının uygulanmasıdır. Kemalist burju-

vazi, sadece Komünist hareketi değil, aynı zamanda, devrimci sendikaları ve mücadele cesareti gösteren bütün işçi teşkilatlarını da takibata uğratmakta ve böylece karşı - devrim safına geçmektedir.

Bu durum, sömürge ve yarı - sömürge ülkelerde millî burjuvazinin mücadeleden zaferle çıksa bile, bir süre sonra karşı-devrim safına geçişinin tipik bir örneğidir. Aynı şekilde kapitalist gelişme yolunu seçen sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin, kendi başlarına kapitalizmi geliştiremeyeceklerini de görüyoruz. Bu ülkeler bir süre sonra mutlaka yabancı sermayenin etkisi altında kalmak durumundadır. Gene kurtuluş mücadelelerini başarıyla sonuçlandırmış olan bu ülkeler, zamanla yavaş yavaş yarı-sömürge ülkeler haline gelmektedirler. Bu Kemalist Türkiye için de geçerlidir. Kemalistler şimdiden, meselâ İtalyan kapitalizmiyle olduğu gibi, emperyalist burjuvaziyle de anlaşmalar yapmaya başlamışlardır. Bu anlaşmalar, Sovyetler Birliği'ne, uluslararası proleteryanın devrimci cephesi ne karşı bir savaşı hedef tutmaktadır. Bu Kemalizm'in yeni dönüşümünün tipik bir tarafıdır. Bu ikinci aşamadır. Türkiye'nin emperyalizmin boyunduruğu altına girme aşamasıdır. Bu

millî burjuvazinin ihaneti, tamamiyle karşı-devrim safına geçiş aşamasıdır. (...)

SOKAK

Cevdet Kudret hoca 1940 - 50 arası yazdığı hikâyelerinin yıllar sonra, Moskova'da, Amerika'da, Sofya'da yayınlanan antolojilere alındığını görünce hayli şaşırmış. Bu dış ilgiden yüreklenerek hikâyelerini toparlamış ve bir kitap yapmış. İyi de yapmış.

Cevdet Kudret, **Sokak** adı altında topladığı hikâyelerini iki bölümde veriyor. Eğlencelik ve Ağlancalık. Eğlencelik'teki altı hikâyeden kimisi, zor hayatların acı bir ironi havasında sunuluşu. Kimisi de fantazi buluşlarla birtakım değerleri alaya almayı amaçlıyor. (Gök Mahkemesi, Hoş Geldin Viktory) Ağlancalık'taki hikâyeler ise sert, acımasız bir gerçekçilikle hayat sahnelerinin sergilenmesidir. (Ölü Yemeği)

Cevdet Kudret'in belki hikâye tekniği bugüne göre hayli eski (aslında bugün hâlâ o tekniği kullanarak hikâyecilik yapanlar yok değil), ama muhteva tazeligi hikâyelerinin geçerliğini koruyor.

«ARKADAŞ» VE EĞİLİMLİLER

Biliyorsunuz, Yılmaz Güney'in **Arkadaş** filmi öyle her filme nasip olmayan bedava reklamla tezgahlandı. Hem de sol adına, devrimcilik adına, Güney'in taşıyamıyacağı işlevler yakıştırılarak. Taylan Altuğ **Türkiye Defteri**'nde bu meseleyi açıklığa kavuşturan ve hemen gerekli ilgiyi gören bir yazı yayınladı. (Sayı : 14)

Onat Kutlar, yeni yayınlanan **Militan**'da ad vermeden uzun yazdı ve tarihsel derinlikli (!) bir eleştiri örneği verdi:

«...Ancak sinemamızda her türlü yeniliğe 'gavur icadıdır' diye kazan kaldıran bir yeni 'çeri' türemiştir. Bu yeni 'çeri' tıpkı eskileri gibi, kökenleri yabancı olduğu halde türkçe konuşur ve dini ve milleti de kim şeye bırakmazlar.»

Yine hemen aynı günlerde **Yeni Ortam**'ın fıkra yazarı Uğur Mumcu da, Yılmaz Güney'in nasıl ve niçin eleştirildiğinden hayrete düşmüş, bir makale yayınladı. (Yeni Ortam, 31/Aralık/1974) Şöyle der:

«Fakat her nedense, bazı sanatçılar ve eleştirmenler 'armudun sapı - üzümün çöpü' örneği ayrıntılara ilişkin eleştirileri büyüteçlerle abartarak, devrimci özlemlerle hazırlanan

yapıtları bir kalemde harcıyı veriyorlar-»

«Devrimci **özlem**»i olanlar ve «yönetmenin de sanatını adadığı düşünceye **eğilimi** olanlar» böylece bir kere daha harekete geçerler.

Aslında, 3/Ocak/1975'de Ankara Sinematek derneğinin düzenlediği «Arkadaş filmi üzerine açık oturum» bu eğilimli hareketinin bir devamıdır. Bu oturumdan amaç, Güney'e eleştiri yöneltme cüretini göstereni kalabalık karşısında sıkıştırmak ve teşhir etme sanısına kapılma isteğidir. Konuşmacıların seçimi bunu gösteriyor. Onat Kutlar (onu tek başına değil, Sinematek camiası olarak düşünmek gerek), Uğur Mumcu (hatiplik gücü olan, ağız laf yapan sağlam müttefik); bunlar Arkadaş'ın üstün niteliklerini, devrimci özünü bulup çıkaranlar. Taylan Altuğ («Yılmaz Güney'in gelişme dinamiğini saptıran ve onu donuklaştırarak sanatçıya bir anlamda kötülük yapan bilinçli Yılmaz Güney övücülerinin hangi sınıfın ideologisi içinde yer aldıklarını ve işlev gösterdiklerini araştırmayı ve görmeyi, bizat sanatçının kendisine ve bu yazıyı okuyarak alınma duygusallığını gösterecek olanlara bırakıyoruz.» dediği için oradadır.), Hıncal Uluç (bir yerde Ar-

kadaş'ı beğenmediğini yazdığı için oraya çağrılmış ama biraz da kasıtlı çağrılmış gayri ciddi bir müttefik.) Ve misafir sanatçı Kerim Afşar.

Bu sahneye bir de kalabalığı ekleyin. Ayakta neredeyse birbirini ezecek dinleyici kalabalığı. Aslında ordaki kalabalık dinleyici kalabalığı değil tabii seyirci kalabalığı. Çünkü daha önce film oynatılacak ve sonra tartışma yapılacaktı. Ama bir şeyler oldu, film oturum sonrasına kaldı. Oturum hakkında bir fikir edinilmek istenirse, tabii çok kabaca ve eksik bir özet olarak 10/Ocak/1975 tarihli Milliyet Sanat Dergisi'ne bakılabilir.

Bizim izlenimlerimiz de kısaca şöyle:

Taylan Altuğ'un sakin, dengeli ve kafalarda soru uyandıran konuşmasıyla telâşlanan diğer konuşmacıların, cilalı, parıltılı sloganlarla dinleyicileri coşturmaları fayda vrmidi. Taylan Altuğ'un Güney'i Arkadaşta bulamadıklarıyla eleştirisini haksız bulurlarken, oturumun sonuna doğru, evet, bu aslında Yılmaz Güney'in çıkışıdır, asıl bundan sonra bakın neler olacak, demek zorunda kalışları unutulmayacak sahnelerdendi. Bir başka unutulmaz sahne de, Onat Kutlar'la Uğur Mumcu'nun, Yılmaz Güney'in filmdeki devrim-

ciliğine delil olarak onun genelev kadınıyla yatmayıp, burjuva kadınıyla yatmasını göstermeleri idi. İşte dediler, devrimci ahlâkı budur ve aslında burjuva kadınıyla da öç almak için yatılır. Sonra dinleyicilerin sorularına da pek doyurucu cevap verilmedi ve bir oturumda böylece bir sonuç alınamadan son buldu. Biz yanımızda teyp olmadığına hâlâ üzülüyüz. Oturumdan sonra Sinematek seyircisi Kerim Afşar'ın etrafını alırken, Mahmut Tali Öngören, **Arkadaş** filminin bir başka zaman oynatılacağını duyuyordu.

«GERÇEĞİN SESİ»NDEKİ GERÇEK

Gerçeğin Sesi adlı on beş günlük siyasî bir gazete yayınlamaya başladı. En az 25 yıllık bir geçmişi olan bir düşünce-nin gazetesi, **Gerçeğin Sesi**. Şimdi güncel siyasetle ilgilenirken bir yandan da eski defterleri karıştırıp, açıklık getirmeye çalışıyorlar. Biz de arşivleri karıştırarak bu işe yardımcı olalım dedik.

Kurucusu ve başmuharriri Esat Adil Müstecabi, şiarı «Davamız: Demokrasi. İdealimiz: Sosyalizm. Rehberimiz: «Millî Rea-lite» olan haftalık, sosyalist, si-

yasî gazete **Gerçek**, bugünkü **Gerçeğin Sesi**'nin temelidir. İşte bu sosyalist **Gerçek** gazetesinin 12/Nisan/1950 günkü sayısında şöyle bir yazı var:

«Mareşal Fevzi Çakmak öldü. Bu ölüm, muhtarip Türk milleti için yeni bir ızdırap yarattı. 1946 da, 'Gerçek'in en yakın dostlarından olan Mareşal, siyasî mücadelesine de yine o tarihlerde başlamıştı. Demokrat Parti'nin, millî prestijini uzun zaman istismar ettiği bu büyük Türk askerinin birinci gayesi Türk Sovyet dostluğunu ihya etmek, Türkiyeyi üçüncü bir cihan harbinde Amerikan ve emsali devletler emperyalizminin ihtiraslarına kurban etmemekti.

Mareşalin ikinci gayesi: Türk milletinin gerçek demokrasiye kavuşması, içtimai adalet idealinin yayılması ve kökleşmesi idi.

Mareşal Fevzi Çakmak: Atatürk'ün en yakın silâh arkadaşı ve millî kurtuluş savaşının en büyük strateji ustası idi.

Ne garip bir tarih hadisesidir ki, üçüncü silâh arkadaşları İsmet İnönü hem Atatürk'ün, hem Mareşal Fevzi Çakmak'ın ölüm döşeklerinde iken yanlarında bulunamamak bedbahtlığına uğramıştır.

Gerçek Mareşalin ölümünden dolayı, bütün Türk halkına ve fahri başkanlığını yaptığı Millet partisine ve onu seven bütün Türk sosyalistlerine baş sağlığı diler.»

Açıkça söylemek gerekirse, bir sosyalist gazetede bu satırlar yazıldığı sıralarda, on üç yıl önce Çakmak'ın özel gayretiyle içeri atılan sosyalistler hâlâ cezaevlerindeydiler.

Diyeceğimiz şu ki, kendi çağlarında veya ilk yayın dönemlerinde gerek stratejik, gerek taktik yanlışlar yapmış olan (ve üstelik, sanırız ki bu yanlışların bilincine bugün olsun varmış olan) yayınlar, yeniden er meydanına çıkarken bir özeleştiri yapmaya yanaşmazlar? Başkalarını çalاکalem eleştirme özgürlüğüne gölge düşmesin diye mi?

NAMUS MESELESİ

Evet, eğer tarih ve deneyler ve belgeler Abdülhamit'in vatansever, Jöntürklerin satılmış olduğunu artık ispatlıyorsa, yazar bunu yazmak zorundadır.

Evet, eğer artık Mustafa Kemal meselesinin başka yönleri de açıkça görüldüyse, tarih bunu ispatladıysa, yazar mesele'nin o yanını da görmek ve yazmak zorundadır.

Evet, eğer artık 27 Mayıs'ın içyüzü, sahteliği bütün çıplaklığı ve gülünçlüğüyle ortadaysa, yazar bunu görmek, yazmak zorundadır.

Bu yukarda saydıklarımızın yazar özgürlüğüyle hiç bir ilintisi yoktur. Sadece yazar namusu gereklerindendir. Bir namus meselesidir.

Oysa İlhan Selçuk başka türlü düşünüyor. 29/Aralık/1974'de Cumhuriyet'te yazdığı makalede, ilerici yazarın, Jöntürkleri, Atatürk'ü, 27 Mayıs'ı yermeye hakkı olmadığını bu konuda yazar özgürlüğünü **keyfince** kullanmaması gerektiğini yazıyor. Yazarın, yazar namusundan sıyrılmasını da sırf küçük bir politik hesap çıkarı için istiyor:

«İlerici yazarın, sosyal demokrat parti karşısındaki tutumunu, yazarın keyfi ya da özel yargıları değil, CHP'nin tutumu saptar ve saptayacaktır. Tarihsel tüm hareketlerdeki gibi... ve bu konuda hiçbir gerçek yazar, sanıldığı kadar özgür değildir.»

Bazı önemli konularda İlhan Selçuk'un evvel eski «özgür» olmadığı bilinmekte. Bu «özgürlüksüzlüğün» bedeli, İlhan Selçuk'un kendisi için ne olmuştur, pek bilinmiyor. Ama Türkiye sosyalizmi için pek de küçük bir bedel değildi bu. Gerçeğini yaşayanlar, ve bilenler, İlhan Selçuk ve benzeri bazı yazarla-

rın bugünkü değişmemişliklerine hayret bile etmiyorlar artık.

ATTILA İLHAN ÜSTÜNE ÇEŞİTLEME

Geçtiğimiz ayın üzerinde en çok konuşulan tv programlarından biri Attila İlhan'ın kendini tanıttığı program oldu.

Ben Türkiyeli şair Attila İlhan... sözünün sık sık tekrarlandığı bu filmde İlhan özetle şunları söyledi:

Bizim kuşak tam bir Cumhuriyet kuşağıdır... Hayatımda üç büyük olay cereyan etmiştir. Benim Konya'ya gidip Anadolu'yla karşılaşmam ilk büyük hayal kırıklığıdır... İzmir'de ortaokulu bitirdiğim sırada başka bir hayal kırıklığı yaşadım. Şiirle ilgim pek pahalıya mal oldu. İlgilendiğim bir şair yüzünden beni Fransızca dersinden alıp hapshaneye götürdüler. Bu sarıntı o kadarla kalmadı. Bu maceradan okuldan kovularak çıktım... Üçüncü büyük çarpıntı ondan sonra başladı. Dışarıyı hiç de bizim zannettiğimiz gibi değildi. Bizi Doğulu gibi görüyor ve aşağılıyorlardı. Biz kendimizi aldatıyoruz. Batılı bizden istifade etmek istiyordu. Fakat arasına almıyordu. Benim 40'larda anladığım bu gerçeği birçokları Kıbrıs meselesinde anlayabildiler.

Ben Türkiyeli şair Attila
İlhan
İnsan evvel insan ahir
demişim
Ve hürriyet insanları
çoşturasiya

Bir zamanların 'harika çocuğu' Attila İlhan, artık geçmişle teselli etmektedir kendini. Ben şuydum, ben buydum. Ben şöyle demiştim, ben böyle demiştim. Ben şu şiirimde şunu anlatıyorum, pek herkes anlamaz ve bilmez bunu, ben bu romanımda aslında şunu demek istiyorum. Ben, ben ben... Attila İlhan işte böyle işlevsiz kaldı, böyle monologlaştı.

İşte bir yazar için, bir sanatçı için hüznölendirici bir belge daha.

Attila İlhan TDK şiir ödülü aldı. Bir konuşmasını, bir şiirini Türk Dili dergisi yayınladı. Şiirin altında şöyle bir dipnot var, T D imzalı:

Bilindiği üzere Attila İlhan dizeler başlarında küçük harf kullanır. Ancak, Kurumumuzca benimsenen yazım kuralları uyarınca bu şiirde dizeler büyük harfle başlatılmıştır.

Ve dizeler büyük harflerle başlar. Ne önemi mi var? Bir zamanların hırçın ve coşkun şairinin nasıl yumuşatıldığının bir sembolü olma önemi vardır. Yetmez mi?

«BU MEMLEKET BİZİM»

Türkiye Defteri'nin geçen sayısında yayınlanan Nazım Hikmet'in «Geriliyen Türkiye» başlıklı şiirinin sonuna şu dipnotu koymuştuk:

«Nazım'ın bu şiiri, Bulgar baskısı «Bütün Eserleri» yağmalayan irili ufaklı korsan yayınevleri tarafından her nedense gözden kaçırılmış. Nazım'ın eserleri elbet bir gün namuslu yayıncılar tarafından bütün olarak ve bilimsel bir şekilde yayınlanacaktır.»

Şiiri yayınlarken Dost yayınlarındaki Habora'daki, Günce yayınlarındaki kitaplara bakıp, olmadığına kanaat getirmiştik. Oysa son günlerde Bilgi Yayınevi de **Bu Memleket Bizim** adıyla şairin şiirlerini yayınlamıştı ve bizim seçtiğimiz şiir orada da yayınlanmıştı. Biz bunu ancak basım sırasında öğrenebildik. Ama geç kalmıştık.

Aslında bu son çıkan derleme çok gayri ciddi olduğu için ve yayınevinin notunda, «GEÇERLİ YASALARIN SUÇ SAYDIĞI BÖLÜMLER İSTER İSTEMEZ KİTABIN DIŞINDA BIRAKILDI» şeklindeki cümleden doğan kaypaklık, kaytarıcılık,, kitabı karıştırmamızı önlemişti. Şimdi bakıyoruz da, henüz eserlerinin bütünü memleketinde doğru dü-

rüst yayınlanmamış bir şairin, uyuntu fırsatçı bir antoloji anlayışıyla yağmalandığını farke ediyoruz. Hem de nasıl; **Memleketimden İnsan Manzaraları'n**dan, diyelim on parça, **Sesini Kaybeden Şehir'den** beş parça, şundan şu kadar, bundan bu kadar. Üstelik de işlerine gelen şiiri alacaklar, diğerleri yasa-

Nâzım, «Bu memleket bizim» demiş, yayıncı da ondan aşağı kalır mı? O da «Bu Nâzım Bizim» der, çıkar işin içinden.

BATILI ANLAMDA HABER

Bugünlerde İstanbul'da Batılı anlamda ekstra akşam baskısı reklamlarıyla övünen **Yeni Ortam** gazetesinin sanat sayfasından Doğulu anlamda bir alıntı yapıp teşhir edelim. Böyle antikalıkların bu sayfada yer alışı ne ilk, böyle giderse ne de son olacaktır.

«Yılmaz Güney'in Arkadaş filmi bugün saat 18.00'de Sine-matek tarafından Alman Kültür Merkezi'nde gösterilecektir.

GÖSTERİDEN SONRA MAHMUT TALİ ÖNGÖREN'İN YÖNETECEĞİ BİR AÇIK OTURUM YAPILACAKTIR. AÇIK OTURUMU UĞUR MUMCU YÖNETECEKTİR.»

YORUMSUZ

Frankfurt'ta Türkiyeli İşçiler Birliğinin yayın organı olarak İşçi Birliği adıyla küçük bir gazete çıkıyor. 23/12/1974 günkü sayısında dikkatimizi çeken bir yazı vardı. Sizler de okuyunca göreceksiniz ki, söylenecek bir şey kalmıyor geriye.

«Yeri gelmişken bu olayı belgelemeyi ve bizim duyup gördüklerimizi siz dostlarımıza da iletmeyi bir görev bildik.

Kemal Türkler ve iki arkadaşı Avrupa Metal İşçileri Birliğinin Genel Kuruluna katılmaları dolayısıyla Frankfurt'da bulunuyorlardı. Frankfurt Türkiyeli İşçiler Birliği adına bir arkadaşıyla birlikte 2/11/74 tarihinde görüşmek için kaldıkları otele gittik. Amacımız, devrimci bir sendikanın liderine buradaki problemlerimizi anlatmak ve onların da bunlar üzerinde durmasını istemektir. Aynı zamanda Türkiyemizdeki gelişleri onların ağzından duymaktı.

Karşımızda Kemal Türkler ve iki arkadaşı diğer bir yanda ise Köln radyosunun Frankfurt muhabiri oturuyordu. O da radyo için röportaj yapmak için gelmiş. Konuşma ilkin onlar arasında başladı.

Muhabir: «Efendim sizi tanımak istiyorum kimsiniz?..»

Türkler: «Ben TIP'in bir numaralı kurucularından!.. Ke-

mal Türkler... Aynı zamanda DISK ve Maden-İş'in de Genel Başkanıyım.»

Bu cevap orada bir anda bir sessizlik yarattı. Çünkü söyleniş tarzı «Dağları ben yarattım» edası içindeydi. Kemal Türkler'i tanıyanlar onun bu yanlarını çok iyi bilirler. Neden geldiklerini izah ettikten sonra laf döndü dolaştı Türkiye üzerine geldi. Türkler yurdumuzda çeşitli kişilerin partikurma çabaları içinde olduğunu belirttikten sonra, «Biz kurulan ve kurulması için çalışmaları yapılan partilerin hiçbirini desteklemiyoruz. Biz şimdilik, CHP'yi destekliyoruz. Seçim öncesi iyi şeyler vaadettikler. Ancak koalisyonla geldikleri için bunları yapamadılar. Bir de tek başına iktidara gelsinler...» Türkler daha sonra TIP'i Boran ve arkadaşlarının kapattırdığını ve partiyi bunların rayından çıkardığını belirttikten sonra şöyle diyordu: «Bir Kürt meselesi koydular...» devamla «Hele şu Kürtler son zamanlarda Türkiye'de bayağı örgütleniyorlar. BUNLARI KİM ÖRGÜTLÜYOR, NEREDEN DESTEK ALIYOR BİLEMEYORUZ? AMA ARAŞTIRIYORUM!.. YAKINDA BULURUM» Bu sözler bizi hayretler içinde bıraktı... Değerli okuyucular, burada müsaade edin

de bir araya gireyim. Lenin şöyle der:

«Milletlerin ve dillerin eşitliğine karşı (herhalde, eşitliği için olmalı. N.Ç.) savaşımayan, değil Marksist, demokrat bile olamaz.»

Daha sonra Frankfurt'dan katılan bir sendikacı çocuk parası konusunda bizimle aynı fikirde olmadığımızı belirtti ve gazetemize eleştiri yöneltti. O sırada Türkler'den şu sözler duyuldu: «Bunlar gibi Türkiye'de de var, ama içimize sokmuyoruz» Adamlar ne derse desin bizim için işçi sınıfının çıkarları sözkonusu idi. Bu yüzden soğukkanlılığımızı muhafaza ederek dialoğu sürdürmeye çalışıyorduk. Sıra çocuk paralarımızın kesilmesi konusuna gelmişti. Çocuk paralarımızın kesilmesi konusuna ne diyorsunuz? DİSK buna karşı ne tepki gösteriyor? diye sorduk. Geveledi durdu, birşeyden haberi yoktu... İşçi liderinin ağzından çıkmayacak şu lafları ediyordu: «Türk işçileri 5 - 6 çocuğum var deyip muhtardan alıyorlardı bir ilmihaber ve da-
yıyorlardı buraya Herhalde bunları engellemek için Alman Hükümeti tedbirler alıyor olacak.» Daha da ne inciler dök-türüyordu. Türkiye'deki geçimle buradakinin bir olmadığı ve buranın DM'sinin Tür-

kiye'de daha değerli olduğunu da söylüyordu. Bütün bunlara rağmen çocuk paralarımız konusunda radyoda birkaç laf etmesini ısrarla istedik. Siz de şahitsiniz ki bu konuda radyoda bir tek cümle söylemedi. Kongreye katıldıklarına dair havadan sudan laflar etti. Konuşmalarımız sona ererken, çocuk paralarımız, çocuklarımızın eğitimi konusu ve meskenlerin durumu hakkında cevaplandırması için üç tane yazılı soru verdik. O gün bugündür bundan da tek cevap alamadık.

Başka birine söz verdiklerini söyleyerek bizden ayrıldılar. Ama onlar için kötü bir tesadüf oldu. «Kaufhof» denen büyük mağazalara alışverişe girerken gördük:...

Evet arkadaşlar durum böyle... Ama inanıyoruz ki DİSK içindeki olumlu unsurlar Kemal Türkler ve onun gibi düşünenleri aşıp geçeceklerdir. Az kaldı...»

FAHRİ ERDİNÇ SAYISI

Türkiye Defteri'nin gelecek sayısı Fahri Erdinç'e ayrılmıştır. Hikâyesi, şiiri, romanı üstünde durulacak ve özellikle ülkemizde bilinmeyen örnekler verilecektir. Bundan amaç, yeni kuşaklar için tamamen bir kayıp olan Fahri Erdinç'i el-

den geldiğince tanıtmak ve değerlendirecek edebiyatımızdaki yerine oturtmaktır. Burada çok kısa bir biyografisini vererek Erding'i hatırlatmak istiyoruz.

Fahri Erding 1917'de Akhisar'da doğar. 1936'da Balıkesir Necatibey ilköğretmen okulunu bitirir. İki yıl köy öğretmenliğinden sonra Devlet konservatuarı tiyatro bölümüne girer. Sabahattin Ali'nin dikkatini çeker. Yazmaya iter onu Sabahattin Ali. Savaş sırasında Trakya'da askerliğini yapar. 1946'da ilk şiir kitabını çıkarır. «Seçilmiş hikâyeler», «Adım Adım», «Şadırvan» dergilerinde hikâyelerini yayınlar. Sonra İstanbul'a gider. Bir de bakarsınız Bulgaristan'dadır. Gidiş o gidiştir. Fahri Erding yoktur artık.

1969'da *Diriler Mezarlığı* yayınlanır, Erding tekrar hatırlanır. *Diriler Mezarlığı* Fahri Erding'in Bulgaristan'da yayınladığı dokuz kitaptan biridir sadece.

İşte biz bu dokuz kitaptan bulabildiklerimizle ve dergimiz için özel olarak yaptığı bir konuşmasıyla Fahri Erding'i tanımaya, tanıtmaya, eleştirmeye çalışacağız. Uzun süre gurbette kalmış bir yazarın gerçekliğini belki de dramını araştıracağız.

Bize bu konuda yardım edecek yazarlara ve okuyucularımıza sayfalarımız açıktır.

YENİ ENGELS'LER...

Geçtiğimiz aylar içinde, Friedrich Engels'in iki eseri daha Türkçeye kazandırıldı: **Tarihte Zorun Rolü ile İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu.**

Aslında Anti - Dühring'de yer alan üç bölümün bir ekle bütünleştirilmesinden oluşan ve somut yanı kadar genel bilimsel veçhesiyle de çok önemli olan **Tarihte Zorun Rolü**, dikkatle okunmalı; o dönemde Türkiye'nin dış politik ilgilerine Avrupa ülkeleri, özellikle Almanya açısından tuttuğu ışık irdelenmelidir.

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'na gelince, burada yazarın kendisine kulak verelim:

«Kanımca, Darwin'in teorisi biyoloji için ne yapmışsa, tarih için onu yapacak olan bu önermeye (Marksizmin temel önermesi. N. Ç.), 1845'ten önce her, ikimiz de yavaş yavaş yaklaşılmaktaydık. Benim tekbaşına, bu önermeye doğru ne kadar ilerlemiş olduğumu en iyi olarak «İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu» adlı eserim gösterir.» (Engels'in «Manifesto»nun 1888 tarihli İngilizce başkısına önsözünden. Ankara 1968, s. 21)

- KAPİTAL, Karl Marx, 1. cilt (Mart ayı içinde çıkıyor)
- EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI, Karl Marx, 20 lira
- ÜCRET, FİYAT VE KÂR; ÜCRETİ EM EK VE SERMAYE, Karl Marx, 12,50 lira
- ANTİ-DÜHRİNG, Friedrich Engels, 40 lira
- AİLENİN, ÖZEL MÜLKİYETİN VE DEVLETİN KÖKENİ, Friedrich Engels, 20 lira
- ÜTOPIK SOSYALİZM VE BİLİMSEL SOSYALİZM, Friedrich Engels, 8 lira
- TARİHTE ZORUN ROLÜ, Friedrich Engels, 10 lira
- EMPERYALİZM, V. İ. Lenin, 12,50 lira
- «SOL» KOMÜNİZM, BİR ÇOCUKLUK HASTALIĞI, V. İ. Lenin, 10 lira
- ULUSLARIN KADERLERİNİ TAYİN HAKKI, V. İ. Lenin, 20 lira
- İŞÇİ VE KÖYLÜ İTTİFAKI, V. İ. Lenin, 20 lira
- LENİNİZMİN İLKELERİ, J. Stalin, 12,50 lira
- ANARŞİZM Mİ, SOSYALİZM Mİ? J. Stalin, 7,50 lira
- TEORİ VE PRATİK, Mao Çe - tung, 10 lira
- ASKERİ YAZILAR, Mao Çe - tung, 40 lira
- FELSEFENİN TEMEL İLKELERİ, Georges Politzer, 40 lira
- FELSEFENİN BAŞLANGIÇ İLKELERİ, Georges Politzer, 17,50 lira
- İLKE TOPLUM - KÖLECİ TOPLUM, FEODAL TOPLUM, Zubritski, 20 lira
- EKONOMİ POLİTİK, P. Nikitin, 15 lira
- SOSYALİZMİN ALFABESİ, Leo Huberman, 8 lira

- FİZİĞİN EVRİMİ, A. Einstein - L. Infeld, (ikinci baskısı hazırlanıyor)
- TÜRLERİN KÖKENİ, Charles Darwin, (ikinci baskısı hazırlanıyor)
- İNSANIN TÜREYİŞİ, Charles Darwin, (ikinci baskısı hazırlanıyor)
- RÖLATİVİTENİN ALFABESİ, Bertrand Russell, 12,50 lira

İSTANBUL VE TAŞRA DAĞITIMI : GE - DA, Cağaloğlu - İstanbul.
SİPARİŞ ADRESİ : Onur Kitabevi, Zafer Çarşısı, 26, Yenişehir, Ankara.

ON LIRA